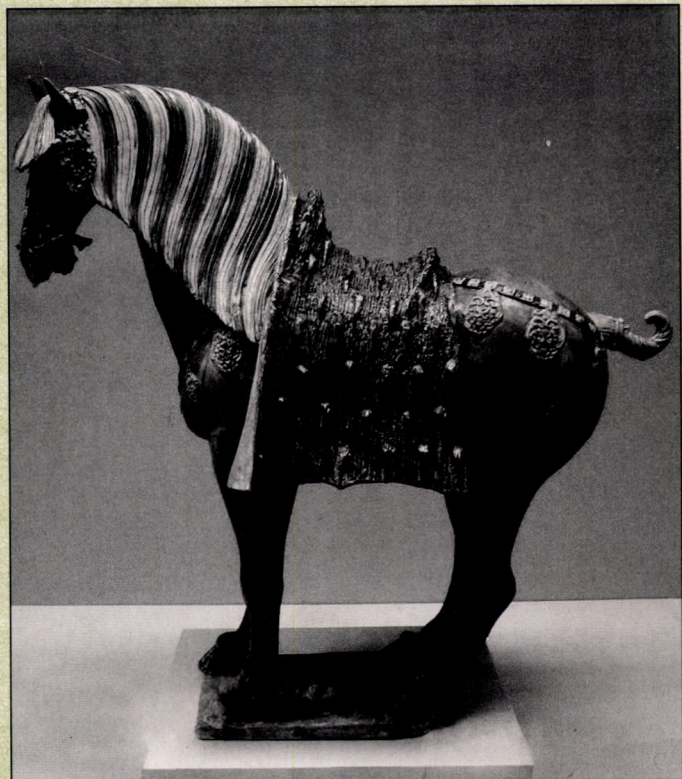

3amó

ÚJ FOLYAM XVI. 1-2. SZÁM BUDAPEST, 2007. FEBRUÁR ÁRA 480 FT

MAGYAR SZEMLE

KULIN FERENC és SZÁVAI JÁNOS ILLYÉS GYULA EGY MONDATÁRÓL – SZABAD GYÖRGY: IN MEMORIAM I. TÓTH ZOLTÁN – BOTOS KATALIN és CSESZKA ÉVA AZ 1956-OS FORRADALOM GAZDASÁGI OKAIRÓL ÉS KÖVETKEZMÉNYEIRŐL – VÍGH KÁROLY: MASARYK ÉS A MAGYAROK – TÖRÖK BÁLINT: KOVÁCS BÉLA PÁLYAKÉPE – GRÓH GÁSPÁR SÚTÓ ANDRÁS UTOLSÓ KÖTETÉRŐL – EGEDY GERGELY FRITZ TAMÁS KÖNYVÉRŐL

Lapunk ára az újságárusoknál és a könyvesboltokban 480 forint. Előfizetőink postaköltség nélkül kapják meg a lapot, az előfizetés egy évre 2880, fél évre 1440 forint. A lap előfizethető a szerkesztőségben (tel.: 311-6477), illetve a Magyar Postánál.

A MAGYAR SZEMLE ÚJ FOLYAMÁNAK (1992–2005) teljes sorozata kedvezményes áron vásárolható meg szerkesztőségünkben. Ára 8000 forint. Kedvezményt kisebb sorozatok vásárlása esetén is adunk.

A MAGYAR SZEMLE A VILÁGHÁLÓN:

<http://www.hungary.com/magyarszemle>

<http://www.net.hu/magyarszemle>

DRÓTPOSTACÍMEINK:

Főszerkesztő: kodolanyiigyula@mail.datanet.hu

Titkárság: msza@mail.datanet.hu

Szerkesztőség: magyarszemleszerk@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és csütörtökön 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány.

A Magyar Szemle Alapítvány igazgatósága: Bod Péter Ákos, dr. Borostyánköi Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

E SZÁMUNK TÁMOGATÓI:

Batthyány Lajos Alapítvány

OTP Bank Rt.

Richter Gedeon Rt.

Karsai Holding Rt.

Nemzeti Civil Alapprogram.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: Kodolányi Gyula

Szerkesztőbizottság: Borbándi Gyula,
Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László,
Horkay-Hörcher Ferenc, Kulin Ferenc,
Mellár Tamás, Szabados György, Szócs Géza

Szerkesztőség: Csejdy Virág, Gróh Gáspár,
Kiss István, Sebestyén Ilona

Szerkesztőségi titkár: Blahó Erika

ÚJ FOLYAM XVI.	1-2. SZÁM	2007. FEBRUÁR
GRÓH GÁSPÁR	<i>Céljainktól távolodva</i>	3
KULIN FERENC	<i>Ő mondja meg, ki voltál? Az Egy mondat és utóélete</i>	7
SZÁVAI JÁNOS	<i>Illyés és Éluard</i>	26
SZABAD GYÖRGY	<i>In memoriam I. Tóth Zoltán</i>	39
BOTOS KATALIN:	<i>1956: gazdasági okok és következmények</i>	43
CSESZKA ÉVA	<i>A kommunista gazdaságpolitika csődje – 1956</i>	68
BÉRCZI SZANISZLÓ	<i>A hun-szkíta ornamentika geometriai törvényei</i>	83
VÍGH KÁROLY	<i>Masaryk és a magyarok</i>	101
TÖRÖK BÁLINT	<i>Kovács Béla politikai pályája</i>	123
T. H. ILVES	<i>Jobbá leszünk. T. H. Ilves észt köztársasági elnök beiktatási beszéde</i>	145
1% metafizika	<i>Lázár Ervin: A város megmentése Nagy Gáspár: Esztergomi apokrif</i>	152 154

KÖRKÉP

GRÓH GÁSPÁR	Őrző volt a strázsán. (Sütő András: Léteégi hajrában)	156
EGEDY GERGELY	Rendszerváltás és demokrácia. (Fritz Tamás: Az árok két oldalán)	162
KUBINSZKY MIHÁLY	A csíkyimesi vasútvonal	170
BRENNER JÁNOS	Pályák és kényszerpályák	175
FÁY ZOLTÁN	XVI. Benedek pápa és a felvilágosodás	179
METZ KATALIN	Kis magyar valóság – földön, égen. Új Színház: Marat Sade; Vígszínház: Márquez: Száz év magány; Örkény István Színház: Tasnádi István: Finito.	182
GÁSPÁR G. JÁNOS	Alkotmányos totalitarizmus?	186
BOD PÉTER ÁKOS	A 27 uniós országból csak 26 áll jobban nálunk...	195

Ebben a számunkban az illusztrációk *A hun-szkita ornamentika geometriai törvényei* című cikkhez tartoznak. A rajzokat a szerző készítette, a fotók Kókány András felvételei a Nemzeti Történeti Múzeum *Ázsia* kiállításának anyagából, Tokió.

A címlapon *Kínai ló* (Tang-korszak), cserépszobor.

elm.

CÉLJAINKTÓL TÁVOLODVA

ny. publicistika

Új év, új reménység? Hiányzanak az igazi újévi fogadkozások: nem azért, mert olyan elégedettek vagyunk, hanem mert úgy érezzük: most nem igazán a mi akaratunktól függ, miként alakul a sorsunk. 2007 elején inkább csak valami homályos félelem és szorongás érezhető.

Az elmúlt hónapok évtizedek óta példátlan eseményei, az indulatok okkal feltételezhető további nekifeszülése nem ígérnek sok jót. A magunk mögött hagyott év ijesztő perspektívákat nyitott meg: előbb a valóság elleni verbális, majd – ennek nyomán – a köztéri erőszak eskalációját. Pedig... Pedig 1989-90 óta úgy véltük, hogy Magyarország hajója, ha nem is egyenletes tempóban és egyenesen, de mégiscsak az európai vizek felé halad. Ami tavaly történt, az ezzel ellentétes. A szorongás, az aggodalom, a növekvő feszültség ennek megsejtéséből vagy felismeréséből fakad.

A közélet és az egyes ember egyformán feszült, nyugtalan. Nemcsak a közvetlenül látható gazdasági nehézségek, a többnyire az életszínvonallal azonosított reálbérek bizonyosra vehető, egyes rétegeket, foglalkozási csoportokat különösen súlyosan érintő csökkenése miatt. A mindennapi életünk valóságos, nemcsak a fogyasztásban testet öltő körülményeinek romlása is hasonló, esetenként súlyosabb fenyegetés. A gáz- és gyógyszerárak, a közlekedés és más közszolgáltatási árak emelkedése kellemetlen, de többnyire még kigazdálkodható – ilyesmiben a magyar lakosságnak meglehetősen nagy gyakorlata van. De a munkahely elvesztése, és/vagy – fiatalok esetében – meg sem találása már feldolgozhatatlan trauma is lehet. Másként, de ugyan-

K: Gnóh Gárpál

olyan megrendítő erővel egy szakképzetlen, többszörösen hátrányos helyzetű munkavállalónak, mint egy friss diplomásnak – mert ugyanúgy a fölöslegesség és a kilátástalanság érzését kelti benne.

Fejlődéslélektannal foglalkozó pszichológusok a megmondható, milyen hátrányt jelent egy kisgyermeknek, milyen egész életét meghatározó traumák forrása, ha nem kívánt gyerekként születik meg, ha gondként, és nem áldásként fogadják. Mert a legtöbb esetben így is megkaphatja ugyan az életben maradásához, a fizikailag egészséges fejlődéséhez szükséges ellátást, de nem részesül annyi szeretetben, amely az érzelmi teljességéhez, a világban való biztonságához nélkülözhetetlen. Ha azt érzi, hogy ő teher, anyjának, szüleinek mindenekelőtt gond, akkor egész életében a fölöslegesség érzetével küszködhet, ha nem szeretik, ő sem tud majd szeretni. Maga is önző lesz – de nem fogja igazán még önmagát sem szeretni, nem fogja elhinni, hogy szerethető, szeretetet adni képes lény.

Ennek a személyiség-lélektani frusztrációnak társadalom-lélektani párhuzamaként bizonytalanodik el a fölösleges állampolgár, akire nincs szüksége annak a közösségnek, amelyikhez tartozik. Magyarország mai gazdasági bajainak jelentős része, mindenekelőtt az egészségügyi ellátórendszer és a nyugdíjbiztosítás, a mára ijesztően rossz demográfiai helyzet következménye. Ez a helyzet az előttünk álló években hol gyorsabban, hol lassabban tovább romlik. Arról pedig egyenesen illetlenség beszélni, hogy a valóságban még rosszabb is a helyzet, mint ahogyan azt a statisztikák mutatják, mert a születések számából még így is kiolvasható riasztó perspektívát azoknak a családoknak magasabb gyermekszáma enyhíti, akiknek megélhetésében a gyerekek neveléséhez nyújtott segítség jelenti a legfontosabb megélhetési forrást. Szomorú szívvel mondhatjuk: az ő majdani sorsukat illetően semmi biztató nem mutatkozik. Az állam ugyan támogatja megszületésüket, de jószerevével semmit

nem tesz (pedig ez elemi feladata lenne!), hogy felnőttként is méltó életkörülményeket biztosítson nekik. Számukra nincs megfelelő iskola, lakó- és munkahely.

A társadalom álszentsége, hogy gyermekként még (úgy-ahogy) emberszámba veszi őket, de ha az e kérdésekben illetékes politikákban valami nagy változás nem történik, felnőttként már fölöslegesek, szociális és közbiztonsági probléma lesznek. Ezen nem változtat az sem, hogy most állítólag 120 milliárd forint e célokra költését tervezik. Éppoly koncepciótlanul, amilyen átgondolatlanul máshonnan tízmilliárdokat vesznek el.

Minden látszat ellenére ez a relatíve népes csoport, formálisan a jövő európai Magyarországnak legfontosabb tartaléka a fölöslegessé válás felé halad. Sorsát – társadalmi értelemben – a nem kívánt gyerekből lett felnőttek talajvesztettsége határozza meg. Ezt a talajvesztést már a ma munkába állni akarók is érzik. Időnként felsikolt a sajtó, egy-egy látványos exoduskísérlet idején a kérdés akár a lapok címlapjára is kerülhet. Mondani sem kell: méltatlanul, mint helyi probléma, mint az amúgy tagadott „roma” kérdés megnyilvánulása. Eközben nem esik szó a lényegében minden családot érintő alapvető kérdéstről, arról, hogy az önhibájukon kívül a társadalom természetes életébe munkájukkal bekapcsolódni nem tudók: fölöslegesek. Lehetnek funkcionális analfabéták, középfokú végzettségűek, diplomások: tömegesen érzik azt, hogy nincs rájuk szükség. A magyar kormányzati politikában 2002 óta lényegében még nyoma sincs annak, hogy ezt a kérdést meg akarná oldani. Sőt: a miniszterelnök a fiatal magyar munkavállalóknak a távozást ajánlja, és szemükre veti, hogy úgymond nem elég mozgékonyak – mert idehaza várják sorsuk megoldását.

Az elveszőben lévő generáció (vajon hányadik az utóbbi száz évben?) sorsa a magyar társadalom egészének útvesztését jelképezi. A politikai viharok, lokális válságok, a szabadság- és demokráciadeficit ezzel a háttérrel szorosan

összefüggnek. Egy megroppanóban lévő, egyre betegbb társadalom, nemzeti közösség politikai szférájának állapotát akaratlanul is kifejezi a mögötte lévő válság mélységeit.

És a közösségi szorongásnak, az új évet fogadó aggodalomnak is ez a végső kiváltó oka. De amikor úgy érezzük, hogy a közösségi sors megváltoztatására minden korábbinál kevesebb a lehetőségünk, az esélyünk, az felszólítás is. Arra, hogy minden eddiginél nagyobb szükség van ránk. Soha nem volt ennyire fontos, hogy ne higgyük el állítólagos fölöslegességünket.

K. GRÓH GÁSPÁR

Illyés Gyula
X 81

clm.

Ő MONDJA MEG, KI VOLTÁL?

Az Egy mondat és utóélete

„Zsarnokságnak kell nevezni, megkülönböztetés nélkül, minden olyan kormányzatot, amelyben az, aki a törvények végrehajtásáért felelős, azokat megalkothatja, megsemmisítheti, átértelmezheti, megakadályozhatja, felfüggesztheti vagy akár csak kijátszhatja, büntetlensége biztos tudatában. Legyen tehát ez a törvényszegő örökletes vagy választott, bitorló vagy törvényes, jószágos vagy gonosz, egy vagy sok: mindenki, akinek tényleges és elégséges hatalma van ehhez, zsarnok; minden társadalom, mely megengedi, zsarnokság; minden nép, mely elviseli, rabszolga.”

(Vittorio Alfieri: A zsarnokságról; 1777.)

Mióta és míg a világ,
Nem volt-e, nem leend-e
Erős, ki nyomni mindig kész,
S ki elnyomassék, gyenge?
Amazt mikép mérséklitek
Hogy enyhe légyen lánca?
Mikép ezt, hogy nagyon súlyos
Békóit meg ne rázza?

(Arany János: Gondolatok a béke-kongresszus felől; 1850)

ny.

A „nagy vers”, amelyről beszélni fogok, természetesen Illyés Gyula világhírű költeménye, az Egy mondat a zsarnokságról. Ha irodalomtörténeti konferencián lennék, mindenekelőtt a mű poétikai, esztétikai értékeiről, témájának és műfajának mintáiról, keletkezésének körülményeiről, fogadtatásáról és értelmezésének történetéről tartanék

Elhangzott a Károli Gáspár Református Egyetem Kremlinológiai Intézetének 1956 ötvenéves évfordulója tiszteletére rendezett konferenciáján, 2006. november 18-án.

k: Kulcs Ferenc

– a szakszerűség igényével – előadást. Miután azonban 1956-ra emlékező történészi tanácskozáson való részvétele kaptam nagyon megtisztelő meghívást, mondandóm csak részben fog érinteni irodalomtörténeti szempontokat. A fontosabbakat ezek közül már e rövid bevezetőben igyekszem áttekinteni. A filológusok érdeklődése három kérdéskörre összpontosul. Mikor született a vers, melyik szövegváltozat tekinthető a leghitelesebbnek, igaz-e, hogy Éluard híres költeménye a szabadságról tekinthető az *Egy mondat* közvetlen mintájának, s végül: mi magyarázza, hogy egészen a nyolcvanas évek végéig azok után sem jelenhetett meg Magyarországon, hogy a kultúrpolitika zöld utat adott az egész életmű újrakiadásához?

Lássuk sorjában! Miután olyan szerencsésnek mondhatom magam, hogy Illyés Mária jóvoltából kezembe kerülhetett mind a költő által 1950-re datált, első, teljes, 200 soros változat kézzel javított gépirata, mind pedig az 56-ban emlékezetből leírt rövidebb változat eredeti kéziratának faksimiléje is, úgy érzem, kikezdzhetetlen bizonyítékok cáfolják a makacs legendát, mely szerint Illyés 56 őszén a műantedatálásával szándékosan vezette volna félre olvasóit. Az a tény, hogy a szerző később a rövidebb, az Irodalmi Újság 1956. nov. 2-i számában publikált változatot mondta hanglezemre, egy horvát folyóiratban viszont az első variációt közölte, nem kérdőjelezheti meg sem az egyik, sem a másik szöveg hitelességét. A második kérdésről csak annyit, hogy aki kézbe veheti Péter Lászlónak a *Tiszatáj* 1987. májusi számában a *Párhuzamos verselemzés* című tanulmányát, meggyőződhet róla, hogy Éluard-nak az *Egy gondolat* című híres szabadság-verse legfeljebb ihletője lehetett Illyés költeményének, de semmiképpen nem tartalmi és formai előképe. Ami pedig az. *Egy mondat*-nak a korszak termését átfogó gyűjteményes kötetből való kimaradását, s az azzal kapcsolatos mendemondákat és vádaskodásokat illeti, azaz hogy a költő, csak hogy ne veszélyeztesse Összes Művei-

nek kiadását, megtagadta volna 56-os múltját, nos e legenda elosztatására álljon itt egy hiteles tanú visszaemlékezése. Amikor Pándi Pál felvetette, hogy a *Hét évszázad magyar verseinek* 1966-os kiadásában az *Egy mondat* is jelenjen meg, s erről a szándékról Domokos Mátyás tájékoztatta a költőt, „Nem! – válaszolta a hírvivőnek szikrázó haraggal Illyés. /.../ mondd meg az illetékeseknek – folytatta valósággal kiabálva –, hogy engem mélyebben megsértettek és megaláztak annál, mégpedig költői és emberi becsületemben, amikor megrágalmaztak azzal, hogy opportunistá fráterként 1956 októberében gyorsan megírtam ezt a verset, de antedatáltam, hogysem ily módon megpróbáljam egy antológiában visszacsempészni, s ezáltal elismerjem tulajdonképpen a rágalmak valóságát!” (Domokos: *Több mondat egy mondatról*, 1987. 80. l.)

Ennyit – dióhéjban – a filológiai kérdésekről. Egyetlen kiegészítéssel. Aki a nagy költemény irodalomtörténeti és esztétikai értékeit elmélyültebben kívánja tanulmányozni, annak Péter László és Domokos Mátyás már idézett tanulmányain túl Pomogáts Béla, Németh. G. Béla, Vasy Géza, Harmat Béla verselemzéseire, illetőleg Illyés-tanulmányaira, valamint Izsák József monográfiájára hívhatom fel figyelmét.

Jól tudom, hogy az előadásom címében szereplő „utóélet” szó is arra kötelezne, hogy Illyés nagy művének befogadás- és értelmezéstörténetével foglalkozzam, de engedjék meg, hogy kicsit szabadabban fogjam fel feladatomat. Ugyanis abból a tényből indulok ki, hogy az 56-tól 83-ig, tehát a költő haláláig tartó időszak is egy sajátos típusú zsarnokság volt, s ezért elsősorban az érdekel, hogyan viszonypult az *Egy mondat*... szelleméhez az egyik oldalon a hatalom, s a másikon – maga a költő.

Nos, a hatalom álláspontjáról csak utólag értesülhetünk. Az egyik forrás Aczél Györgynek egy 1958. dec. 31-én kelt titkosított feljegyzése, amelyben örömmel konstatálja,

hogy a költő „az ezelőttihez képest sokkal rugalmasabb és engedékenyebb volt”, ugyanakkor nehezményezi, hogy „saját hibáit megtévedésnek sem nagyon hajlandó elismerni”. Jó okunk van feltételezni, hogy Aczél itt vendége 56-os hibáira és megtévedésére utal! A másik forrás is az Aczél-dossziéból való. Igaz, ez már nem titkosított szöveg. Ozorán, 1985. október 31-én a következőket mondta ünnepi beszédében Aczél György, amikor a helybeli iskola felvette Illyés Gyula nevét (Domokos Mátyás tanulmányából idézek):

„A szocializmusnak vitathatatlan történelmi küldetése a harc minden zsarnokság ellen, a szabadság teljességéért. E vers miatt mégis – az *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményről van szó – vita támadt Illyéssel. Nem művészi értékét, nem is a hatalom elviselhetetlen torzulásaira figyelmeztető igazát vitattuk. Ez a vers azonban akkor »visszafelé« volt érvényes. A fegyverek dörgése közepette jelent meg az Irodalmi Ujság hasábjain, akkor, amikor a szocializmus legalapvetőbb vívmányai kockán forogtak – és utána is még hosszú nehéz út állt előttünk. Nem Illyésen, nem is versén múlt, hogy a mű akkor az indulatok robbantói, továbbítói – a reménytelenség hirdetői – kezében válhatott fegyverré.”

Íme, a puha diktatúra szellemi zsarnoksága! Hogy kisajátítsa magának: leválasztja a szólni, tiltakozni már nem tudó költőt a forradalomról, az indulatok robbantóinak, továbbítóinak – a reménytelenség hirdetőinek minősítve a forradalmárokat. Óhatatlanul fölmerül a kérdés: mi szüksége lehet a zsarnokságnak a szellemre, a kultúrára, a művészetre?! Hiszen, ha csak az lett volna a célja, hogy féken tartson, kalodába zárjon egy rebellis nemzetet, azt „katonásabb” módon is megoldhatta volna. Ha a moszkovita magyar kommunisták csak arra vállalkoztak volna, hogy kiszolgálják gazdáikat, hogy cserében élvezhessék a helytartói szerep kínálta privilégiumokat, nem kellett volna bibelődniük a három T elvén működtetett kultúrpolitikával, fölösleges lett volna kompromisszumokra készíteni a magyar kultúra óriásait.

A kérdés azt a másik kérdést is felveti: tekinthető-e úgy az ún. kádári konszolidáció korszaka – azaz a hatvanas, hetvenes évek – mint a „létező szocializmus” kísérlete a civil társadalom felszabadítására, a hatalom humanizálására, a nemzeti értékek és érdekek érvényesítésére? Hihető-e, hogy a puha diktatúra valódi célja volt önmaga átlényegítése: egy szabad társadalom megteremtése a nemzeti függetlenség történelmileg lehetséges feltételei között? Legyünk méltányosak a kádári adminisztráció sok már halott és néhány még élő szereplőjével szemben, és engedjük meg: voltak, lehetek, akik így hitték. Ez az ő személyes tragédiájuk is. De ne legyünk naivan jóhiszeműek! Aki 1985-ben, tehát akkor, amikor a gulyáskommunizmus már a szakadék szélére juttatta Magyarországot, 1956-ra visszatekintve a „szocializmus alapvető vívmányainak kockázatásáról” beszél, annak nem lehetett őszinte törekvése, hogy a magyar kultúrát – s ezen belül Illyés életművét – összebékítse a kádári politikával. Aki ismerte Illyés munkásságát – a kisajátító Aczél György márpedig nagyon jól ismerte –, pontosan tudta, hogy az *Egy mondat...* költője az 1956 után írott műveinek hosszú sorával válaszolt a fenti kérdésekre, s foglalt állást egyre szenvedélyesebben és egyre okosabban a tovább élő zsarnoksággal szemben. Természetesen e művek többségével is vitája volt a kultúrpolitikának, mint ahogy vitája volt csaknem minden megnyilatkozásával, amely Illyésnek a magyar történelemtől alkotott nézeteit, vagy a nemzeti kérdéssel kapcsolatos álláspontját fejezte ki. Egyáltalán nem magától értődő, hogy Aczél György két évvel a költő halála után nem ezekre a nyilvánosság előtt zajló, ismétlődően felparázsló polémikákra utal, hanem egy csaknem három évtizeden át titokban tartott dialógusra, melynek tárgya történetesen az *Egy mondat a zsarnokságról* című vers volt. Persze nem is véletlen az ünnepi szónok témaválasztása. A magyar kulturális élet teljhatalmú ura tökéletesen tisztában volt azzal, hogy ez a költemény az egész illyési életmű szellemi aranyfedezete,

melynek elzalogosítása nélkül hiába tennék rá a kezüket a teljes hagyatékra. Ha a hatalom nem üti rá a pecsétjét erre a műre is, azaz, ha nem veszi birtokba, majd mint saját tulajdonához nem adja meg az egyetlen lehetséges értelmezést megengedő használati utasítást, akkor ez a mű önálló életet élhet, s egyszer talán arra is alkalmasnak bizonyul, hogy leleplezze az egész életmű Kádár-kori kisajátításának, meghamisításának vérlázító arroganciáját és szánalmasan ócska trükkjeit. Aczél nem gondolta meg, hogy az Illyésre kivetett lasszóban ő maga botolhat el. Hogy nemcsak ellenáll az *Egy mondat...* mindenféle kisajátításnak, hanem – önbeteljesítő jóslatként – saját igazságát juttatja érvényre a szellemét bitortlóval szemben is. „Mert ott áll / eleve sírodnál, / ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál.”

Aczél nem a magyar kultúra ügyvédje volt a proletár internacionalizmus uralmának mostoha körülményei között, hanem a proletár internacionalizmus egyik élharcosa a magyar kultúra olykor heroikusan, olykor rafinált taktikával ellenálló szellemi közegében. Nem érdemei, hanem érdekei magyarázzák, hogy ismerte a kortárs irodalom nagy alakjait. Hiszen éppen az volt mozgalmi küldetésének a lényege, hogy a közügyek – terrorral, jogalkotással, bürokráciával – intézményesített kontrollját terjessze ki a szellem világára is. Fanatikusa volt ennek a küldetésnek, s ezt az sem cáfolja, hogy élete végén alkuba bocsátkozott legádázabb ellenfeleivel: a nemzetközi tőke magyarországi szálláscsinálóival is. Bonyolult, drámaírói érdeklődést is indokoló formátumos figurája volt a kommunizmus végjátékának, de sem taktikai érzéke, sem személyiségének szuggesztivitása nem volt olyan erős, hogy egy illyési alkatot a maga bűvkörébe vonjon. Illyés nem tagadta meg a vele való érintkezést, nem utasította vissza az általa kínált publikálási lehetőségeket, de minél leplezetlenebbé váltak a diktátor békítő gesztusainak igazi céljai, annál egyértelműbben hozta a tudomására, hogy nem alkuszik.

S hogy nem alkudott, annak bizonyítékait immár nem a titkos levéltárakból előbányászott jelentésekből és lehallgatási jegyzőkönyvekből, hanem a legszélesebb nyilvánosság számára megjelentetett, illetőleg színpadra vitt műveiből tudjuk dokumentálni.

Az 1961 után születő Illyés-drámák többsége – *A kegyenc*, *A különcc*, *a Tiszták*, *a Testvérek* és *Az ünnepelet* – a zsarnokság természetét elemzi, immár az olyan típusú konfliktusokra és dilemmákra koncentrálva, amelyeket az 1960-as, 70-es évek Magyarországnak politikai tapasztalatai tudatosítanak az íróban. A korszakhatár: 1961. Lezárulnak a politikai perek, megnyílik néhány börtönajtó, a hatalom megbékélésre, kiegyezésre szólítja fel a részben megtört, megalázott, részben belső emigrációba kényszerült ellenzék. A jelszavak megtévesztők: az „aki nincs velünk, az ellenünk van” szektás türelmetlensége helyett az „aki nincs ellenünk, az velünk van” bölcsnek tűnő toleranciáját sugallják. Valójában a magát már biztonságban érző diktatúra pöffeszkedése és cinizmusa rejlik a békítő gesztus mögött. Nem az igazi béke, csupán a fegyverszünet feltételéről szól. Ha nem fordulsz szembe velünk, jogod van a létezéshez. A boldoguláshoz persze több kell: a látványos behódolás! A feltétlen és tökéletes azonosulás. Nem elég, hogy elismered, elfogadod: mi vagyunk az erősebbek, a miénk a hatalom. Hinned is kell bennünk! Hinned kell a küldetésünkben, képességeinkben és feddhetetlenségünkben. És – mindenek fölött –: a céljainkban. Nem elég, hogy úgy szolgálsz, hogy megadod magad. Őszintén kell akarnod, hogy a mienk legyen. Mert nem az áldozatodra van szükségünk, hanem a lelkedre, a szellemedre: egész lényedre. Ha hűséget fogadsz, részese lehetsz a hatalomunknak is.

Az abszolút uralomnak erről a kóros becsvágyáról, beteges telhetetlenségéről szól *A kegyenc* (1961.). Az örült császár, Valentinianus nem elégszik meg Petronius Maximus megbízhatóságával, őszinteségéről, szeretetéről is mindun-

talán meg akar győződni. Még akkor is, amikor annak hitvesét a saját ágyasává teszi. Hiába képes a kegyenc mintegy hűsége bizonyítékeként egyetlen fiáról is lemondani, a tébo-lyult zsarnoknak így is marad oka a gyanakvásra. „Velünk voltál – fordul Maximushoz – de, hogy mondjam? – sose lélekkel! Sose elég nyíltan. A legszebb kivégzésekre nem jártál el.” A kegyenc belátja: morbid groteskségében is hibátlan hatalmi logika ez! Hogy is lehetne feltétlen a zsarnok bizalma, ha nem vállalja vele a bűnközösséget?! „Majd eljárók.” – válaszolja a császárnak.

Egyszerre kordiagnózis és közérzet-jelentés a drámaíró Illyésnek ez a műve. Ez a diagnózis nem egyezik a korszakról – tudniillik a mű születésének koráról – szóló történeti értékelésekkel, melyek szerint a kádári konszolidáció nyomán a civil társadalom felszabadult volna a politikai hatalom kontrollja alól, s megindulhatott egy sajátosan magyar polgárosulás útján. Illyés jól látja: a puha diktatúra csak a kultúra alatti létszférákban lazít az állampolgár kötelekein, s ad némi teret az egyén anyagi javakra irányuló törekvéseinek, de nem mond le a rendszert működtető szellemi műhelyek tulajdonjogáról. Ez magyarázza, hogy a közérzetét meghatározó személyes dilemmája is drámai. Több évig tartó szilencium után végre most ő is megszólalhat, de pontosan tudja, mit várna el tőle a hatalom, hogy teljes súlyával részt vállalhasson a közéletben. Ha nem fogadja el a békítő gesztust, arról a lehetőségéről is lemond, hogy legalább rejtjeles üzeneteket küldjön olvasóinak, ha pedig elfogadja, újra magára vonhatja a vádat, hogy kollaborál: hogy lepaktált, kiegyezett a diktatúrával. Ez a dilemma teszi fogékonyvá az éppen száz éve halott Teleki László gróf alakja és élettörténete iránt, és ennek a sorsrokonságnak a heurisztikus-katartikus felismerése íratja meg vele *A külön*c című drámát (1963.). A műben az antik görögökre emlékeztető módon fonódik össze a tragikus erkölcsi vétség s a politikai végzet; nem oka és okozata az egyik a másiknak,

inkább ugyanazon léthelyzet szükségszerű következménye mindkettő. „Teleki László, a forradalmi Magyarország volt párizsi nagykövete, /.../ Ferenc József halálra ítélt, sőt jelképesen ki is végzett legkönyörtelenebb ellenfele, Kossuth Lajos legtekintélyesebb és legtehetségesebb munkatársa” egy kikerülhetetlen csapdahelyzetben magától a gyűlölt uralkodótól kénytelen elfogadni Magyarországra való visszatérésének és a közéletben való szerepvállalásának kétes következményű feltételeit. „Odaadtam a becsületesemet” /.../ „Hogy megtegyem, amit a becsületesem kíván.” – Vallja majd szerelmének, előre vetítvén a végkifejletet, mely szerint a zsarnokkal való egyezkedés vétségének erkölcsi terhétől majd a zsarnokkal szembeni küzdelem folytatásával próbál szabadulni. A különc gróf végül is nem azért roppan össze, mintha nem volna elég ereje kitartani elhatározása mellett, hanem mert heroikus küzdelmében végletesen egyedül marad. Egyetlen évtized, ami a szabadságharc vérbe fojtása óta Ferenc József első kiegyezési kísérletéig telt el, elég volt ahhoz, hogy a magyar politikai elit – a visszaszerezhető privilégiumok és zsíros pozíciók reményében – elfelejtse, elárulja 48 szellemét. Őt esztendővel 56 után Illyés a magyar 19. században is felismeri a zsarnokság modern eszköztárának működését, azaz a fizikai terror helyébe lépő lélekromboló erők hódoltató hatását. Az a szabadság, amelyért a magyarság egykor fegyvert fogott, már nem eszménye e megfélemlített és korrumpált nemzedéknek. „Mi ezeknek a szabad haza? A szabad pénzszerzés, a gyár, a bank, a föld.” S ezt éppen az a titkos ügynök (Karlovitz) mondja ki, aki korábban éppen főhősünk törbe csalásával tüntette ki magát. „Ezt jól látja.” – feleli Teleki gróf.

A *Tiszták* (1969) és a *Testvérek* (1972) a zsarnoksággal szembeni ellenállás érveit és ellenérveit ütköztetik. Milyen sors vár arra a közösségre, amelyik akár hitbéli okokra, morális indítékokra hivatkozva, akár a túlerőtől való félelem miatt nem él a jogos önvédelem eszközeivel? Felmentheti

egy nép, egy nemzet vezetőit, ha a rájuk bízottak a sors rendelkezésébe, Isten akaratába való beletörődéssel adják meg magukat a pusztá létüket is fenyegető zsarnoki önkénynek? Lehet-e hinni abban, hogy akár a legkeresztényibb erények: az önzetlenség, a béketűrés, a szeretet, a morális tisztaság képesek megvédeni magukat a gonosz hatalmával szemben? S ha nem, akkor vajon az ártatlanok szenvedése, a vétkelenek bűnhődése, a mártírsors elfogadása visszahathat-e valamilyen módon a tisztákat, az igazakat erősítve a Jó és a Rossz evilági harcára? A *Tiszták* főhőse, a várvédő Perella nemcsak a katonai túlerővel szemben marad alul, de angyali tisztaságú védenicei hitét is igazolhatatlannak érzi. „El akartam kerülni az ostromot. S lám, nem az lett a helyes.” – gyötri a lelkiismerete a vereség miatt. „Hanem az ő módszerük: a hitszegés, az erőszak, a gyilkolás. Ezzel kellett volna nekünk is élnünk, hogy megvédjük a szótartás, a szóértés, a barátság világát? Becstelennek kellett volna lennünk, hogy becsületesek maradjunk! *Nevet*. Úgy volna mégis, ahogy a vőm véli tudni, hogy a béke ára a háború, a szabadságé a zsarnokoskodás, az egyenességé az aljasság? De hát szabadság-e az még, egyenesség-e? Születhet-e szűz, ha szűz marad a lány? Persze, hogy nem. De az is hazugság, hogy akármilyen tisztaság pusztán a tisztaságával, akármilyen igazság, a pőre igazságával megvédheti magát. /.../ Bent vagyunk a csapdában. A tisztaság maga a halál; az élet maga a mocskok.” Hogy ez a monológ Illyés mondandójának lényegét sűríti, arról maga az író győz meg *Az albigensek földjén* című jegyzetével. Ezt idézem: „A múlt század humanizmusa el-lustította az agyunkat. Annyit ismételtünk már szólamként az egykori követelményeket, hogy az igazságot nem lehet elfojtani, mert az eszme győz, s így végül is minden igaz ügy diadalmaskodik, hogy nem készültünk föl eléggé a védelmükre. Az albigensek tragédiája azt példázza, hogy az igazságot el lehet fojtani, hogy az eszme nem győz a pusztá létezésénél fogva, hogy utolsó szálig ki lehet irtani az igaz

ügyért küzdő népeket, országokat, hogy egünkre az Értelem nem megy föl olyan magaerejűen, mint a Nap, hanem csak a többség buzgalma árán, s még akkor is pillanatonként tartani kell teljes erővel, teljes éberséggel. Ennek példázására készült az én tragédiám is.”

Ha az *Egy mondat a zsarnokságról* című költeményben nemcsak a kor szellemére, s az erre reflektáló indulatokra, a vádbeszéd műfajához illő költői eszközökre, s a kollektív tiltakozásra mozgósító retorikára figyelünk, hanem a mű mélyszerkezetének bölcséleti tartalmát – etikai, pszichológiai, politikaelméleti és történelemfilozófiai alapvetését – is fontolóra vesszük, a későbbi drámák közül legfőképp a *Testvérekben* (1972.) és *Az ünnepeltben* (1973.) ismerünk rá a nagy vers problematikájára. Még pontosabban: a létbölcsélet szintjére emelt politikai probléma továbbgondolására. Ne feledjük, már az *Egy mondat...* is eljutott arra a felismerésre, hogy a zsarnokság nem szemben áll az emberi közösségekkel, nem kívülről szerveződik, hogy majd felülről nehezédjék rájuk, hanem egy szakadatlan folyamatban termelődik újra magukból a közösségekből, s a közösségeket alkotó egyénekből, hiszen éppen az a lényege, hogy áthatja, kitölti a társas és a magánélet, mi több, az emberi személyiség minden dimenzióját. Az *Egy mondat...* radikálisan szkeptikus konklúziója szerint hiába is lázadunk a zsarnokság ellen, mert annak sem lehet más következménye, mint hogy elbukunk, vagy mi magunk teremtjük meg ismét – újabb és újabb alakváltozatokban.

Kitörhet-e az egyén ebből az ördögi körből, s vajon magához emelheti-e közösségét is a szabadság világába? *A Testvérek* írója – Dózsa György és Dózsa Gergely tragédiájának felidézésével – erre a kitörésre tesz gondolatkísérletet. György a zsigeri igazságérzet, az erőszakra erőszakkal válaszoló tettek embere, Gergely morális felelősségtudattal, valláserkölcsi megfontolásokkal mérlegel minden szándé-

kot és minden helyzetet. A dráma talán legfőbb üzenete, hogy a közösségnek esélye sem lehet kikászálódni az erőszak csapdájából, ha nem a testvéri szeretet ereje szabályozza, hangolja össze e kétfajta tenni akarást. György *erélye* nélkül csak poklokat járhat az igazságérzet, de Gergely *erényei* nélkül a győzelem is kudarc. Mert „nem a magasztos forradalom”, „nem a fadöntő vihar” a zsarnokság elleni harc végső értelme, hanem a kivívott szabadság révén teremtett rend minősége. Tudniillik „Az erőszakkal szerzett szabadság nem fekszik össze az erőszakkal. A fegyverrel szerzett és őrzött szabadságban vagy a fegyver tűnik el, vagy a szabadság.” Nem lehet e harcnak más a célja, mint „hogy amilyen mértékben kiharcoljuk a szabadságot, olyan mértékben szervezzük tüstént renddé.” – fejtegeti Dózsa Gergely, s így folytatja: „De hát erre csak azok képesek, akik már a győzelem előtt megszerzik a szabadság jó használásának a virtusát.”

A rend és a szabadság kölcsönös feltételezettségének illyési értelmezése a zsarnokság fogalmának új definícióját is magában rejt. Eszerint a zsarnokság nem pusztán az egy személyben összpontosuló hatalom uralmi technikája, de még csak nem is valaminő erőszakszervezetre támaszkodó hatalomgyakorlás. Nem egyszerűen a kisebbség diktatúrája a többség fölött vagy a többség diktatúrája a kisebbség fölött. Mindez csak tünet, csak következmény. A zsarnokság lényege a szabadság rendjének hiánya. Olyan definíció ez, amely – az *Egy mondat a zsarnokságról* szellemének megfelelően eloldja a fogalmat a konkrét hatalmi, illetőleg történelmi helyzettől, s a társadalmi kórtünetek átfogó kategóriájává tágítja.

A „Hol zsarnokság van, / Ott zsarnokság van” kijelentés csak látszólag tautológia, valójában – a költemény egészének tükrében – mély filozófiai, etikai tartalom hordozója. Hiszen a köz- és magánélet minden mozzanatára vonatkozik, hogy ahol zsarnokság van, ott nem többek között, hanem mindenként fölött zsarnokság van. Azaz a zsarnokság

nem kerete, nem szervező elve, nem technikája, nem módszere, nem szabályozója, nem kontrollja, nem rendszere a köz- és magánéletnek, azaz nem pusztán anyagi és szellemi infrastruktúrája, hanem létközege és működési törvénye, formája és tartalma egyidejűleg. Ebből az is következik, hogy a zsarnokság és szinonimái: a despotizmus, a diktatúra, az elnyomás, az erőszak, vagy más aspektusból a szolgaság, a jogfosztottság, a megalázottság, a megfélemlítettség stb. mindezek nem lehetnek eszközök valaminő magasabb cél eléréséhez, azaz nem valamiféle szükséges rosszak, miket a rend, a jólét, a szebb jövő érdekében kell vagy lehet elviselni, hanem olyan öncélú képződmények, amelyek kizárják mindennemű politikai és erkölcsi érték létezését, de még a róluk való diskurzus lehetőségét is.

A szabadság rendjének léte vagy nemléte ugyanis nem azon múlik, hogy milyen államformában élünk, s hogy milyen procedurális szerephez jutnak a népképviselő intézményei. A többpártrendszer, a szabad választások, a sajtószabadság alkotmányos joga stb., nem jelentik önmagukban a szabadság rendjének garanciáit. Ahol például a honpolgár nem élhet a munkához való jogával, ahol az átlagos műveltség kevés a bürokrácia útvesztőiben való tájékozódáshoz, ahol a piac szabadságának jelszava csak arra szolgál, hogy végletekig feszítse az ellentétet az erős és a gyenge, a gazdag és a szegény között, ahol a kimívelt emberfők színe-java csak külhonban remélhet boldogulást, ahol a nemzeti érdekekre történő hivatkozás csak a feltétlen és kritikátlan alkalmazkodás kényszerének elfogadtatását hivatott szolgálni, ahol az egzisztenciát teremtő fiatalok nem mernek gyermeket vállalni, ahol a tömegművelés nem kultúrát terjesztene, csak profitot termelne, s végül ahol a törvény minden felhatalmazást megad a vagyonát, pozícióit és hatalmát mentő romlott elitnek, hogy magát a demokrácia védelmezőjeként feltüntetve romlásba taszítsa az országot, ott nem működik a szabadság rendje, tehát ott – már vagy még – zsarnokság van!

Félreértés ne essék: nem párhuzamot akartam vonni az ötvenes évek és napjaink között. Tudniillik nem valamiféle kísérteties hasonlóságról, hanem természetes folytonosságról van szó. Egy olyan jelenség folytonosságáról, amelynek kezdetei történelem előtti időkbe nyúlnak, s melynek eszká-lálódásáért épen az a korszak felelős, amelyik célul tűzte annak végleges felszámolását. („Ez a harc lesz a végső!”) Nem arról van szó, hogy a hatalmi szféra szereplői – miközben új eszméket követnek és új rendet teremtenek – reflexszerű beidegződéseiknek engedelmeskedve avítt, diktatórikus eszközökhöz (is) nyúlnak. Épp az ellenkezője történik. Újak a módszerek, új a felszíni struktúra, újak a főszereplők, „csupán” a folyamat maga, azaz a történések sodrása, iránya a régi: a többséget kordában – nyomorban, függésben, szellemi sötétségben – tartó rend az alapja a kisebbség szabadságának. Nem az igazságtalanság, nem az egyenlőtlenség, nem az erőfölény fitogtatása teszi a zsarnokságot. Mindez fakadhat szankcionálható visszaélésből, a hatalom gépezetének korrigálható kisiklásából is. Zsarnokság ott van, ahol az igazságtalanságnak, az egyenlőtlenségnek, a pöffeszkedő erőfölénynek a törvényes rend ad menlevelet. Ahol a szabadság csak keveseknek jog a cselekvésre, lehetőség a gyarapodásra, a sokaságnak csak szólam, amit csak képzeletével képes befogadni, és szelep a hatalmi gépezeten, nehogy felrobbantsa azt a lázadó indulat.

Az 1973-ban írott *Az ünnepelt* azt példázza, hogy a szabadság rendjének a zsarnoksággal vívott küzdelme nem zárulhat le egy győztes forradalom után sem. Az 1848-as népképviselési választásokon gyalázatos konspirációval megbuktatott Petőfi mondja ki a minden látványos vereséget túlélő zsarnokság időtlenül érvényes kritikáját. „Semmiféle forradalom nem diadalmaskodik addig, amíg a népet félre lehet vezetni, el lehet kábítani olyannyira, hogy ne ismerje föl, hogy ki a barátja, ki az elnyomó ellensége.” „Azzal, hogy kitűztük a forradalom lobogóit az épületek homlokza-

tára, a szíveket nem emeltük föl, legföljebb egy-egy pillanatra. Magam is azt hittem, elég megmutatni a célt, a ragyogó jövőt, és ki-ki boldogan velünk tart, hisz oly egyszerű megteremteni azt a jobb világot. Nem így van, iszonyú csalódás vár azokra, akik ilyen könnyűnek vélik a dolgot. És iszonyú tévedésbe esnek azok, akik a kudarccs miatt az egyszerű népet okolják.”

De térjünk vissza a vershez!

Az elemzők – szinte kivétel nélkül – a személyi kultusz éveit, Rákosi néhány esztendeig tartó diktatúráját tekintik az illyési zsarnokság-fogalom élmény-alapjának, s annak egyetemességén is azt értik, hogy a konkrét valóság tapasztalata alapján fel tudta mutatni egy történelmi jelenség általános érvényű törvényszerűségeit. Nos, kétségtelen, hogy az *Egy mondat...*-ot a Rákosi-diktatúra egyszerre bénító és lázító élménye ihleti (ahogy Németh G. Béla mondja: a vers „közvetlenül... a szovjetmintájú rendszerről szól”), s az is igaz, hogy ítélete mindennemű parancsuralomra vonatkoztatható, igazi jelentőségét mégsem abban látom, ahogyan a történelmi valóságra reflektál, hanem abban a kivételes szerepben, amit elsősorban magának Illyésnek az írói fejlődésében játszik, s amit – ma már ez jól látható – az életmű egészében betölt. Arról van szó, hogy az *Egy mondat...* sok tekintetben árnyalja és pontosítja, sok tekintetben pedig felülírja a költő-publicista korábbi műveinek történeteszemléletét és politikai világgképét, egyszersmind végérvényesen megalapozza azt az etikai értékrendet és azt az ars poeticát, amelynek jegyében majd a későbbi művek születnek. Amiként a költemény minden sora magától értődően feltételezi a kor hétköznapijainak sokkoló eseményeit, Illyés zsarnokságról alkotott ítéletének háttérében ott van az életműnek az a rétege is, melynek problematikája vagy közvetlenül a zsarnokság fogalmkörébe tartozik, vagy szorosan érintkezik azzal. Úgy is mondhatjuk: a költő a személyi kultusz éveiben nem először és nem is utoljára találkozik

az önkényuralommal. Lírikusi alkatát, közéleti habitusát, politikai törekvéseit éppúgy formálják a diktatúrákról, a terrorról szerzett személyes tapasztalatai, miként azok az erőszak-ideológiák, amelyeket műveltsége révén ismer meg, s pályája első felén részint el is fogad. Az *Egy mondat a zsarnokságról* eszmetörténeti jelentősége éppen abban rejlik, hogy olyan költő írta, aki nemcsak elszenvedte a jobb- és a baloldali diktatúrák fenyegetését, hanem aki belülről élte meg, s – költőként – formálta is azokat az eszméket, amelyek érveket szolgáltatottak a forradalmi fellépéshez. Ahhoz a nemzedékhez tartozott, amelyiknek ifjúkori élménye volt a monarchia, s vele együtt a félféudális rendszer összeomlása, s ahhoz a népi értelmiséghez, amelyik a nemzeti függetlenség és a társadalmi megújulás garanciáit a baloldali forradalmi tanokban vélte felismerni. Olyan eszmékben tehát, melyek szerint a régi rendet akár erőszakkal is, de fel kell számolni. Az alig tizennyolc éves Illyés fenntartások nélkül lelkesedett a kommünért, s illegális feladatokat is vállalt a munkásmozgalom szolgálatában. Húszas éveiben, Párizsban azonban már a mérsékeltebb szindikalista eszmékhez húzott, és hazajövet nem lépett az illegalitásban szervezkedő kommunisták közé, mint például a fiatal József Attila és Kodolányi János. Ő akkorra már felismerte azt, amiről két barátja csak belülről megtapasztalva és a kommunisták körét 1930 táján elhagyva győződött meg: hogy a proletár internacionalizmus szektás, dogmatikus tan, amely nem is keres megoldást a sajátosan magyar népi és nemzeti létkérdésekre. Ez volt az a nézetkülönbség tehát, ami egyre erősödött a „magyar bolsevikok” és a népi baloldal között, de a kommunisták népfrontos taktikájuk kedvéért egy darabig nem csináltak belőle politikai ügyet. 1945 után azonban az ideológiai ellentét egyre élesebben felszínre jutott. Amikor a kommunisták 1947-ben a megfélemlítés, a terror eszközeihez nyúltak, ebben a lényeges kérdésben még nem kellett tartaniuk legfőbb riválisuk, a parasztpárti értelmiség ellen-

állásától. Jellegzetes bolsevik taktikával éppen azokat szerették volna megnyerni csendes bűntársuknak a diktatúra bevezetésében, akik ellen elszánták magukat erre az ördögi lépésre. Hiszen 1948-ban egyetlen reális alternatívája volt a kommunista uralomnak: egy olyan demokrácia, amelyben a legnagyobb erőt a népi baloldal képviselhetné volna. Azonban tévedtek: Illyés és Kovács Imre – amint ez dokumentálható az emberi kapcsolatokból is – Nagy Ferenchez és Kovács Bélához húztak, és nem a kommunistákhoz. A jelek egyébként világosan mutattak erre a növekvő szakadékra, és azt a Szabad Nép és más baloldali orgánumok támadásai is regisztrálták. A politikai elit körében ismert volt, hogy Illyést felháborította Bárdossy László kivégzése, Szombathelyi Ferenc kiadatása Jugoszláviának, Szabó Lőrinc meghurcolása, Kodolányi János és Németh László kiszorítása a nyilvánosságból. Képviselői mandátumát már 1946-ban visszaadta, és az évi leveleiből kiderül: világosan látta, hogy lapjának, a *Válasznak* a hónapjai meg vannak számlálva.

Látszólag „csupán” e három évtized kudarcos politikai tapasztalatai, és a kommunista hatalomátvétel riasztó fejleményei juttatják Illyést a nagy versét ihlető felismerésre, mely szerint a zsarnokságot semmilyen érdek, elv, cél nem igazolhatja. Ha azonban a forradalmi erőszak-ideológiák modern kori karrierjét idézzük fel, mint a 20. századi baloldali despotizmusok tényleges eszmetörténeti előzményét, Az *Egy mondat...*-ot az emberiség új- és legújabb kori történelme morális indítékú újraértelmezésének is tekinthetjük. Ne feledjük, hogy a modern politikai filozófiák a 18-19. század – Eötvös szavával – „uralkodó eszméiből”: a szabadság, az egyenlőség és – Eötvös József szóhasználatában – a nemzetiség eszméjéből fejlenek ki, s miután Európa szerte az ancien régime-ek abszolutizmusába ütköztek, sajátos erőszak-ideológiáikat is kimunkálták. A 19. század polgári forradalmi még annak a romantikus illúzióknak a jegyében robbantak ki, hogy a három uralkodó eszme – egyetlen tör-

ténelmi aktussal – egy csapásra realizálható. A 20. századi kísérletek már értéksorrendet állítanak fel a három idea között, s a politikai erőszak-alkalmazás érveit is azok egyikéhez igazítják. Egyidejűleg, s természetesen egymás ellenében kezdenek formálódni a szabadság, az egyenlőség és a nemzetiség diktatúráit igazoló tanok, azaz a liberalizmus, a kommunizmus és a nacionalizmus hatalomtechnikai doktrínái.

1956-ban az a dráma bontakozott ki a magyar történelem színpadán, ami Illyés lelkében, személyiségében a fentiek szerint már 1950-re, sőt az Egy mondat első változatából következtethetően már 1948-ra lejátszódott. Szétvált, szembefordult és megütközött egymással a modern kor eladdig bonyolultan egymásba fonódó, ám lényegük szerint összebékíthetetlen két nagy eszmei-politikai áramlata. Az egyik oldalon a világgkommunizmus, a proletár internacionalizmus militánsan agresszív ideológiája, melynek eszmei gyökerei 1793-ban, a jakobinus diktatúra teoretikusainál keresendők, a másikon a tradícióikat őrző, szeretetelvű nemzeti közösségek önrendelkezésének, az emberi jogok kiterjesztésének 1789-re visszavezethető forradalmi programja. Szoros szövetségre predesztinálja őket a közös feladat: forradalommal megdönteni a rendi hierarchiát őrző abszolutizmusokat, de előrevetíti összeférhetlenségüket, hogy küzdelmük célját, végső értelmét illetően nem jutnak közös nevezőre. Nincs egyetértés közöttük abban, mit kell tenni a győzelem után. A moszkovita doktrinerek kíméletlen erőszakkal a végletekig éleznék az osztályharcot, míg a népi baloldal a szellem, az erkölcs, a kultúra erejével nemzeti konszenzust akar teremteni. Rákosinak és klikkjének nem csak az a bűne, hogy erőszakot alkalmaz ártatlan emberek százezreivel szemben, hanem hogy ezt egy olyan koalíciós hatalom nevében teszi, amelybe riválisait is belekényszerítette. Illyés verse 1950-ben – noha egyelőre csak elszigetelt, egyéni akcióként, s „csak” a morál és az esztétikum szférájában – ezt a kényszerkoalíciót

rúgja fel, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy véglegesen és visszavonhatatlanul elhatárolja az ifjúkorától követett politikai eszméket azoktól a szélsőbalos teóriáktól, amelyek képviselőivel korábban maga is együttműködött, s amelyek – közös győzelmük után – egy zsarnoki rendszer támaszai-vá váltak. 1956 magyar forradalma nemcsak azért lesz világtörténelmi jelentőségű esemény, mert egy kis ország meg tudja rendíteni egy világhatalom pozícióit, hanem azért is – s talán elsősorban azért –, mert az emberiség legszentebb eszméit – a szabadság, az egyenlőség, a szeretet és a szolidaritás ideáit – ki tudta szabadítani a modern zsarnokságokat teremtő, erőszakelvű hatalmi ideológiák szorításából. A politika világában 56 forradalmárainak áldozata, Európa szellemtörténetében Illyés verse fémjelzi ezt a világtörténelmi eseményt.

K. KULIN FERENC

(Folytatjuk.)

Illyés Gyula
Éluard; Paul
x 81

Csúcs

ILLYÉS ÉS ÉLUARD

Paul Éluard, a Francia Kommunista Párt értelmiségi csapatának talán legfényesebb csillaga, 1948 szeptemberében körutat tett Közép-Európában. Csehszlovákiában és Magyarországon járt. Magam is találkoztam vele, mert a híres költő ellátogatott abba az osztályba, ahol épp akkoriban kezdtünk ismerkedni a francia nyelv rejtelmeivel. Szép, magas, ősz hajú férfi volt Éluard, aki azzal kezdte, hogy cukrot osztogatott a gyerekeknek. Akkoriban már tudtuk, hogy idegentől édességet elfogadni sohasem szabad, de tanítónőink elmagyarázták, ki látogat meg bennünket. Éluard nem volt idegen. Jó ember volt. Prágában, ezt Milan Kundera regényéből tudtuk meg, de csak évtizedekkel később, a Vencel téren jártában nem restellt beállni a körtáncot lejtő lelkes cseh fiatalok közé, velük együtt lelkesen ropta. Épp akkor, teszi hozzá gonoszul Kundera, amikor a hajdani párizsi cseh szürrealista barátait akasztották a költő új elvtársai.

ny. Magyarországon Paul Éluard egészen másféle emléket hagyott. Ünnepezték persze hivatalosan, de aztán alkalma nyílt néhány napot Tihanyban tölteni Illyés Gyulánál, egy másik hajdani párizsi szürrealistánál. Egyik nap a két barát, jól ismerték egymást még a húszas évekből, hosszabb sétát tett a dombon, ahonnet pazar kilátás nyílik a Balatonra. Útközben megpillantanak egy pásztert, aki bundáján végignyúlva, félkönyékre támaszkodva mélyen elmerül a kezében tartott könyvben. „Csodálatos ország – kiált fel Éluard –, a pásztor olvas! Micsoda haladás! Megkérdené tőle, hogy mit olvas?” – Kérdezze meg maga – felel Illyés –, hátha érti a franciát! – „Mit olvas elvtársam?” – kockáztatja meg a hajda-

K: Szarvai Falmos

ni szürrealista. „Mit is olvashatnék – jön a válasz, franciául persze –, Vergilius *Bukolikáit*.” – „Talán franciául?” – Azt már nem! Mindent csak eredetiben!”¹

A tréfa tipikusan szürrealista. Az olvasó pásztort ugyanis Szabó Lőrinc alakítja. Illyéssel együtt ötlötték ki az ugratást. De ez a szürrealista tréfa – ebben is szürrealista – korántsem ártatlan. Több mint fél évszázad távlatából visszatekintve egyértelmű, hogy célja van. Célja – ugyanúgy mint Kunderaé a hetvenes években –, hogy a látszatot szétrobbantsa. A tréfa jelentést hordoz. Azt kívánja bizonyítani, hogy amit látunk, amit látni vélünk, az történetesen nem az, *ami*.

A tréfa pillanatában, a negyvenes évek végén nemigen esik szó, sem Franciaországban, sem Magyarországon, a szürrealista Paul Éluard-ról. A kanonizált Éluard-t úgy tartják számon, mint az Ellenállás legnagyobb költőjét, olyan költemények szerzőjét, mint a *Gabriel Péri, A költészet kritikája* vagy a *Szabadság*. A *Szabadságot*, mely Franciaországban a németellenes Résistance emblematisztikus szövege lett, hamar lefordították, többször is, magyarrá, s gyakorta szavalták ünnepélyes alkalmakkor.²

Éluard verse huszonegy négysorosból áll. Szerkezete világos és áttekinthető: maga a vers egy hosszú enumeráció, melyet a konzekvensen ismétlődő -ra -re ragok folyama és a minden strófa végén újra meg újra megszólaló *felírlak én* sor tart össze. Egységben az egészet a *szabadság* szó tartja, annak ellenére, hogy csak kétszer jelenik meg a szövegben; a legelején és a legvégén, vagyis a címben és az utolsó sorban. A vers hosszúra nyúló felsorolása láthatólag arra törekszik, hogy a világ teljességét fogja be, a személyes tárgyaktól (*fűzet, iskolapad*) az anyagfogalmakig (*homok, hó, hamu, kő*) és az elvont fogalmakig (*hiány, vágy, magány*). Ha olvasás – vagy hallgatás – közben a címet nem tekintjük, akár szerelmes versre is gondolhatnánk, egy epekedő szerelmes vési padra, föl a fűzetébe s azután minden lehetséges helyre az imádott

lény nevét. Ez a név mindennél fontosabb, hiszen a költő, amint az utolsó strófában kimondja, tulajdonképpen azért született meg, hogy *megismerje / hogy megnevezze*.

A cím azonban nemigen engedi, hogy szerelmes verset olvassunk. A formai játék által bevezetett kettősség inkább afelé irányít, hogy a „megismerve és megnevezve”, a szabadságot, ugyanolyan szenvedéllyel szeressük, mint a kedvest. De azzal a tudattal, hogy itt többről van szó. A költemény erejét tulajdonképpen az adja, hogy ebben az utolsó versszakban Éluard civilizációnk egyik alapozó gesztusát idézi fel, amikor a szó *hatalmáról* (le pouvoir d'un mot) beszél. A Szó, melynek révén a költő új életre kel, itt nyilvánvalóan az Igének, a jánosi Logosznak felel meg: az Éluard-vers felfogása szerint a Szó egyszerre újrakezdés és hatalom, mindent átható hatalom. Az első strófa utalása itt válik világgossá: Krisztus csak *homokba* írt, a költő viszont nem elégszik meg a homokkal s a hóval, mindenüvé felírja a mindenható Szót. A költői üzenet tehát egyszerre hasonlatos a Krisztuséhoz s különböző is attól. Az a fogalom, melyet a költő a centrumba helyez, a *szabadság*, mindent magába ölel, s ennélfogva egy másféle feltámadást ígér: egy olyan világban kezdjük majd újra az életet, mely a totális szabadság világa.

Éluard versét a korabeli Magyarországon jól fogadták, de ennek a sikernek viszonylag kevés köze van a szöveg valódi értékéhez. Sikerének legfőbb oka feltehetőleg a címadó szó ereje és hatása. A magyar szellemi életben, sőt, a közéletben is ugyanis a szabadság kulcskifejezés volt már az 1820-as évektől kezdve. Nemcsak a *Nemzeti dal* Petőfijénél, de már jóval előbb, Kölcsey Ferencnél vagy Vörösmarty Mihálynál is. A francia forradalom alaposan megtermékenyítette a 19. század szemantikai talaját. De a forradalom három jelszava közül csak az elsőt fogadták el feltétel nélkül. A 20. század pedig tovább vitte a megelőző század kultuszát. Mindenestre egy *Szabadság* címet viselő költemény hamar meglegelte helyét a költői kánonban.

A politikai terrénum is kedvezett persze Éluard versének. A kommunista párt, mely 1945-ben lényegében már kezébe vette a hatalmat, a legkevésbé sem feledkezett meg a szemantikai tér elfoglalásáról. A Vörös Hadsereg országfoglalását *felszabadulásnak* nevezik, a párt központi lapja a *Szabad Nép* címet viseli, sőt, a párttagok kötelező köszönése is szakít a polgári *jó napot* hagyományával, a párttagok egy *szabadsággal* köszöntik egymást. Ennél kedvezőbb környezetet Éluard verse alig találhatott volna.

A valóságban azonban a rendszert éppen a szabadságjogok fokozatos visszavétele jellemzi. Alig egy évvel Éluard magyarországi látogatása után, abban a pillanatban, amikor a francia költő nagy versben ünnepli Petőfi Sándort, a magyar költő halálának századik évfordulóján, megszületik az új alkotmány, mely törvénybe iktatja a politikai szabadság, a sajtószabadság, a vállalkozói szabadság, az utazási szabadság felfüggesztését és a magántulajdon eltüntetését.

De térjünk vissza Illyés Gyulához. 1956. október 23-án a nemzet föllázad a megszálló és a megszálló által reá kényszerített rend ellen. Az *Irodalmi Újság* külön számot kíván szentelni a forradalomnak. Füst Milán, Déry Tibor, Németh László mellett természetesen Illyés Gyulától is kérnek a szerkesztők kéziratot. Illyés egy 1950-ben írott hosszú versét szánja az *Irodalmi Újság*ba, az *Egy mondat a zsarnokságról* címűt. A kézirat azonban nincsen kéznél, a nehéz időkben rejtegetni kellett. A költő és felesége emlékezetből rekonstruálják a költeményt, amely az irodalmi hetilap november második számában jelenik meg.³ Két nappal később a Vörös Hadsereg ismét lerohanja Budapestet. A forradalmat néhány nap alatt eltíporják.

A vers első francia fordítása a *Temps Modernes* 1956. november–decemberi számában jelenik meg, amely magyar különszám, nagyszámú dokumentumot tartalmaz, s két hosszabb elemzést, a Jean-Paul Sartre-ét s a Fejtő Ferencét. Mindkét tanulmány, különösen a Sartre-é azt igyekszik bi-

zonyítani, hogy a magyarországi népfelkelés nem a rendszer megdöntését, hanem inkább megreformálását, humanizálását célozta. Sartre egyenesen úgy vélekedik, hogy a magyar munkásosztály azért lázadt fel a kommunisták ellen, hogy megmentsse a kommunizmust. Paul Éluard ekkor már nem él.

Közben Magyarországon az Illyés-vers ismét eltűnik a nyilvánosságból. Illyés Gyula évekig hallgat, újabb kötete, az *Új versek*, csak öt évvel később, 1961-ben jelenik meg. De ez a kötet nem tartalmazza az *Egy mondatot*. Mint ahogyan az 1973-as *Összegyűjtött versek* második kötete sem, amely pedig *Teremtenei* cím alatt az 1946 és 1968 közt íródott verseket adja közre. Mintha sohasem létezett volna. A módszer hatásos. 1974-ben jelenik meg Illyés mesterének, Babits Mihálynak az *Összegyűjtött verseit* tartalmazó kötet. Utószavában a közreadó arról tájékoztat, hogy a gyűjtemény „nem tartalmazza a költő néhány olyan versét, amely irredenta hangjával sértené a szomszéd népek nemzeti érzését”.⁴ S jelzi, hogy kihagytak öt verset, valamint három további vers egy-egy szakaszát. Babits kötetéből tehát nyirbált a cenzúra. Illyés Gyula esetében azonban jóval radikálisabb a hatalom eljárása: az *Egy mondat a zsarnokságról* nem létezik. Nincsen betiltva, nem sújtja cenzúra, nem is égetik meg, a régi módszerek már nem elégségesek. A versnek el kell tűnnie a kollektív és az egyéni emlékezetből, az új érkező nemzedékeknek arról sem szabad tudnia, hogy egyáltalán létezik.

Egy-két évvel Paul Éluard tihanyi látogatása után Illyés tehát megírja az *Egy mondat a zsarnokságról* című versét, ugyanolyan struktúrát használva, mint amelyet a francia költő a *Szabadságban* alkalmazott. Az Illyés-vers első kéziratos s máig kiadatlan verziója még más címet kapott: *Petőfi emlékezete*. A Petőfi-emlékév közelében vagyunk, Illyés Gyula fordítja magyarra Éluard *Emlékbeszéd Petőfi Sándor halálának századik évfordulójára* című versét. Feltehető, versének íráskor még abban reménykedett, hogy az szerepversként talán

publikálható. De nyilvánvalóan hamar letett e reményről. Hiszen a vers első verziója éppoly könnyörtelen keménységgel indít, mint a későbbi, az *Irodalmi Újságban* megjelent s azóta hitelesnek tekintett változat: *Hol zsarnokság van / Ott zsarnokság van.*

Illyés verse ugyanúgy négysorosokból épít (az 1956-os változatban van egy háromsoros és két kétsoros strófa is), mint Éluard *Szabadsága*, de valamivel hosszabb a francia versnél, negyvenhét strófából áll össze. Illyés ugyanazokat az eljárásokat használja: az enumerációt és az ismétlést, mint barátja. De Éluard szabadságról beszél, Illyés viszont a zsarnokságról. S a zsarnokság itt éppenséggel a szabadság totális hiányát jelenti. A negyvennegyedik strófa egyértelműen fogalmaz, amikor kiegészíti a vers legelején hangsúlyosan kimondott állítást: *hol zsarnokság van, / mindenki szem a láncban.* Ami nem kevesebbet jelent, mint hogy nincsen kivétel, senki sem kivétel. Bibó István, ugyancsak Illyés Gyula barátja, ebben az időszakban fogalmazza meg „a szabadság kis köreinek” teóriáját, azt sugallva, hogy mindenkinek a maga környezetében, a maga hatókörében kellene megteremtene a szabadság egy-egy kicsiny körét, amelyekből azután, ha összeállnak rendszerré, kiépülhetne a valódi, várva várt szabadság. Illyésnél nyoma sincs semmiféle kis körnek. Épp ellenkezőleg: nincsen semmi remény, lehetetlenség megteremtünk a magunk kis köreit.

Azt a történeti periódust, amelyről szó van, s amelynek során az *Egy mondat*, ha csak ideig-óráig is, először megszólal, a közbeszédet uraló vezető réteg hol a *népi demokrácia*, hol a *proletárdiktatúra* korszakának nevezi. Illyésnél azonban egyik kifejezés sem tűnik fel, mint ahogy a szabadság szó sem. A verset a *zsarnokság* szó dominálja. Aligha véletlen, hogy a vers a latin eredetű s Lenintől elterjesztett diktatúra helyett a görög türannisznak megfelelő *zsarnokság* szóval él. A *zsarnokság*, mint már Petőfitől tudjuk, a világszabadság ellenfele: világszabadság és *zsarnokság*, írja az *Egy gon-*

*dolat bánt engemet*ben 1845-ben, megütköznek, s a költő ott esik el a harc mezején, de holttestén át fújó paripák száguldanak a kivívott diadalra.

Illyés olyan nyelvet használ, mely teljességgel független az uralkodó szóhasználatától. A zsarnokság szó az antikvitásnak egy olyan korszakát idézi fel, amely után Athén következik, vagyis civilizációnk első virágkora. A zsarnokság korrelátuma a lázadás. Hasonlóképpen gondolkodik Albert Camus is, amikor a magyar forradalmat felidézve az Antigóné-metaforát használja: Kreón, a zsarnok Antigóné ellen, Antigóné a tiszta lázadó Kreón, a zsarnok ellen.

Éluard felsorolása a világ egészét idézi, melynek minden egyes tárgyát s fogalmát meghódítja az írás, a Szó csodája, s amely ekként elnyeri szabadságát. A francia költő használta ragok (-ra, -re) különös módon egy fölülről lefelé tartó mozgást jeleznek, a költő a magasból ereszkedik alá, hogy mozdulatával mindent, amit érinteni tud, felszabadíttson. Illyés Gyula eljárása hasonló, de más irányba tart. Már a vers címe is azt sugallja, hogy a világ Egy, hogy változatosága ellenére is egyetlen entitás, és hogy ez az Egy mindent totálisan magába foglal. De a megidézett világ valamiképpen mégiscsak kettős. Vannak egyfelől a *börtönök*, a *vallató szobák*, a *vádbeszéd*, a *beismerés*, az *ítélet*, a *bűnös*, a *vallatás*, a *vallomás*, a *munkatábor*, a „*tűz*”, *ahogy a hullát gödörbe húzzák*, a *jajsikoly*, a *néma könnyek*, vagyis a zsarnokság látható arca. De ezt az enumerációt, amely az elnyomás és a terror klaszszikus képét idézi, azt, amelyet jól ismerünk a nagy francia forradalom és az orosz októberi forradalom óta, kiegészíti egy másik enumeráció, amelyiket a ritmikusan visszatérő – tizenkétszer megismétlődő – *nemcsak* készít el.

Az Éluard használta rag (az eredetiben persze prepozíció) mozgás képzetét kelti, az Illyés-vers állandó ragjai (-ban, -ben) viszont egy statikus szituációét. Az *Egy mondat...* első fele egy olyan szituációt állít elénk, amely korántsem ismeretlen számunkra, épp ellenkezőleg, ugyanakkor azonban

erős feszültséget is indukál. Vajon mi következhet ezután? Az első szakasz az elnyomó zsarnokság mechanizmusának áldozatát állítja elének, akit letartóztatnak, kihallgatnak, aki vallomást tesz, akit bűnösnek nyilvánítanak, elítélnék, kivégeznek, jeltelen sírba hajítanak, s akit hozzátartozói vagy ismerősei még meggyászolni sem mernek. Minden belül zajlik, -ban, -ben, a börtönben vagy a felidézett személyek bensőjében.

A zsarnokságnak ez a klasszikus felfogása jól ismert. De épp az ötvenes évek elején jelenik meg a politikai filozófiában egy másik, ennél jóval összetettebb, modernizált felfogás. Hannah Arendt vezetett be a politikai filozófiába az 1950-es évek elején egy új fogalmat, a totalitarizmusét. Arendt szerint – teóriáit először az *Origins of Totalitarianism* című nagyszabású háromkötetes munkájában fejtette ki⁵ – a két totalitarizmus, a náci és a kommunista, kifejlődését nagymértékben elősegítette a háttér meggyengülése: a tradíciók, a hagyományos tekintélyek szinte általános összeomlása. A totalitarizmus, mondja a filozófus, több tekintetben is különbözik a hagyományos zsarnokságtól. Elsősorban azáltal, hogy a totalitárius uralmat birtoklók mindig egy mozgalom segítségével kerülnek hatalomra, s ennél fogva nem engedhetik meg, hogy a mozgalom, amint az a diktatúrák esetében történni szokott, párttá merevedjék. „A totalitárius uralom formája teljes mértékben abból a jelenségből fakad, hogy a hatalmat egy mozgalom, nem pedig egy párt ragadja meg; így a vezetők legfőbb gondja a mozgalom mozgásban tartása, s annak megakadályozása, hogy párttá degenerálódjék; ennél fogva a totalitárius vezetők figyelmét – szemben a zsarnok brutális döntéseivel vagy a diktátor demagóg ügyeskedésével – teljes mértékben a mozgalom felgyorsításának szándéka köti le.”⁶

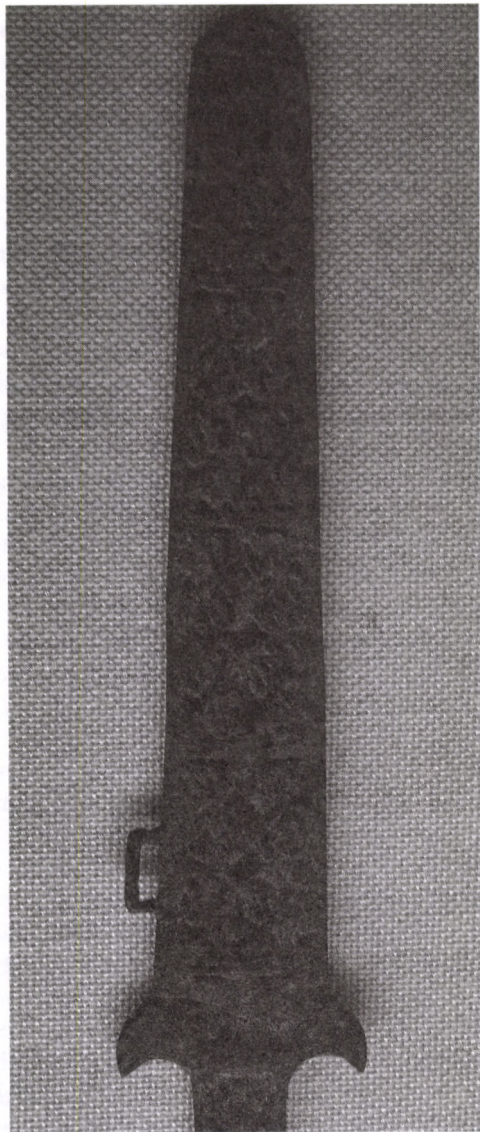
Ennek a permanens forradalomnak az a következménye, folytatja Hannah Arendt, hogy a totalitarizmus minden lehető szférát és területet elfoglal. A klasszikus zsarnokság a

magánszférát még nem érintette: a totalitárius gondolat viszont nemcsak a jelent, hanem a múltat és a jövőt, nemcsak a közösségi szférát, hanem a teljes emberi személyiséget is uralni kívánja. Elfoglalja a nyelvi szférát is. S épp itt kell visszatérnünk a szabadság problematikájához.

Mint tudjuk, Immanuel Kant *A tiszta ész kritikájában* úgy próbálja meghaladni a szabadság fogalmának antinómiáját, hogy a fizikai világ szféráját elválasztja az ember szférától. Egyik oldalra kerül a determinizmus világa, melyben az ember nem szabad, a másik oldalra a tetteiért felelős ember világa, melyből etikai felelősség következik. Paul Ricoeur, amikor ezt az antinómiát vizsgálja, fölveti a kérdést, hogy „van-e valami a tézis és az antitézis közti intervallumban”⁷. A választ keresve Ricoeur igyekszik lefelől azt meghatározni, mire nem képes és mire képes az ember, vagyis egy olyan fokozatokból összeálló sorozatot felvázolni, amely a biológia által meghatározottal, a romlandó testtel indul, hogy végül eljusson az emberi szabadság lehetséges formáihoz. Ricoeur úgy vélekedik, hogy szabadsága kivívására az embernek három eszköz áll rendelkezésére: az első a *dicere*, a beszéd lehetősége és hatalma, a második a *facere*, vagyis az a képessége, hogy változtasson a világon, a harmadik pedig a *memoria*, a személy emlékezőképessége, ami megnyitja előtte a saját narratív identitása megteremtésének a lehetőségét.

De mindez csakis egy olyan intézményrendszeren belül valósulhat meg, amelynek egyik alapvető funkciója éppen ezen szabadságok, legfőképpen a *facere* és a *dicere* formába rendezése és megfelelő tagolása. Ricoeur itt Hegelre hivatkozik, akinek idevágó munkái, mint mondja, alapvetően a jogállamra vonatkoztatandók. Az általunk vizsgált világ azonban fényévekre van a jogállamtól. A klasszikus zsarnokság korlátozza a szabadságjogokat, de ugyanakkor világosan ki is fejtí alattvalóinak, hogy miért korlátozza. A totalitarizmusban más a helyzet. Hannah Arendt elem-

HUN TÓRTOK

zése eligazító e tekintetben. A totalitarizmus nemcsak a közéletet és a magánéletet foglalja el totálisan, de egyúttal újraírja a szemantikai szférát, méghozzá a hatalom birtokosainak szempontjai szerint. Ez az újraírás mindenekelőtt a szabadság fogalmát célozza meg.

„A diktatúrával szemben, melynek szabadságfogalma kevésbé árnyalt, a totalitárius vezér minden intézkedését azzal magyarázza, hogy a szabadság érdekében cselekszik. A totalitárius hatalom nem ellensége a szabadságnak, még csak korlátozni sem kívánja a szabadságot. A probléma mindössze annyi, hogy szabadságfelfogása gyökeresen eltér a nem-totalitárius világ szabadságfelfogásától. Népirtásra, kivégzésekre csak azért van szükség, hogy szabaddá tehesék az utat a világforradalom történelmi szükségszerűsége vagy a természetes faji kiválasztódás menete előtt.”⁸

Ami épp annyit jelent, hogy a diktatúrát, az elnyomást, a megfélemlítést, a pereket és kivégzéseket a totalitárius hatalom képviselői szabadságnak, felszabadulásnak nevezik. Nincs menekülés, a csapda összezárul. Volna talán kiút? Alighanem csak a nyelv visszafoglalása segíthet. Pilinszky János *Trónfosztás* című versében ugyanarra tapogatózik, mint Illyés Gyula az *Egy mondat...-ban*: „*Táblára írva nyakadba akasztjuk / történeted*”.

Az *Egy mondat a zsarnokságról* lényege a trónfosztás. A vers második felében folytatódó felsorolás kiegészíti az első felsorolást. Ez a második sorozat, melyet az olvasó feszülten vár a *nemcsakok* könyörtelen sorozata után, nem más, mint a magánszféra minden illúziót széttepő felidézése. A zsarnokság, mely – *ott van / jelenvalóan / mindenekben, / ahogy rég istened sem* – az addig megkímélt, menedéknek hitt szférát is átjárja: *ott van a búcsúcsókban, a hirtelen puhábban szorított kézfogásban, a légyottban, az édes szó-mámorban, a nászi ágyban, előtte már a vágyban, sőt álmaidban is*.

A konklúzió még ennél is keményebb. *Magad is zsarnokság vagy*, mondja a költő a negyvenegyedik strófában,

hogy aztán azzal a könyörtelen megállapítással zárja, hogy *ő mondja meg, ki voltál, / porod is neki szolgál.*

Paul Éluard a verseiből olvasott fel 1948 szeptemberében Budapesten a Zeneakadémia nagytermében. Illyés Gyula tartotta a bevezetőt. Tizenkét évvel később Illyés nyomtatásban is közreadta némileg kiegészített előadását, amelynek leglényegesebb megállapítása: Éluard költői erjét az adja, hogy *ő is, mint Blake, vizionárius alkotó.*

Ami azt jelentheti, ha értelmezni próbáljuk, ha a ki-nem-mondottat keressük, hogy a *Szabadságot* úgy kell olvasnunk, mint egy nagy vizionárius verset, amelyre ekként nem az 1948-as hic et nunc érvényes. A kimondott válasz pedig az először 1949-ben vagy 1950-ben megfogalmazott zsarnokság-vers, a *Petőfi emlékezete*, amely az éluard-i eljárásokat alkalmazva (sőt, a francia vers egyes kulcskifejezéseit is átvéve) a *Szabadság* által bemutatott *szín visszája*.

Az *Egy mondat a zsarnokságról*, amely 1956 emblematikus verse, roppant erejét a felfogásának hihetetlen szer-
vességéből nyeri. A szerkezet nem is lehetne másféle, a felsorolások, az ismétlések, a sorozatok kemény kopogása azt szuggerálja, hogy nincsen kivétel. Minden vagy semmi. Zsarnokság vagy lázadás.

1956 nagy verse több mint harminc évre eltűnik, létezésére csak az emigrációs publikációk s a fordítások emlékeztetnek. Magyarországon újra csak 1986-ban jelenhetett meg, *Menet a ködben* című kötetében. A zsarnokság akkor még nem tűnt el. De végre megindulhat a harc a nyelv visszafoglalásáért, a szabadságfogalom birtoklásért. Vagy ahogyan a következő költőgeneráció képviselője, Tandori Dezső mondja: *a talált tárgy megtisztítása.*

Jegyzetek

- 1 Így őrizte meg emlékezetem az anekdotát, melyet magától a költőtől hal-lottam a hetvenes évek második felében. Illyés le is írta a történetet a Reis-mann János Balaton-könyvének előszavában. Egy különbség van a két történet között, a Balaton-előszóban a pásztor Rimbaud-kötetet forgat.
- 2 A legelterjedtebb Somlyó György fordítása. Az idézett szavakat, részle-teket itt saját fordításomban adom; erre a nagyobb pontosság érdekében volt szükség, másként ui. a vers befejezése nem értelmezhető.
- 3 A költő hagyatékában a versnek négy változata található. Keletkezéstörté-netéről s a változatokról lásd Domokos Mátyás tanulmányát *Adósságlevél*, Bp., 1998, 71. l., valamint az *Egy mondat...* legújabb kiadásában (Érd önkormányzata, Érd, 2006) Harmat Béla és Péter László utószavát.
- 4 Babits Mihály *Összegyűjtött versei*, Budapest, Szépirodalmi, 1974. A szöve-get gondozta Rozgonyi Iván, szaklektor Szabolcsi Miklós.
- 5 Arendt Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt Inc., 1951. Magyarul *A totalitarizmus gyökerei*, Budapest, Európa, 1992.
- 6 Az idézetek, melyeket magam fordítottam magyarra, Hannah Arendt-nek abból az 1955 szeptemberében Milánóban (A Kultúra szabadságá-ért Kongresszus előtt) tartott hosszú előadásából valók, amelyben össze-foglalta és tovább finomította az 1951-es könyvben kifejtett teóriáját. Az előadás írott változata *Autorité, tyrannie et totalitarisme* címmel jelent meg a párizsi Preuves folyóiratban 1956 szeptemberében. Az idézetek forrá-sa Arendt Hannah, *Les Origines du totalitarisme*, Paris, Quarto-Gallimard, 2002. 892.
- 7 Ricoeur Paul, *La liberté et ses institutions* In J. Szávai (szerk.) *Qui est libre?* Paris, L'Harmattan, 2002. 11.
- 8 ARENDT i. m. 885.

X 93: 1956
TÓTH Zoltán, I.

clm

IN MEMORIAM I. TÓTH ZOLTÁN

ny. életrajz

Az ötven évvel ezelőtti korviszonyokat tükrözi az Egyetemi Ifjúság c. lap első évfolyamának 5. száma, amikor 1956. november 2-án a következő „felhívást” teszi közzé: „Az Egyetemi Ifjúság szerkesztősége felkéri mindazokat, akik tudják, hogy a történettudományi kar dékánjának, I. Tóth Zoltánnak (a) holttestével mi történt és hol található, értesítsék a szerkesztőséget” – cím, telefonszám. Mire a felhívás megjelent, már nem csupán az akadémikus dékán halálának körülményei váltak ismertté, hanem ráleltek a holttestére is.

A megdöbbenést jellemzi az egyik fiatal tanártárs fogadalma: nem nyugszik, amíg az Akadémia homlokzata előtt fel nem állítják, előbb vagy utóbb I. Tóth Zoltán szobrát. Az „utóbb” most következett el.¹

Tóth Zoltán 1911-ben, még a történelmi Magyarország területén, Versecen született. Diákévei alatt már a királyi Romániába bekebelezett városokban, Temesvárott gimnáziumba és Kolozsvárt református teológiára és az egyetem bölcsészkarára járt. Történelem-földrajz szakos tanárként Szatmárnémetiben oktatott. 1937–39 között posztgraduális ösztöndíjasként a Sorbonne-on képezte tovább magát. A figyelem tanárai és nem kevésbé szakcikkei révén terelődött rá. A magyarországi falukutatók munkásságát jól ismerte és ismertette, sőt példájukat követte is. Ugyanakkor tanúságot tett arról, hogy szemben áll és szembeszáll a diktatúrák eszmevilágával. 1941-ben az Erdélyi Tudományos Intézet, majd

ny. Elhangzott a szobor avatásán, 2006. október 20-án. A szobor Vigh Tamás alkotása

Szabad György

a Teleki Pál Intézet, később az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa lett. Neve elé I. betűt illesztett udvarias megkülönböztetésül azonos nevű idős kollégájától.

Pályakezdeként élénk vitái voltak román historikusokkal a középkori, Erdéllyel foglalkozó források megítélésében. Mélyenszántó kutatásai nyomán, amelyek az erdélyi román parasztság és a bányászkozó jobbágyság múltját is feltárták, e fenntartások sokban elismerésre váltottak át. Nemzetközi figyelmet keltettek az erdélyi román nemzetudat kialakulását feltáró munkái. Magyar–román kapcsolat-történeti kutatásai vezették el a Magyarországra menekült román demokrata, Bălcescu tevékenységének vizsgálatához, és annak a Kossuthal kötött megállapodásnak az elemzéséhez, amely olyan nagy hatással volt a magyar országgyűlés – a maga idején Európában szinte egyedülálló – nemzetiségi jogszabályának a megalkotására. – Fontos volt annak a nagy bibliográfiai munkálatnak a megindítása, amelynek eredményei életében három, majd halála után – míg le nem állították – munkatársai gondozásában a sorozat negyedik kötetében jelentek meg, máig fontos eszközöként történetírásunknak.

Érdemdús, de tragikusan rövid pályájára tette fel a koronát az 1955 nyarán tartott és még életében megjelent akadémiai székfoglalója. Ebben fejtette ki, hogy a nemzetiségi elitek asszimilálódása és az emiatti „csonka társadalmi” alakulatok létrejötte hogyan hatott vissza népeik jogbiztosító törekvéseire és politikai fejlődésükre.

Nem véletlen, hogy 1953-ban lett az ELTE BTK tanszékvezető tanára és a megalakuló Történettudományi Kar dékánja. Ott bontakoztatta ki kivételes oktatás- és tudomány-szervező képességét. Jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a megszállt országok ideológiai kényszerközösségében érzékelhetővé vált a magyar történettudomány megújulási képessége, ha a mindent monopolizálni akarók hamis hangjaitól nagyon nehéz volt is megkülönböztetni és megóvni a szellem szabadságának jegyében születő értékeket.

Tóth Zoltán kivételes személyiség volt. Derűs és szenvedő egyszerre. Amit a felületes szemlélő hangulatváltozásnak észlelt, az sokban a lényeg volt. Megőrizni az erkölcsi integritást és ugyanakkor felelősséget vállalni másokért, mind szélesebb körért: s mindezt a diktatúra bizalmatlansága és a „partnerek” jelentős részének féltékenysége közepette. 1956 tavaszán, az átmeneti moszkvai olvadás hatása és a diákság fokozódó bizalma iránta és fiatal helyettese, Varga János iránt javította helyzetét az egyetemen. Ami az egyre szűkülő bázisú pártvezetés szemében addig hátrány volt, az kezdett némileg javára is szolgálni: így pártonkívülisége, erdélyi származása, talán még hajdani egyházi tevékenysége is, de legfőképpen növekvő népszerűsége. Ez a népszerűség mutatkozott meg a diákok ún. „Kolhoz Köre” által bizalmasan, de nem titkosan előkészített 1956. március 15-i ünnepi találkozón, amelyen féltucat tanár és több tucat diák vett részt, s amelynek Tóth Zoltán lett a hangadója, őszintén beszélve pályájáról, törekvéseinek egyértelműen patrióta és demokrata irányáról.

Kivételes hatása mindenekelőtt a bizalomkeltéssel magyarázható. Része volt ebben megnyerő személyiségének, a szemüveggel sem gátolt meleg tekintetének, hangjának, amely nem volt sem modoros, sem kedveskedő, de mindig magas mondanivalót hordozott. Álpátosz, fondorkodás, gyanúsítgatás, fölényeskedés nélkül beszélt, szinte példáját adva annak, hogyan szól az, aki szavaival embert keres, és reméli, hogy emberre talál a válaszadóban. – Tóth Zoltán egyszerre volt finoman tartózkodó és viszonyosságot kelteően nyílt, tanácsadó és kérdező, csitító és bátorító, óvatos és merész. – Zeneértő, sőt zenerajongó volt, lényének – túlzás nélkül mondható – mozarti volt a sugárzása. Derűs elemek ötvöződtek benne a nem indokolatlanul aggódó ember féltelmeivel és látomásaival, ugyanakkor a cselekvésre sarkalló felelősség érzetével. Békülékeny szelídsége nem megalkuvókészségét fejezte ki, az emelkedést biztosító jövő kialakí-

tásának reményét tanúsította. A Kossuth-díj elnyerése után bizalmasan megvallotta, hogy sikereiből is lépcsőt kíván ácsolni a patriotizmus és a demokrácia Magyarországnak felépítői számára.

Tóth Zoltánt éppen felelősségérzete vitte 1956. október 25-én az állampárt központja elé. Előre bejelentett tárgyalásra vezetett küldöttséget, hogy megértesse: az egyetemi ifjúság nem felfordulást akar, hanem a szabadság rendjét. De a Kossuth téri sortűz és következményei nyomán a Pártközpont őrsége fejét vesztve a küldöttségre tüzelt. I. Tóth Zoltánt halálos lövés érte... 1956 nem bukott el, a nagy kezdeményezést fegyveres erő verte le.

Ötven év múltán most a kiváló tudós emlékművének avatására gyűltünk össze. Bízunk benne, hogy I. Tóth Zoltán szobra a szellem szabadságának őrállójaként minden eddiginél hatékonyabban vigyázza majd a tudomány legfontosabb hazai hajlékát s a benne folyó munkát, jövőnk mellőzhetetlen biztosítékát.

SZABAD GYÖRGY

X 93: 1956

X 338

1956:

GAZDASÁGI OKOK ÉS KÖVETKEZMÉNYEK

Kiút a szolgaságból – A farkasok dala

^{ny} Mind a mai napig különböző okokra vezetik vissza a váratlan erővel feltörő felkelést, 1956 csodáját. Van-
nak, akik 1945-től számítják a kezdeteket, s állítják, hogy a
szovjet megszállás *új nevét*, ti. hogy *ez felszabadítást jelentett*, a
nemzet nagyobbik része sose fogadta el. Ezért a rendszerrel
szembeni ellenállás tulajdonképpen a második világhábo-
rú után nyomban megkezdődött. Azt is mondják, s tegyük
hozzá, teljes joggal, hogy a belső elnyomás, a terror még az
enyhülési szakaszokban is olyan erővel volt jelen, hogy ön-
magában is gyúanyagot halmozott fel a robbanáshoz.

Nem lehet azonban kihagyni a számításból a gazdasá-
gi helyzet sanyarú voltát s az emiatt egyre halmozódó elége-
detlenséget sem. A forradalom kiváltó okai között nem kis
súllyal szerepeltek a magyar gazdaságpolitika elképesztő
hibái. A második világháború utáni évtized a lakosság szá-
mára közel sem hozta meg azt a fellendülést, amit Nyu-
gaton az ún. „arany ötvenes évek” jelentettek. Mégsem a
gazdasági problémák voltak a közvélemény számára a leg-
fontosabbak. Ezt jól jellemzi, hogy a forradalom alatt rádió-
n sugárzott s a nyugati megfigyelők által rögzített követelések
között csak a *harmadik helyen* (28%) voltak a gazdasági ter-
mészetű követelések.¹

A magyar nép szabadságvágya nagyobb volt, mint
nyomora. A beolvasott követelések a függetlenséget (35%)
és a belső politikai reformokat (31%) helyezték előtérbe.
A három kérdés közel egyforma súlya azonban jelzi, hogy

K: Botos Katalin

egymással összefüggő s egyaránt komoly problémáról van szó. A II. világháború után igazságosabb és jobb jövőt remélő magyar társadalom egy évtized után csalódott volt. Bár az 1945–48-as rendszerváltozás során a gazdaságban és a társadalomban egyaránt óriásiak voltak a változások, és sokaknak kedvezett a nagyobb társadalmi mobilitás, de ugyanakkor rengeteg embert éppen ellenkező módon érintett az. Egzisztenciáját, önbecsülését szétrombolta a hatalom, vagyontól megfosztotta, vállalkozó kedvét elvette, zaklatta és megfélemlítette. Mindenekelőtt a parasztságot és az értelmiség egy jelentős részét érték az atrocitások, nem is beszélve a korábbi rendszer társadalmi-politikai elitjéről.

Nem véletlenül használom a „rendszerváltozás” szót. Igaz, ezt a kifejezést az 1990 utáni történésekre alkalmazzuk napjainkban, de valójában a legjelentősebb rendszerváltás a 20. században a kommunista kísérlet volt Közép- és Kelet-Európában. Az egyedülálló szovjet kezdet után immár földrésnyi régióban próbálták ki, *mit jelent a termelőeszközök teljes államosítása és a piaci mechanizmus kiküszöbölése*. E negyven év első negyedében radikálisan szétszabdalták hazánkban is a korábbi gazdasági rendszer szálait, s mind célkitűzéseiben, mind módszereiben olyan rendszert vezettek be, amely az *ésszerűtlenséget állami gazdaságpolitika rangjára emelte*. Az ötvenes években – a Kolozsvári Grandpierre Emilnek tulajdonított mondással – *a h.h.h. politikája valósult meg: hülyeség halmozódott hülyeségre...*²

Természetesen, mondhatjuk az ötvenes évekre, hogy „bolond beszéd, de van benne rendszer” (hogy ezúttal egy világirodalmi idézetet alkalmazzunk a helyzetre). A magyar gazdaságban végbemenő folyamat ugyanis logikus függvénye volt a szovjet bel- és külpolitikának. Ez utóbbi pedig annak, hogy hogyan alakultak a szovjet belső erőviszonyok, s miként ítélték meg a harmadik világháború közelségét a szovjet elvtársak. Az ettől való félelem vezetett az autark törekvésekhez, ezen belül a nehézipar erőltetett fejlesztéséhez.

Aminek a forrását természetesen az *életszínvonal leszorításával* teremtették meg.

Arra a bevezetett tervutasításos rendszer teljességgel alkalmatlan volt, hogy egy növekvő hatékonyság révén a „jut is, marad is” elve alapján a hadiipari fejlesztésre és a közszükségleti cikkek gyártására is legyen elegendő erőforrás. Az utóbbira mindig akkor különítettek el forrásokat – visszafogva átmenetileg a beruházásokat –, amikor a társadalmi feszültségek felhalmozódása az életszínvonal valamelyes javítását elkerülhetetlenné tette. A voluntarista gazdaságpolitikai döntések nagyon jól kimutathatóan követték e belpolitikai szemponton túl a külpolitika hullámválzásait is. A magyar pártvezetés 1953-ig készült a világháborúra, de – Aczél György megfogalmazása szerint – rájuk tört a béke... 1953 júliusában véget ért a koreai háború, a patthelyzet elfogadásával, az ország kettéosztásával. (*Így demonstrálták a legújabb korban az erőgyensúlyt a nagyhatalmak. Két Németország, két Korea, két Kína, két Vietnam... Így játszottak „igazságos Salamont” a határoknál levő városokkal is, kettévágva őket: Komárom–Komarno, Balassagyarmat–Slovenska Darmoty, Kisszelmenc–Nagyszelmenc...*)

A két szuperhatalom mindenestre párbeszédbe kezdett 1954-től, s ez megnyitotta Magyarországon is az utat a békésebb húrokat pengető és a mezőgazdaság fejlesztését szorgalmazó Nagy Imre előtt. De amikor 1955-ben a NATO tagjává válik az NSZK, a szovjet vezetés ismét megrettent. Azt a következtetést vont le, hogy a Nyugat mégiscsak támadásra készül a szocialista tábor ellen. Válaszlépésként 1955. május 14-én tető alá hozták a Varsói Szerződést. Igaz ugyan, hogy egy nappal később kimondták a független és demokratikus Ausztria újjászületését, és a Szovjetunió visszavonta Ausztriából csapatait. De csak az osztrák–magyar határ másik felére. Szó sincs arról, hogy innen továbbvonuljanak, bár a békeszerződés szerint ezt kellene tenniük. Sőt Magyarországot felveszik az ENSZ-be, így is, szovjet meg-

szálló csapataival együtt. Nem lehet ezt másnak tekinteni, mint világos jelzésnek: ez az érdekszféra tudomásul véte-tett. A jelzett fejlemények a Rákosi vezette héjáknak kedvez-tek: véget ért a 20 hónapos Nagy Imre-kormányzás.

Hogy mennyire kívülről irányított volt a magyar poli-
tikai élet, s mennyire a szovjet belpolitikától függött, világó-
san mutatja, hogy már miniszterelnöksége második napjá-
tól kezdve meggyengült Nagy Imre itthoni pozíciója. Ennek
oka pedig az volt, hogy e napon tartóztatták le Beriját, aki
szovjet patrónusának, Malenkovnak volt a támogatója. Ma-
lenkov helyzete tehát a Szovjetunióban megingott. Rákosi
így nyomban megkezdhette aknamunkáját, ami – a világpoli-
tika vázolt alakulásának is köszönhetően – 1955 tavaszán
Nagy Imrének a hatalomból való kiszorításához vezetett.

Az alig bevezetett reformokat félresöpörték. Újra so-
rongatták a parasztságot a beszolgáltatással, újra zaklatták
őket a termelősövetkezetekbe való belépéssel. Az ÁVÓ új-
fent aktivizálódott, s a Nagy Imre-időkben beígért politikai
rehabilitációk késtek.

A XX. kongresszus után azonban a szovjet belpolitika
mérlege olyan irányba billent, hogy a Rajk-ügy felülvizsgá-
latát Magyarországon sem lehetett tovább húzni. „Rákosi
pajtás” ebbe belebukott. Vonakodva, de bevallotta 56 tava-
szán, hogy Rajk Lászlót ártatlanul végezték ki. Bevallotta azt
is, hogy őt magát ezért személyes felelősség terheli. A szov-
jet vezetés hozzájárult ezek után Rákosi menesztéséhez, de
nagy szolgálataiért menedéket adott neki haláláig a Szovjet-
unióban. Helyére a második ember lépett, „Gerő, a hídverő”
– ahogyan az újjáépítéskor a közvéleménybe sulykolt jelző-
jével idézte a nép. A politikai vonal tekintetében e személy-
csere érdemi változás nem jelentett. *Színre lépett azonban újra
a rehabilitált Kádár János*, aki a politikai bizottság tagja lett.
Komoly tekintélye volt, és ő is bírálta Rákosit. Elfelejtették,
mint áldozatnak, hogy neki is volt szerepe Rajk eltávolítá-
sában. A keserű börtönévek a későbbiekben számára is jól

kamatoztak. Hivatkozhatott arra, hogy ő is megszenvedte az ötvenes éveket, tudja, mit kell javítani.

Rajk újratemetése azonban vitathatatlanul a forradalom előszele lett. Mindenkit megdöbbsentett, hogy a hatalmi szervek képesek rávenni embereket olyan dolgok bevallására, *amit el se követtek*. Ez vért forraló, elfogadhatatlan dolog volt, bárhogy mosakodott is a vezetés, hogy soha többé ilyen! Érlelődött a társadalomban a robbanás. Für Lajos számol be arról, hogy Varró János, egy erdélyi fiatal magyar oktató, aki október 6-án a temetésen Budapesten volt, két nappal az esemény után azt mondta debreceni barátainak: „Fiúk, Magyarországon hamarosan forradalom lesz!” S amikor a „hazaiak” azt mondták erre, hogy badarság, makacsul hajtogatta: „Majd meglátjátok ! Majd meglátjátok!”³

Hát, megláttuk...

Nyilván a magyar egyetemista fiataloknak is – még ha nem számítottak is fegyveres forradalomra – az szűrődött le a Rajk újratemetésén elhangzott beszédekből, hogy mostantól kezdve ki lehet mondani, ami korábban csak egy titkos belső érzés volt. Azt, hogy a bölcsnek kikiáltott párt vezetése is tévedhet. Azt, hogy a hatalomba beférkőzhetett a gonoszság. Azt, hogy a népek nagy vezetői valójában gonosztettek elkövetői voltak.

A fiatalság egyre élesebben fogalmazott. Elég volt ezekből az emberekből! Elég volt a hazugságokból, a hamis szólamokból, hiteles emberekre van szükség! S a korábbi évek forradalmi romantikát sugárzó könyvei, filmjei, sőt, a „lobogónk, Petőfi” örökös idézése meghozta gyümölcsét. Az október 23-i jelszavak már vitán felül a *forradalmi Petőfi* stílusában fogalmazódtak: „*Nagy Imrét a kormányba, Rákosit a Dunába!*” Nagy Imre, akit a nép követelt, nem a korábbi begyűjtési miniszter volt, hanem az 1953-as „átmeneti” miniszterelnök, aki a többi Moszkvából hazakerült politikus-hoz képest sokkal megértőbbnek mutatkozott a magyarság problémái iránt. Aki alatt érezhetően javult a lakosság hely-

zete, még ha inkább csak pszichológiai értelemben is – hiszen a 20 hónap rövid volt ahhoz, hogy a gazdaságpolitikai változások hatásai kibontakozhassanak. A tüntetők külpolitikailag kényes külgazdasági kérdésekre is ráirányították a figyelmet: „Azt kérdezik Pesten-Budán, Hová lett a magyar urán?” Mindenki tudta, hogy az urán az aragnál is értékeesebb nyersanyag. S azt is, hogy nem éppen az egyenértékű csere alapján áramlik ki a Szovjetunióba.

A magyar nép ötvenhatot megelőzően valóban nem élt jól. A háború lepusztította, a jóvátétel kizsigerelte, az erőltetett iparosítás miatt mindenben szűkölködött. A forradalom napjaiban mégsem szabadultak el az indulatok, nem raboltak, nem fosztogattak a felkelők. Türelmesen álltak sorba kenyérért, a közszolgáltatások dolgozói életüket kockáztatva bemenetek a munkahelyükre, mindvégig biztosított volt a főváros gáz- és villanyellátása. *A betört ablakokból nem vitték el a pénz nélkül az árut, sőt, a letett pénzt sem lopták el!...*

Márpedig ez Széchenyi István diagnózisa óta a forradalom biztos ismertetőjele! Naplójában maga írta negyvennyolc márciusában, hogy „bizonyos, hogy forradalom van, mert még a tolvajok se lopnak”...

Igen, ez az ország még *nem A kutyák dalát*, hanem *a Farokasok dalát* harsogta. Ha voltak is a rendszernek haszonélvezői, ha akadtak is a megszállókkal kollaborálók szép számmal, sokkal többen voltak, akiknek a szabadság mindennél többet jelentett. Nem véletlenül írta Márai 56 karácsonyán, hogy a Nyugat csak bámulta e nép önfeláldozó harcát: *„Ilyen nagy dolog a szabadság?”*

A forradalom – hiába sulykolta ezt később az eseményeket *ellenforradalom* elnevezéssel megbélyegző propaganda – nem készült a régi rendszer visszaállítására. Külpolitikailag valami finnlandizálás-féle lehetett az értelmiségi koponyákban. Az orosz katonákkal fraternizáló diákok sem voltak oroszellenesek – barátságos viszonyt akartak a Szov-

jetunióval – de *semleges országgént*... A belső gazdasági berendezkedés pedig, amit a forradalom magával hozott, a *jugoszláv modell* felé hajlott. A munkástanácsok létrejötte világosan az önigazgatás kísérletére utalt.

Nos, ebből sem akkor, sem később nem lett semmi. A levert forradalom után ugyan lettek jelentős változások – erről szól e tanulmány –, de nem a fenti irányokban. A rendszerváltás sem az ötvenhatos eszmék megvalósulását hozta. De ez egy külön történet.

Külpolitikai konstelláció

A forradalmat leverték. S hogy leverték, abban ismét csak döntő szerepe volt a külpolitikai konstellációnak. A szuezi válság, az ennek kapcsán kialakuló kompromisszumkeresés a nagyhatalmak részéről elterelte a világ figyelmét a magyar eseményekről. („*Esemény*”... Egy ország heroikus küzdelme a függetlenségért csupán *esemény* a világpolitikában...) Az amerikai külügyminiszter által tolmácsolt elnöki állásfoglalás, amely szerint nem kívánnak beavatkozni a térség ügyei-be, szabad utat nyitott a brutális lerohanásra.

Nem tévedünk nagyot, ha azt állítjuk, hogy e tény jelentősége messze túlhaladja a magyar ügyet. Úgy fogalmazhatunk, hogy ez volt a döntő tényező, amelytől az oroszok vérszemet kaptak, s az elkövetkező időben agresszív külpolitikai lépéseket engedtek meg maguknak. Nyilvánvalóvá vált, hogy az amerikaiaknak nincs szándékuk a státus quo megváltoztatására. Nem akarnak – talán nem is tudnak – háborút kezdeményezni a szovjet blokkal. Ezt az erő-érzést csak fokozza a hamarosan beért szovjet *űrsiker*. 1957 októberében a szovjetek útjára bocsátották az első Föld körül keringő műholdat, a szputnyikot. Tudósaik tehát előbbre voltak, mint az amerikaiak! A magyar ügy az ENSZ-ben mellékes kérdéssé válik. Sokkal nagyobb dolgok forognak kockán.

1961-ben Gagarin szovjet űrhajós körbepülte a földet. A sikertelen disznó-öbölbeli amerikai invázió reakciójaként pedig 1962-ben Kubába vitte „védelmi célú” rakétáit, amellyel Kuba immáron képes volt lelőni a kémrepülőgépeket. Ennek védelmében viszont a szovjetek hozzáfogtak távol-sági rakéták telepítéséhez. A világ ekkor igen közel került az atomháború kirobbanásához. Kennedy – emlékezve arra, hogy a Disznó-öböl kapcsán a CIA-tól sem a legjobb tanácsokat kapta, nem engedett a szolgálat követelésének, nem ment át katonai akcióba, hanem tárgyalt Hruscsovval. Kompromisszumot kötöttek. Az oroszok visszafordultak atomtöltetű rakétaikat szállító hajóikkal, de rövidesen az USA is leszerelte csöndben a török és olasz támaszpontjain felszerelt nukleáris rakétáit. Ez alkalommal tehát az USA alapította meg, hogy egy másik szocialista ország kedvéért nem kockáztatja a Szovjetunió egy világháború – különösen egy atomháború – kitörését. Csakúgy, ahogy a szovjetek állapították meg 1956-ban is, egy kelet-európai kis ország szabadságharcát se támogatja az USA, ha ez katonai konfrontációt eredményezne. Mindkét nagyhatalom nekilátott azonban a katonai célú költségeknek: az USA hozzáfogott az „Emberről a holdra!” program megvalósításához, amely aztán ismét meghozta az amerikai technikai fölényt. A szovjetek pedig az atomműterő-egyensúly megteremtését tűzik célul, amit 1972-re el is értek. Csakhogy míg az egyik program jólétet teremt a gazdaságban a technikai haladás szétterjedése révén, a másik az emberek életszínvona terhére préseli ki továbbra is a katonai kiadások fedezetét.

Ki foglalkozik eközben a magyar ügygel?

A hatvanas évek elején, amikor nálunk még sor került az 1956-os forradalom megtorlásaként hozott halálos ítéletekre, Kádár már részt vesz Hruscsov társaságában az ENSZ közgyűlésén. Bár néhányan elhagyják beszéde közben a ter-

met, a látogatás mégis külpolitikai siker. 1962-ben le is veszi az ENSZ a napirendről a magyar kérdést. Sőt az elkövetkező években az amerikaiak elismerik, hogy a „desztalinizálásban” a térségben a magyarok mentek a legmesszebb. *A Kádár-kormányzat szalonképessé válik Nyugaton*

S valóban: az MSZMP KB 1962. júniusi ülésén kizárják a pártból Sztálin legjobb tanítványát. Megtörténik a „Rákosi–Gerő klikk” „hivatalos” elítélése, felelőségük megfogalmazása. Mert legyünk őszinték, azzal, hogy Rákosi a Szovjetunióba repült röviddel a forradalom előtt, elbújt a nyilvános számonkérés elől. Szerepének hivatalos értékelése 1962-ig messze nem történt meg. Még ez után is jó ideig ott lebegett a levegőben, hogy *akár vissza is térhet*. Létfonosságú volt Kádár számára a szovjet vezetés jóindulata. Hruscsov kegyeit Kádár látványos gesztusokkal igyekezett megnyerni. Mikor a szovjet vezető Magyarországon járt, a legszebb bábolnai lovakból való fogattal ajándékozta meg, amit az ottani szakemberek évtizedekig sóhajtván emlegettek.

1962-ben azonban úgy érezte, van lehetőség a Rákosi-szárnyal végleg leszámolni. A magyar KB-határozatot követően aztán száműzték Rákosit Moszkvából Kirgizisztánba, ahol már nem kilincselhetett naponta a szovjet vezetőknél.⁴ A legjobbkor, mert rövidesen Hruscsov is a történelem futószalagjára kerülve lelépett a posztjáról. Az új vezér, Brezsnyev pedig sokkal gyanakvóbb volt a liberális intézkedésekkel kapcsolatban, mint elődje.

Tétova reformok

De lépünk kissé vissza az időben! Az 1957–63-as időszak merő ellentmondás volt.

Még 1957-ben, a kezdődő megtorlásokkal együtt pert indítanak az ötvenhat előtti „második vonalbeli” felelősök ellen, de a fő felelősöket futni hagyják. Farkas Vladimirt és Péter Gábort sokéves börtönnel sújtják, de életben marad-

nak. Mártírok serege kap halálbüntetést, köztük Nagy Imre miniszterelnök és társai is. Meghirdetik még 1957-ben a radikális gazdasági reformokat, de ezekből az elkövetkezendő fél évtizedben vajmi kevés valósul meg. Kötéltáncot jár az új hatalom – de viszonylag gyorsan konszolidálódik. Ehhez a rendszernek szüksége volt „gyorssegélyre”, hiszen a forradalom alatti termelés kiesések, az invázió okozta károk, majd a mezőgazdasági termelés visszaesésének hatására óriási lett a hiány a gazdaságban. A Gazdasági Bizottság már az 1956. december 30-ai ülésén hozzájárult, hogy az első negyedévben hatszázezer DFT értékű fogyasztási cikket, és pótlólagos három-ötszázezer dollár értékű tőkés importot hozzanak be kétéves lejáratú hitelre. Ugyanakkor döntöttek bizonyos beruházások leállításáról és az ezekkel kapcsolatos megrendelések törléséről is, mivel „tőkés tartozásainkat konszolidálnunk kell”. Az 1956-os év terveinek teljesítése értelemszerűen messze az eredeti előirányzatok alatt maradt. Mindazon ágazatokban, ahol az év végi sztrájkok éreztették hatásukat – bányászat, vegyipar, gépgyártás –, 15–20%-os elmaradást tapasztalunk, átlagosan 13%-nál nagyobb volt a lemaradás. Ezért is volt különösen fontos a „szocialista segítségnyújtás”. Ez azonban csak átmeneti lélegzetvételt jelentett. Nyilvánvaló volt, hogy mélyebbre ható változások voltak szükségesek.

A Központi Bizottság irányelvei még 1956 decembereiben hangsúlyozták, hogy szakítani kell a múltban követett módszerrel, a szovjet példák mechanikus másolásával, s igazodni kell a hazai adottságokhoz. A legfőbb elveket a következőkben fogalmazták meg:

– minden tekintetben az ország gazdasági adottságaira és sajátosságaira kell épülnie.

– messzemenően segítenie kell az egyéni kezdeményezés és szaktudás érvényesítését. – nagy figyelmet kell fordítani az anyagi ösztönzésre minden területen, a műszaki fejlesztés, a minőség javítása, az önköltség csökkentése, a munka termelékenységének emelése érdekében.

– a tervezés változatlanul fontos marad, de feladatkörét meg kell változtatni, elsősorban a népgazdaság legfontosabb arányai és fejlesztési iránya meghatározására kell összpontosítani.

Az MSZMP kezdeményezésére már 1957-ben létrehoztak egy reformbizottságot, az ún. Közgazdasági Bizottságot. A változások jele volt, s egyben a szakmaiság biztosítását jelentette, hogy a bizottság vezetője Varga István, a két világháború közti kiváló szakember, a forintstabilizálás egyik szakértője lett. Titkárnak az akkori *Közgazdasági Szemle* egyik szerkesztőjét, a kommunista, de nagy szakmai elismertségnek örvendő Antos István pénzügyminiszter-helyettest neveztek ki. A bizottság tagjai között voltak a kommunisták mellett egykori szociáldemokraták, kisgazdák, pártonkívüliek is. A Varga István vezérletével működő „csúcsbizottság” 10 albizottságot hozott létre, amelyek a gazdaság különböző területeivel foglalkoztak, így az árrendszerrel, a vállalati érdekkeltséggel, a központi irányítás mechanizmusával. Ez a közgazdászcsoport valóban a legjobb erőket tömörítette, s az 1954-es reformgondolatok jelentős részét beépítette elképzeléseibe. A tagok között a piaci mechanizmus elemeinek aktivizálását szorgalmazó képviselők, de ortodox marxisták is voltak. A bizottság összetétele alapján azonban a radikális reform hívei alkottak többséget benne. Varga István, személyes sérelmeit félretéve – hiszen az 1946-ban elért nagy eredményei után megalázóan félreállították – teljes erőbedobással népszerűsítette a reformgondolatokat, itthon és külföldön is. Igaz, ezzel akarva-akaratlan vállalta az 1956 után létrejött rendszer legitimálását. A gazdasági helyzet javítását azonban az adott helyzetben, amikor a Nyugat magára hagyva az országot, átengedte azt, ki tudja, mennyi időre, a szovjet dominanciának, a helyzet jobbítására mégiscsak kísérletet kellett tenni. Varga István mindent megtett a változásokért, ami energiájából tellett. Csikós-Nagy Béla

visszaemlékezésében említette, hogy 8 évi kiesés után is tisztán látta a gazdaság helyzetét és kulcsproblémáit, s *példátlan energiával dolgozott*.⁵

A vezetés azonban visszaretent a kidolgozott radikális reformkoncepció bevezetésétől de néhány, a racionalitás irányába mutató intézkedést elfogadott. Ilyen volt a kormány által megszabott tervmutatók számának csökkentése, a munkaerő-gazdálkodás szabadabbá tétele, a mennyiségcentrikus tervteljesítési elvárásokkal való szakítás és a bérezésben a nyereségrészesedési rendszer bevezetése.

1959. január 1-jével új termelői árakat vezettek be. Ezt az MSZMP Központi Bizottság Államgazdasági Osztálya az Országos Árhivatallal közösen készített jelentésében így indokolta: *„Gazdasági életünkben különböző oldalakról évek óta sürgetik az ipari termelői árak megváltoztatását.”* Megszüntette a hazai alapanyagok dotációs árát, s az 1951-es rendelkezéseket valamelyest racionalizálta. Az új árak a tényleges önköltséget tükrözték, hivatkozván arra, hogy az 1957-es béremelések és a mezőgazdasági beadási árak megszüntetése *„új helyzetet teremtett”*. Ennek következtében az ipari alapanyagok ára két-háromszorosára emelkedett. A fix árak rendszere ugyan megmaradt, és továbbra is elváltak egymástól a termelői és fogyasztói árak. Az addig tapasztalható irtózatossá mértékű energia-és anyagpazarlás azonban valamelyest mérséklődött.

A forradalom leverése után a kapott KGST-támogatások lehetővé tették a belső fogyasztás minimális szintjének biztosítását, sőt azt is, hogy Magyarország a fennálló külföldi adósságait határidőre törleszteni tudja. A konszolidáció viszonylag gyors eredményt hozott. (A későbbiekben a Nemzeti Bank vezetése gyakran idézte, hogy *az ország még e rendkívüli helyzetben is betartotta nemzetközi kötelezettségvállalásait, ezért méltányos, hogy a nemzetközi pénzügyi közösség kedvező feltételekkel biztosítsa a szükséges devizahiteleket.*)

A végleges megoldást azonban a mezőgazdaság megreformálása jelentette. Ami a mezőgazdaságot illeti, a Fehér Lajos vezette reformszárny valójában Nagy Imre agrárpolitikai elveit képviselte, természetesen a rá való hivatkozás nélkül. Sikert is arattak az 1957 nyarán közzétett agrárpolitikai tézisek. A forradalom alatt eltörölt népszerűtlen beszolgáltatási rendszer és kötelező vetéstervek helyreállítására a későbbiekben sem került sor. Ez az állam és a parasztság közötti kapcsolatokat kényszerűen piaci alapokra helyezte.

Mivel az eladás nem volt kötelező, így a piacához közelebb álló árat kellett a termékekért fizetni a mezőgazdasági termelőknek. A búza, a rozs és a cukorrépa ára közel egy év alatt másfélszeresére emelkedett. A magángazdaságok keretében történő termelés azonban nem maradhatott fenn tartósan. Már a forradalmat követő évben – szovjet nyomásra – megkezdődött a kollektivizálás újbóli erőltetése. Most a hatalom nem ismert tréfát. A sötét időkre emlékeztető agresszív „agitációval” minden eszközt bevetettek, hogy a magyar parasztságot bekényszerítsék a kolhozrendszerbe.

A téeszésítés ezúttal tartósnak bizonyult. Első hatásként azonban ismét szétzilálta az 1956 után viszonylag gyorsan magához térő mezőgazdaságot. Mivel sem gép, sem vezetési tapasztalat nem állt kellő mértékben rendelkezésre, és az új érdekeltségi rendszer csak fokozatosan bontakozott ki, az első eredmények a szövetkezetekben siralmasak voltak. 1960-1962 között gabonából és kukoricából importra szorultunk, hiszen a nettó mezőgazdasági termelés csaknem 10%-kal csökkent a kollektivizálás éveiben.

Az ellátás problémáival a politikai bizottság már az 1960. évi IX. hó 13-ai ülésén foglalkozott „*Előterjesztés a lakosság élelmiszerellátásának problémáiról a második ötéves terv időszakában*” címmel. Nemcsak a rossz terméseredmények aggasztották a pártvezetést, hanem az is, hogy felgyorsult a falusi lakosság migrációja a fejlettebb településekre. A 60-as évek első felében évente mintegy 250 000 paraszt választotta

ezt az utat. 1963-ban az ország gabonaellátásában is gondok mutatkoztak. Csupán a 60-as évek közepére sikerült az önellátást újra biztosítani, mikor a búza átlagtermése meghaladta a 20 q/ha-os szintet. (A hozam 1961-1965 között átlagosan 18,9 q/ha volt, míg az 500 hektárnál nagyobb gazdaságok már 1938-ban 21,1 mázsás átlagot produkáltak.)

A reformszárny azonban valamit megmentett korábbi elveiből. *Olyan új szövetkezeti típust hozott létre, amely lényegesen eltért a szovjet modelltől.* Egyfajta átmenetet képviselt a szövetkezeti és magánparaszti gazdaság között. Fontos eleme volt, hogy bevezették a részes művelést, és ehhez kapcsolatosan megváltoztatták a munkaegységre alapozott díjazási rendszert. Egy-egy család vagy közösség (brigád) parcellákat vett „bérletbe”, amelyek műveléséért nemcsak a munkaegységet kapták meg, hanem a többlettermelés jelentős hányadát is. Ez különösen addig volt fontos, amíg az agrárszektor gépesítése nem valósult meg a közös termelésben végrehajtott beruházások révén. Általánossá vált a havi pénz- – vagy terményelőleg – juttatás, amivel egyenletesebbé vált a parasztság pénzköltése. A legfontosabb eleme a reformnak azonban a háztáji gazdaságok bevezetése volt. A megállapított munkaegység teljesítése esetén minden tsz-tag jogosult volt kb. egy kataszteri hold föld művelésére. A családi állattartás is fokozatosan lehetővé vált, így az *élelmiszerhiány fokozatosan eltűnt.* A 60-as évek közepétől bőséges volt az ellátás, sőt a mezőgazdaság az ország egyik legnagyobb exportszektorává válhatott. A mezőgazdaság húskivitelének, elsősorban a sertéshúsénak a zömét a háztáji gazdaságok állították elő, de a szövetkezeten keresztül értékesítették, szerződéses rendszerben. Ez a megoldás mindenkinek jó volt. Tervezhető jövedelmet jelentett a családnak, értékesítési eredményeket a szövetkezetnek, devizabevételt az országnak, és nem kevésbé fontos volt, hogy a beruházási költségeket is megspórolta a közös gazdaság.⁶ A nagyüzemi állattartással együtt járó technológiai

követelmények ugyanis komoly tőkeberuházásokat tettek volna szükségessé, amelyre a frissen létrehozott közösségek akkumulációs képessége nem lett volna elegendő. Talán nem tekinthető túlzásnak, ha azt állítjuk: *nagymértékben ezen a tsz-háztáji kooperáción múltott a Kádár-rendszer sikere*. Úgy tudták ugyanis az árutermelést bővíteni, hogy nem kerültek látványos ellentétbe az ideológiával. Elég arra utalnunk, hogy Lengyelországban, ahol a magánparaszti gazdálkodás a rendszerváltásig fennmaradt, soha nem tudták megoldani a kínzó ellátási problémákat. A siker alapja az volt, hogy az ideológiát összhangba lehetett hozni a gyakorlattal. A 60-as évek elején még megkérdőjelezhetetlen szocialista tulajdonviszonyok lehetlenné tették, hogy a magángazdálkodás jelentős állami támogatást kapjon. A magyar megoldás viszont lehetővé tette, hogy a termelőszövetkezet betöltse – a rendszer által támogatott módon – azt a funkciót, amit a piacgazdaságban a Raiffeisen-típusú szövetkezet. A háztáji gazdaság takarmány- és esetleges állatorvos-szükségletét, valamint az értékesítési, különösképpen az exportcsatornák megtalálását a szövetkezet végezte. A szövetkezeti tulajdonforma viszont már támogatható volt. Természetesen a kötelező gyakorlatnak is eleget kellett tenni, a szabadon választott mellett, azaz, a tsz-ben is le kellett dolgozni a szükséges időt... Azaz a parasztság a hatalmas teljesítményre csak önmaga kizsákmányolásával volt képes. A közösben végzett munka mellett a háztájiban is teljesített. „Műszakja” hajnal-tól napestig tartott.

Varga István átfogó reformjavasolataiból azonban zömében, mint láttuk, a forradalmat követő években kevés valósult meg. Ez is meg az a tény, hogy a 60-as évek elején még mindig folytatódtak az 1956 miatti megtorlások, nagyon elkésérették. 1962-ben meghalt. Nem érhetette meg, hogy Nyers Rezső, aki éppen az 1962-es évtől kezdve KB-titkárként vezette az MSZMP gazdaságpolitikai osztályát, 1966-ban előterjesztette a leporolt Varga-féle javaslatot. Re-

formtervét aztán a központi bizottság 1966-ban el is fogadta, és 1968-ban – minden kedvezőtlen külső körülmény ellenére – be is vezették.

„Reformok” a KGST-ben

Az 1958-at követő esztendőkből a dogmatikus erők újra megerősödtek Magyarországon. Ez nemcsak a tévesítésben, de a gazdaság más területein is érzékelhetővé vált. Elismerték ugyan a hatékonyság nagyobb szerepét a mennyiségi megközelítéssel szemben, azonban a gazdasági hatékonyság növekedését nem akarták a spontán erők játékára bízni. A hatékonyság növelésének módszereként a *nagyvállalati szervezeti formát* tekintették célravezetőnek. Ez vezetett a 60-as évek eleji trösztösítésekhez, a nagyvállalati struktúra rögzüléséhez. A nagy gazdálkodó egységek, monstrum vállalatok létrehozásával lényegesen egyszerűsödött a tervezés munkája, hiszen kevesebb egységtől kellett „begyűjteni” az adatokat.

Komoly lökést adott ennek a nemzetközi gazdasági környezet. A KGST IX. ülészakán döntöttek arról, hogy a tagállamok 1965-ig szóló terveiket 1958 végéig elkészítik, és elküldik az állandó bizottságoknak. Utóbbiaknak 1959 I. negyedévében kellett javaslataikat kialakítani. Ekkor alakult ki az a nemzetközi együttműködési mechanizmus, amely mintegy másfél évtizedre meghatározta a KGST-országok fejlődésének külgazdasági kereteit. A továbbiakban követett gyakorlat az volt, hogy az ötéves tervidőszak közepén az Országos Tervhivatal megtette saját export- és importjavaslatait, értelemszerűen ehhez hozzárendelődtek a szükséges fejlesztések is. A partnerek kétoldalúan, tételesen egyeztetették a hosszú lejáratú külkereskedelmi megállapodásokat, amelyeket aztán az országok külkereskedelmi minisztériumai kötöttek meg. E megállapodásokat éves kereskedelmi jegyzőkönyvek pontosították, még mindig minisztériumi szinten maradva. Valójában a külkereskedelem államközi bartermeg-

állapodáson alapult, ahol naturáliában volt minden rögzítve. Csak ezek alapján kerülhetett sor a vállalatok közti szerződések megkötésére. Az árak az ún. „bukaresti árelv” szerint az előző ötéves tervidőszak világgpiaci átlagárain alapultak, azt rubelre, majd 1964-től transzferábilis rubelre számították át.⁷ Némiképp valóságközelibb volt, mintha a torz belső szovjet árakon kereskedtünk volna – mint gyakorlatilag a korábbi időszakokban –, de a belső árak sosem egyszerű tükröződései a nemzetközi áraknak. A KGST-ben azonban mégis a dokumentált tőkés piaci árakat vették át. Ott ez egyszerű volt, ahol a tőzsdei jegyzésárakat lehetett alapul venni. A feldolgozóiparban azonban már rengeteg torz megoldás született. Ráadásul hamar kiderült, hogy az árviszonyok nem olyan stabilak, hogy az ötéves átlagárakkal számolva nagyon el ne szakadjunk a világgpiaci viszonyoktól, amelyeket éppen kopírozni akartunk.

Közben fontos iparpolitikai döntések is születtek a térségben. A KGST állandó bizottságokban kialakultak a specializációkra és szakosodásokra vonatkozó javaslatok. Mondani sem kell, hogy a karmesteri pálca ezúttal is Moszkva kezében volt. A szakosodások alkalmával KGST-szinten kívánták „szétosztani” a koncentrált gyártásból eredő előnyöket. A moszkvai irányítóközpont „jóvoltából” „leprofilíroztak” olyan termelési ágakat is Magyarországról, amelynek komoly gyártási hagyományai voltak az adott országban. Ilyen volt például a rádiógyártás, ami évtizedek óta folyt az Orionban. Az indok az volt, hogy a bolgár iparnak is kell „húzó terméket” biztosítani... Hasonlóképpen sorvadtt el mezőgazdasági gépgyártásunk is, holott nyilvánvalóan célszerű lett volna az ott meglévő szellemi tőkét kamatoztatni.

A 60-as évek nemzetközi együttműködési rendszere már nemcsak a technikai szempontokra ügyelt, hanem regionális méretekben törekedett valamiféle hatékonyságra is. Ugy gondolták, hogy a nagysorozat-gyártás gazdaságilag minden esetben előnyösebb a kisebb méreteknél. Ezt azonban éppoly

voluntarista módszerekkel próbálta a KGST elérni, mint amilyenekkel az 50-es években az egyes országok belgazdaságuk szerkezetét alakították. A népgazdasági szintű autarkia helyébe a hatvanas években a KGST-szintű autarkiaira való törekvés lépett (mellesleg sikertelenül, hiszen minden ország ennek ellenére rászorult a tőkés importra). A szakosodás következtében viszont az egyes tagországok gazdasága nyitottabbá, sebezhetőbbé vált, nemcsak a nyugati, de a keleti kereskedelemtől is. Addig is függünk a nyersanyag- és energiaszállítások területén az importpiacoktól – s ez a Szovjetuniót jelentette –, de a szakosodások után az exportpiacok oldaláról is függő helyzetbe kerültünk! Egy-egy nagy piacra szállító cég igen kiszolgáltatottá vált vevőinek. S ez megint csak a Szovjetuniót jelentette. Ugyan hol másutt lehetett volna példának okáért 13 000 buszt értékesíteni, mint a Szovjetunióban? A szakosodással nem a nagy sorozatokat gyártó vállalatok jutottak monopolista előnyökhöz, mint az piaci viszonyok között feltételezhető lenne, hanem az importőrök kerültek *monoposzóniás* helyzetbe. Nem az eladók, hanem *a vevők lettek ármeghatározók*. Nagy ügyesség kellett ahhoz, hogy ilyen körülmények közepette a magyar vállalatok kedvező árakat érjenek el szovjet partnereiknél, hiszen tisztában voltak az érdekelt cégek, hogy csak ők a szóba jöhető vevők. *Az intenzívebb magyar vállalati érdekeltségnek köszönhetően azonban ez mégis gyakran sikerrel járt.*

A gazdasági tudatosság fura, torz módon erősödött a KGST-ben. Abban mutatkozott meg például, hogy kísérlet történt valamiféle „saját árbázis” létrehozására, amely a szocialista világpiac adottságait venné alapul. Az látni való volt, hogy a tőkés árak, amelyeken az egymás közti kereskedelem elszámolásra került, teljesen más kereslet-kínálati viszonyok között alakultak ki, mint ami a KGST tagországaiban érvényesült. Ezt próbálták roppant „tudományos” számításokkal alátámasztott szocialista „átlagárakkal” helyettesíteni. E rendszer bevezetésére ugyan nem került sor,

de a komoly volumenű közgazdasági elemzés ráirányította a figyelmet a *penzügyi rendszer* kérdéseire. Az árakhoz árfolyamok is kellene, s az elszámoló valuta is milyen jó lenne, ha nem egy ország belső valutája, hanem valamiféle nemzetközi valuta lenne. Évtizedes késéssel megpróbálták tehát átültetni az Európában bevált multilaterális elszámolások rendszerét. 1964-ben létrehozták a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bankot, s annak „valutáját”, helyesebben, elszámolóegységét, a transzferábilis rubelt. Ezen túl a meghatalmazott bankok – így az MNB is – ezen a központon keresztül vezették szocialista nemzetközi elszámolásait, amelyek így *formálisan* multilaterálissá váltak. A valóságban azonban mi sem változott a kétoldalú külkereskedelmi megállapodások gyakorlatán. A kereskedelem merev naturalizmusa megakadályozta a pénzügyek multilateralizálását.

Ugyanígy vallottak kudarcot a reális árfolyamokra irányuló törekvések is. Világossá vált, hogy a külgazdaságból kiindulva, a *belső mechanizmusok változtatása nélkül nem lehet hatékonyabb együttműködést kialakítani* a KGST-országok között.⁸

Ez a tény ösztönzést adott a nemzeti reformmunkálatoknak. Úgy tűnt, hogy mi, magyarok más országokkal, így mindenekelőtt a lengyelekkel párhuzamosan gondolkodunk ebben az irányban. A lengyel *Oskar Lange* a piaci szocializmus egyik jeles képviselője volt; de a cseh *Ota Sík* által javasolt reformok is közel álltak a magyar reformerek elképzeléseikhez.

Miért rossz, ami jó?

A külső körülmények azonban drámaian alakultak Magyarországra számára. A reformot ugyan bevezették Magyarországon, de a Hruscsovot felváltó reformellenes, gyanakvó konzervatív kommunista, Leonid Brezsnyev főtitkársága alatt a 60-as évek közepétől a szocialista országokban gyakorlatilag le-

állították a magyarországihoz hasonló kezdeményezéseket. Csehszlovákiában, ahol nem adták fel, sőt politikai szempontból tovább is mentek az elképzelésekkel, 1968-ban tankok dübörgése szorította vissza az „emberarcú szocializmus” reformkísérletét. Szovjet parancsra azok az országok is közreműködtek a hadműveletben – mint például Lengyelország és szégyenletesen Magyarország –, akik a gazdaságban maguk is hasonló reformokat készítettek elő... Csehszlovákia ezt követően visszasüllyedt az egy évtizeddel korábbi politikai állapotába, s a lengyelek se mentek tovább. Igaz, a kolhozosításban sem, aminek következtében örökös élelmiszerhiánnyal küszködtek, egészen a rendszerváltásig.

Magyarország egyedül maradt a gazdasági reformjával. *Ebben a helyzetben azonban mégsem döntően a konformizmus határozta meg a kádári politikát, hanem az 1956-os politikai tapasztalatok hatottak.* Kádár úgy látta, hogy a meghirdetett programok látványos leállítása, a lakosság számára kiismerhetetlen cikcakkok politikailag hátrányosabbak, mint a már megszületett döntések felpuhítása, óvatos revideálása.

A reform tehát megindult, és három területen is lényeges változtatásokat eredményezett:

1. a központi tervezés csökkentése és a vállalati önállóság növelése;
2. a fogyasztói árreformot is magába foglaló árrendszerváltoztatás;
3. a bér- és jövedelemszabályozás módosítása.

Az új gazdasági mechanizmus megváltoztatta az ellenőrzés funkcióit. Míg korábban az ellenőrzés legfontosabb részét a *rengeteg szabály és utasítás aprólékos* betartatása képezte, ezután a vállalatok gazdasági tevékenységének érdemi ellenőrzése került a homlokterbe. Alapvetően azt vizsgálták, hogy a vállalat a *népgazdaság érdekeivel összhangban dolgozott-e az „elvárható optimumnak”* megfelelően, vagy sem.

A reform figyelembe vette, hogy hazánk nyitott gazdaság, s a külgazdasági kapcsolatokban *realisabb árfolyamok,*

árszorzők, devizaszorzők *bevezetéséről döntött*. Természetesen csak a vállalatok s nem a magánszemélyek számára – ott a konvertibilis devizához jutást szigorú keretgazdálkodás szabályozta. A szocialista valuták tekintetében viszont külön multilaterális egyezmény rendelkezett az átváltási árfolyamokról.

Komoly teljesítmény volt ez a lépés. A magyar árfolyam-politika megváltoztatása látványos *cáfolatát* jelentette a szovjet állításnak, amely szerint *a rubel erősebb valuta, mint a dollár...* A hivatalos aranyparitásos árfolyamok ugyanis 1:0,9 arányt mutattak a rubel javára, a magyar árfolyamok viszont az ún. devizakitermelésen alapultak. S mivel a konkrét ár-összehasonlítások alapján hamar kiderült, hogy másfélszer annyi magyar forint kellett egy dollár „kitermeléséhez”, mint egy rubeléhez, a keresztárfolyam 1:1,5 arányú volt a dollár javára. Ez azt jelenti, hogy a tőkés piacon nyomottabb árszinten tudtunk értékesíteni, mint a szocialistán. Ezt a kellemetlen összehasonlítást a KGST-ben nagyon sokszor a magyar politikusok szemére vetették, mondván, hogy ez azért van így, mert *túl jó árakat érünk el* exportunkban a szovjet, illetve a szocialista piacon. S ebben még ráadásul volt is valami igazság. Bár inkább az volt a szomorú tény, hogy nagyon rossz árszinteken tudtunk értékesíteni a tőkés piacokon. Exportunk szerkezete azonban a két relációban jelentősen eltért, hiszen míg a konvertibilis piacokon döntően a világpiacon nyomott árú mezőgazdasági termékeinkkel voltunk versenyképesek, addig a KGST-barterekben jelentős feldolgozóipari termékek is gazdát cseréltek. S itt nagyobb tere volt az ügyes tárgyalásnak, mert nehezebb volt a dokumentálhatóság.

A vállalati önállóságnak mindezek következtében nagyon fontos eleme volt a forintalapú külgazdasági szabályozás. A vállalat érdekelt volt az árfolyamokon átszámított devizabevételek alakulásában. Mivel egy nyitott gazdaságban csakis a külkereskedelem lehetőségeinek mérlegelésével lehet gaz-

daságosan termelni, a reform bevezette azt az elvet, hogy akinek forintja van, annak – legalábbis a folyó termeléshez – devizája is van. (Ugyanezen az „áron” lehetett beruházási célra is devizát kapni, de a nagyobb fejlesztéseknek előzetesen szerepelniük kellett a népgazdaság terveiben.) *Ennek a ténynek igen komoly következményei voltak az elkövetkezendő évtizedekben.* Ugyanakkor ennek a ténynek sem a közgazdasági szakirodalom, sem a gazdaságtörténet nem szentelt kellő figyelmet. Márpedig a későbbiekben kialakuló súlyos magyar devizaeladósodás egyik fontos oka éppen a devizaszabályozásban gyökerezett.⁹

A vállalatok ugyanis minden szinten – a vezetés, a munkások és alkalmazottak szintjén – *érdekeltek* voltak a minél nagyobb forintnyereségek elérésében s így az exportpiacok megszerzésében – ahogy ez piacgazdasági viszonyok között teljesen normális. Piacszerzésre viszont inkább a szocialista kereskedelemben nyílt lehetőség, hiszen a hiánygazdaság–tervgazdaság mindig képes volt felszívni a viszonylag jó minőségű kínálatot. Így – noha a külkereskedelmi tervek elvileg kiegyensúlyozva készültek – a magyar forgalom folyamatos aktívumot mutatott fel a KGST-relációban, míg a tőkés mérleg – ugyancsak folyamatosan – passzív volt. A viszonylag jó minőséget a KGST-piacon a beépített tőkés importtartalom biztosította. Ezt nevezték a termékek „felkeményítésének”. Mivel azonban a deviza vonatkozásában nem nyitottak teret a piaci mechanizmusnak, nem derült ki, hogy az eredetileg számítottnál egyre többbe került a dollár, amíg a rubeláraknál az érdekelt magyar vállalatok igyekeztek ügyesen tárgyalni. S amikor az olajárrobbanás után szocialista relációjú cserearányaink is drámaian romlani kezdtek, a vállalatok az árak központi szabályozása miatt *forintban* csak kevéssé érezték meg, viszont lehetőséget láttak exportjuk növelésére. Valutapiac híján az aktívpasszív pozíciók szabályozómechanizmusai kiiktatódtak, a mikroszféra nem érzékelte a makrogazdaság problémáit. S

ez okozta, hogy a jó reformlépés, az érdekeltség növelése, rossz következményekhez vezetett. A reform csak félreform volt, a deviza területére nem terjedt ki.

A kutyák dala

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésének első éveiben, 1968–72 között a hazai és külföldi ellendrukkerek miatt nagyon kellett vigyázni, hogy ne foghassák ránk: a partnerországok érdekei sérülnek a reform következtében. A vezetés igyekezett úgy lavírozni, hogy ne mondhassák azt, miszerint a reform kedvezőtlen hatással van a nemzetközi kapcsolatokra, vagy hogy a szocialista elvekkel ellentétes következményeket okoz. Ezért a bérszabályozásnak egyszerre kellett ösztönzően hatnia, de a teljes foglalkoztatottság biztosítását is szolgálnia kellett. Erre volt jó az *átlagbér-szabályozás*, amely módot adott a teljesítményekkel jobban arányban álló bérezésre, ugyanakkor „vattaemberek” alkalmazásával ellensúlyozta a magasabb jövedelmeket. A kapun belüli munkanélküliség intézményesítése természetesen megint csak máig hatóan megtette a maga romboló hatását.

Mindvégig görcsösen figyelt azonban a vezetés arra, hogy a reform és a „szocializmus építése” egybekapcsolódjék a lakosság életszínvonalának javulásával. Az *életszínvonal emelkedése rendszeres, de egyenetlen mértékű volt*. Ez motíválta a későbbiekben is az árpolitikát, különösen az energia terén, ami ismét csak fals iránytűt adott a gazdaságnak.

Az árak rendszere továbbra is vegyes volt. A kötött árakat csak lassan szabadították fel. A forgalom 20%-át kitevő alapvető létszükségleti cikkek szigorúan kötött árasok maradtak, míg a divatcikkek, importtermékek, bőrárúk szabadárú kategóriába kerültek. Az árrendszer így rugalmasabbá vált, s ez biztosította a „módosított központi tervezésű gazdaság” keretén belül egy minimális szinten a piaci környezetet.

A reformellenes belső erők azonban azután belső támadást indítottak a követett magyar gazdaságpolitika ellen, hogy a neosztalinista szovjet vonal 1972-ben komoly bírálatban részesítette a magyar pártvezetést. A reformkádereket – élükön Nyers Rezsővel – félreállították, a régi mechanizmus számos elemét – így a *vállalati utasíthatóságot* – *visszahozták*. Mivel a magyar pártvezetés érzekelte a reformok pozitív hatását, mindenekelőtt a kialakult társadalmi békét, nem akart visszatérni a régi módszerekhez, meg akarta őrizni a vállalati érdekeltséget. Az *öszvér megoldás azonban igen káros volt*. A reform szellemében ugyanis azt az elvet szögezték le, hogy lehet utasítani, de nem lehet kárt okozni a vállalatnak. Az utasítónak a vállalati jövedelemkiesést meg kell térítenie. Ez az első pillanatra szimpatikus hozzáállás egykettőre az ellentettjébe fordult: „*ha mellérendelem a pénzt, bármire utasíthatok. S még csak nem is kell számolnom vonakodó végrehajtással.*” Ezt a rendszert nevezte a magyar közgazdasági irodalom *indirekten direkt* irányításnak. S mindennek a tetejébe a világgazdaságban drámai változás következett be: a Bretton-Woods-i valutarendszer megingott, és az energiaárak robbanásszerűen megemelkedtek. Ez határozott cezúrát jelentett a magyar gazdaság fejlődésében. Új szakasz kezdődött, amelyet úgy fogalmazhatunk: *Út az adósságcsapda felé*.

K. BOTOS KATALIN

Irodalom

Antal László: *Tanulmányok a magyar gazdasági mechanizmus működéséről*. Pénzügykutatói Intézet. 1983/1.

Antalóczy Katalin–Botos Katalin: *Lesz-e konvertibilis a forint? A klíringtől a konvertibilitásig*. KJK. Bp., 1990.

Ausch Sándor: *A KGST együttműködés helyzete, mechanizmusa, távollatai*. KJK. Bp., 1969.

Csizmadia Ernő: *Az MSZMP agrárpolitikája és a magyar mezőgazdaság*. Kossuth Kiadó. Bp., 1984.

Fazekas Béla: *Mezőgazdaságunk a felszabadulás után*. Mezőgazdasági Kiadó. Bp., 1967.

Ivicz Mihály (a): *Az árrendszer, ármechanizmus*. Kézirat. MNB, 2003.

Ivicz Mihály (b): *A mezőgazdaság új modellje*. Kézirat. MNB, 2003.

Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó. Bp., 2003.

Schlett András (a): *Magyarország gazdaságtörténete 1964-től 1966-ig*. Kézirat. MNB, 2003.

Schlett András (b): *Az „új gazdasági mechanizmus” előkészítése*. MNB, Kézirat, 2003.

Szabó Bálint: *Az „ötvenes évek”: elméletek és politika a szocialista építés első időszakában*. Kossuth Kiadó. Bp., 1986.

Jegyzetek

- 1 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris, 2003. 392. l.
- 2 Romsics Ignác id. mű, 349. l.
- 3 Für Lajos: *Bevérzett mámor – 1956*. Kairosz Kiadó, 2006. 48-49. l.
- 4 Romsics Ignác id. mű. 423. l.
- 5 *Változások, váltások és válságok a gazdaságban*. Tanulmányok Varga István emlékezetére. Szerkesztette: Kemenes Egon és Schmidt Ádám. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1982.
- 6 Ivicz Mihály: *A paraszti egzisztencia megtűrése*. In: Heller Farkas Füzetek, 2003/1. Tarsoly Kiadó, Budapest, 29-44. l.
- 7 Botos Katalin: *Pénzügyek a KGST-ben*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977.
- 8 Ausch Sándor: *A KGST helyzete, mechanizmusa, távlatai*. Akadémiai Kiadó, 1969.
- 9 Antalóczy Katalin–Botos Katalin: *Lesz-e konvertibilis a magyar forint?* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990.

X 93: 1956

X 338

clms

A KOMMUNISTA GAZDASÁGPOLITIKA CSÓDJE – 1956

Mindannyiunk számára közismert és néhányunk életében személyesen is megtapasztalt tény, hogy a kommunista diktatúra egy teljesen életképtelen gazdasági rendszert erőltetett a magyar nép nyakára, politikai célkitűzéseit pedig széles körű terrorral próbálta megvalósítani. A pártállami rendszer 1956. októberi politikai összeomlását a szocialista gazdaság rendkívül súlyos válsága előzte meg. A magyar közvéleménynek a gazdasági válságról inkább csak érzései, mint konkrét ismeretei lehettek, mivel a tömegkommunikáció állami ellenőrzés alatt állt, a statisztikai adatokat pedig a párt közöl(het)te. Még az átlagember is érzékelte azonban az életszínvonal süllyedését, a hiánygazdaság kialakulását, az élelmiszer-ellátás zavarait. A forradalmat elindító egyetemi diákság hangsúlyosan fogalmazta meg a gazdasági életet érintő követeléseket: a Műszaki Egyetem október 23-án kiadott 10 pontos határozatának a fele gazdasági vonatkozású kérdésekkel foglalkozott. Ezek a követelések voltak:

3. pont: A „gazdaságilag és politikailag teljesen egyenrangú alapon és egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvén álló magyar–szovjet és magyar–jugoszláv barátság megalakítása”.

5. pont: „A magyar gazdasági élet átszervezését szakemberek bevonásával és ennek keretében a magyar uránérc leggazdaságosabb felhasználását. Hozzák nyilvánosságra a külkereskedelmi szerződéseket, és vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló magyar életet.”

k: Csenka Eva

6. pont: „A teljes ipari munkásság azonnali normarendezését és a munkásautonómia bevezetését az üzemekben.”

7. pont: „A beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát és az egyéni parasztság támogatását.”

8. pont: „Az összes politikai és gazdasági perek felülvizsgálatát”.

Ezekhez a pontokhoz csatlakozott utólag a sztrájkjog, valamint a létminimum megállapításának követelése is.

Miért alakult ez így?

A kommunista iparosításnak Magyarországon hiányoztak a feltételei (pl. nyersanyagok és energiahordozók krónikus hiánya) és történelmi hagyományai, valamint társadalmi támogatottsága sem volt. A második világháború után azonban Magyarország a szovjet érdekszférába került, és ez a tény az ország további sorsát döntően befolyásolta. Magyarország szovjetizálásának a gazdasági zsarolás az alapvető feltétele és egyben eszköze is volt. Ezt már a szovjet hadsereg és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság ellátásának és a jóvátételnek a fegyverszüneti szerződésben megfogalmazott kötelezettsége, majd az 1945. augusztus 27-én aláírt szovjet–magyar gazdasági egyezmény is alapvetően meghatározta. A megállapodás a magyar ipari termelés jelentős részét szovjet nyersanyagbázisokra alapozta, és azokat a Szovjetunió (SZU) számára kötötte le. 1945 után a magyar gazdaság termékszerkezetét döntően a Szovjetunió határozta meg. A szovjetek szándéka nyilvánvaló volt: a magyar gazdaságot függésben kívánták tartani, és ezért elszigetelték a Nyugattól. A magyar külkereskedelem alapját a keleti blokk országai közötti kétoldalú áruszállítási egyezmények jelentették.

Szovjet nyomásra Magyarország távol maradt a Marshall-tervvel foglalkozó Párizsi konferenciától, ami az ország hosszú távú gazdasági fejlődését döntően meghatározta, mivel az újjáépítéshez csak belső forrást vehetett igénybe. Az infláció megfékezésében már egyértelműen a kommunista gazdasági irányítás érvényesült. A külföldi (nyugati)

kölcsön kizárása és a kötött gazdaságpolitikára épülő stabilizáció az 1947. augusztus 1-jével induló hároméves tervet készítette elő. A nem kommunista pártoknak valójában tekintésük sem volt a Gazdasági Főtanács munkájába, illetve a tervekészítés folyamatába.

Az 1947–48-as politikai fordulat (kékcédulás választás, a kommunista párt egyeduralmukodóvá válása) következtében a terv végrehajtása során a hangsúly a kommunista párt által sürgetett fejlesztési irány (a nehézipar, azon belül a bányászat és a kohászat gyors ütemű fejlesztése) felé tolódott el. 1948 tavaszán a hároméves terv előirányzatainak 29 hónap alatti teljesítéséről született határozat.

A hároméves terv legfontosabb előirányzatai

	1938 tény	1946–47 tény	1949–50 terv	1949–50-es terv (1938=100)
	Millió Ft, 1947-es áron			
Nemzeti jövedelem	22 517	14 741	25 705	114,2
Ebből belföldi fogyasztás	18 314	10 988	18 945	103,4
Gyáripari termelés	14 710	9 895	18 709	127,2
Mezőgazdasági termelés	10 434	5 942	9 430	90,4

Magyarország hároméves terve. Országos Tervhivatal. 1947

A belpolitikai helyzet 1948-ra érett meg arra, hogy a kommunisták nyíltan bevallják: Magyarországot szovjet mintára kívánják átszervezni. A cél érdekében az 1948–49. év legfontosabb feladata a még meglevő autonóm intézmények, szervezetek felszámolása, átszervezése volt, hogy a központi irányítás zavartalanul működhessen. A gazdaság

működési automatizmusa, az áru-, pénz- és a piaci viszonyok helyét a tudatos központi gazdasági irányítás vette át.

Már 1945–46-ban államosították a bányákat, majd valamennyi villamos erőművet és a távvezetékeket, később állami kezelésbe vették az ország öt legfontosabb nehézipari üzemét. A bankállamosításról szóló törvény 1947. december 4-én lépett életbe (ez több mint 3 milliárd forint bevallott vagyont és a gazdasági életben szerteágazó érdekeltségeiket is magában foglalta). 1948. március 25-én államosították a 100 vagy annál több főt foglalkoztató üzemeket. Az akciót a kommunisták a legnagyobb titokban, puccszerűen hajtották végre. Az első ötéves terv előkészítése során közös tulajdonba vették a magán-nagykereskedelmet. 1949. december 28-án egy törvényerejű rendelettel állami tulajdonba vették a 10 vagy annál több alkalmazottat foglalkoztató valamennyi ipari és közlekedési magánvállalatot, valamint a korábban mentesített, de ekkor gyakorlatilag zömében már állami kezelésben lévő külföldi tulajdont. 1949 végére már csak a mezőgazdaságban maradt számottevő magántulajdon.

Az államosítás fejlődése (%)

	1947 július	1948 július	1948 december	1949 december
Bányászat	91	91	91	100
Ipar	37,5	80	87	100
Közlekedés	98	98	98	100
Bank	–	95	95	95
Nagykereskedelem	–	16	75	100
Kiskereskedelem	–	–	20	30
Mezőgazdaság: állami	2	2	2	4
Termelőségvetkezeti	–	–	–	2,6

Forrás: Ránki György: *Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947–1949)*. Budapest, KJK. 1963. 206.

Az állami tulajdon túlsúlyba jutásával nemcsak az állam gazdaságban betöltött szerepe változott meg, hanem megteremtődött a feltétele az intézményrendszer átalakításának. Az első hároméves terv kezdetén szervezték meg az Országos Tervhivatalt, amely a tervekhez kapcsolódó beruházási források jóváhagyása révén az operatív gazdasági irányítás csúcsszervévé nőtte ki magát. A hierarchikus intézményrendszer alján elhelyezkedő vállalatigazgatók az új rendszerben már semmiféle önállósággal nem rendelkeztek, feladatuk a felsőbb utasítások végrehajtása volt. A klaszszikus tervgazdaság ötéves, éves, havi és dekádönkénti tervei az utolsó alkalmazottig utasításba foglalták, hogy kinek mikor, miből, mennyit kell gyártania. A kommunista világból kiindulva ugyanis úgy vélték, hogy így lehet az erőforrásokat a lehető leghatékonyabban felhasználni.

A kommunista ideológia egyeduralomra jutása megjelent a gazdaságpolitikában. Míg korábban a társadalmi és gazdasági viszonyok megváltoztatását, addig 1948 közepe óta az adminisztratív eszközökre helyezték a hangsúlyt.

A nemzetközi politika 1948–1949 fordulóján lejátszódó eseményei, mindenekelőtt a NATO létrehozása, az NSZK megalakulása, a Jugoszláviával való ellenségeskedés, előtérbe állították Magyarországon is a hadsereg fokozottabb fejlesztését. A „nagy ugrást” a gazdaság erőforrásainak maximális koncentrációjával rövid idő alatt, erőltetett ütemben kellett megtenni. A fenti célokat követő struktúrapolitikában nem lehetett helye sem a gazdaság törvényszerűségeinek, sem a hatékonyság követelményeinek: „...Azt, hogy mely gazdasági ágakat fejlesztjük, melyiket nem fejlesztjük, nem az határozza meg, hogy hol érhetünk el nagyobb nyereséget, hanem hogy hol van szükség a népgazdaság szempontjából az állóalapok bővítésére. A legfontosabb ágakat fejlesztjük, függetlenül attól, hogy azok nyereségesek-e vagy nem.” – írta Berei Andor. A háborús veszély állandósult, már-már

hisztérikus hirdetése a lakosság ideológiai „megdolgozását” szolgálta az egyre súlyosbodó terhek elviselése céljából.

Már a hároméves terv megindulásakor sem számoltak jelentős külföldi hitelekkel, így a belső teherviselő képesség miatt újjáépítés helyett csupán helyreállításra került sor, tehát a II. világháború alatt hihetetlen mértékben felgyorsult technikai és technológiai változások átültetése helyett a régebbi, korszerűtlenebb berendezéseket rekonstruálták. A gazdaságpolitika teljes egészében a Szovjetunió húszas-harmincas évekbeli gyakorlatát kezdte el követni. A magyar gazdaság az 1940-es évek második felétől a szovjet gazdaság igényeihez igazodott. A szovjet modell átvétele nyomán kialakult hiánygazdaság megteremtette a gazdaság csillapíthatatlan erőforrásigényét. Mindez gazdaságunkat eladósodásra hajlamossá tette.

Az első sztálini típusú ötéves tervet a szovjet tervezési modell szolgálai másolása, az iparosítás gyors üteme, a nehézipar (elsősorban az energetika és a kohászat) túlsúlya, erősen központosított irányítás kötelező tervelőirányzatokkal, az önellátásra (autarkióra) való berendezkedés és a mezőgazdaság „szocialista átszervezésének” első kísérletei jellemezték. A törvényben megfogalmazott előirányzatokat az egyesített kommunista párt, a Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusán gyakorlatilag a kétszeresére emelte, az ipari beruházásokra tervezett összeg 94 százalékát a nehézipar kapta!

A munkaversenyek általánossá válásával egyoldalúan a mennyiségi szempontok domináltak. A vállalatok nem az előírt termékeket gyártották, hanem a legkönnyebben előállítható, esetleg leginkább anyagigényes cikkekből készítették felesleges mennyiségeket. A versenymozgalom folyamatossága megteremtette a normarendezések feltételeit is, mivel normarendezéskor a „sztálini munkafelajánlások” magas termelési százalékaiból indultak ki. 1948 és 1950 között három normarendezési akció volt, ezek azt bizonyították,

Beruházások (milliárd Ft)

Tervcím	1949. április	1949. december	1951. (megemelt)
Ipar	17,0	21,3	41,0
Nehézipar	-	18,3	37,5
Könnyűipar	-	3,0	3,5
Mezőgazdaság	6,0	8,0	11,0
Közlekedés	6,0	7,5	10,0
Szociális, kulturális, lakásépítés	6,0	7,4	14
Egyebek	-	6,7	9,0
Beruházások összesen	35,0	50,9	85,0

Horváth Csaba: *Magyarország 1944-től napjainkig*. ÉK Sorozat, Pécs 1992. 71. l., illetve MOL M-KS 276. f. 53/70.

ták, hogy a központilag szabályozott normaszigorítás hosszú távon nem töltötte be a jövedelemelosztásban neki szánt szerepet, ráadásul nem javította a munka mennyiségét, minőségét és hatékonyságát.

A gazdasági élet irányító pozíciójába kerülő kommunista párt vezetői az ipari újjáépítésre tették a hangsúlyt. A földosztás után kisparasztvá vált magyar mezőgazdaság nem kapott számottevő állami támogatást, sőt az ipari újjáépítést zömmel a mezőgazdaságtól elvont eszközökkel finanszírozták. Az állami hitelpolitika az állami ipart preferálta, a mezőgazdasági hitelek értéke 1947 végéig nem érte el az ipari hitelek hatodát. A stabilizáció után az árarányokat a mezőgazdasági termékek rovására módosították, szétnyitották az agrárrólót. A vizsgált időszak mezőgazdasággal kapcsolatos tervezési alapelve volt a tervszámok folytonos emelése, az agrártermelők prés alatt tartásával, annak érde-

kében, hogy az egyéni gazdaságokat önfelszámolásra készítsék. Mindez súlyos közellátási helyzetet teremtett.

A falusi „osztályharcot” kiprovokálni szándékozó kommunista párt végső célnak tekintette a mezőgazdaság szocialista átalakítását. A Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának 1948. június 28-i határozata (amely elítélte a jugoszláv pártot), kimondta a közép-kelet-európai térség erőszakos, kolhoz típusú átalakítását. Rákosi 1948. augusztus 20-i beszédében jelentette be a kollektivizálást, miközben nyíltan a kulákok ellen nyilatkozott. 1951-ben az erőszakolt kollektivizálásra Rákosi kongresszusi beszéde is utasítást is adott, mondván: mielőbb szűnjön meg az, hogy az egyik lábunkkal a szocialista iparon, a másikkal a sok százezernyi egyéni gazdaságon állunk.

A gazdaság adottságainak nem megfelelő és a társadalmi termelés hatékonysága szempontjából is kedvezőtlen irányú szerkezetátalakítás csak szigorúan központosított irányítási rendszerrel valósítható meg. Ennek azonban szükségszerű következménye volt a külső és belső egyensúlyi problémák fellelése, az életszínvonal-növelés lehetőségeinek beszűkülése, valamint a társadalmi-politikai feszültségekre keményen reagáló politika is.

A meghirdetett kormányzati politikával szemben ugyanis a lakosság életszínvonalának minden mutatója romlott, és ezen belül különösen a hivatalos ideológia szerint támogatott munkásosztályé, akiknek még tíz évvel a háború után sem sikerült azon az életszínvonalon élni, mint azt a háború előtti időszakban tették.

A munkások és alkalmazottak egy keresőre jutó reálbér-emelkedése 1950-ben megállt, a következő években pedig csökkent: 1951-ben 12,1, 1952-ben 20,3%-kal volt alacsonyabb, mint 1949-ben – az ígért 35, majd 50%-os emelkedés helyett. Az életszínvonal 1952. évi mélypontjának kialakulásában feltétlenül az aszályos mezőgazdasági év játszott elsődleges szerepet.

	Fogyasztói árindex	Munkás és alkalmazott		Paraszti reálfogyasztás
		reálbér	reáljövedelem	
1950	105,7	101,3	105,7	112,7
1951	127,7	89,7	98,7	118,8
1952	179,1	82,3	94,5	106,6
1953	178,3	87,0	99,2	100,6
1954	169,6	102,3	120,2	111,0

Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949–1955,
Budapest, KSH 1957. 359–363.

A lakossági jövedelemelvonás eszköze volt 1949 végén a tervkölcsön, majd ezt követően az évente kibocsátott öt békekölcsön, amelynek jegyzése elvileg önkéntes volt, gyakorlatilag azonban kemény dresszúrával, szinte adó módjára hajtották be. A 6 államkölcsön együttesen 5,6 milliárd forint lakossági elvonást jelentett. Az elvonás mértéke 1952-ben volt a legnagyobb, amikor elérte az összes kifizetett munkabér több mint 6,7%-át.

A lakossági kölcsönök (ezer Ft)

	Kibocsátás	Jegyzés	Jegyzés a penzum %-ában	Paraszt- jegyzés a penzum %-ában
Ötéves tervkölcsön	500 000	753 715	98,3	46,8
1. békekölcsön	750 000	1045 945	91,5	49,8
2. békekölcsön	1000 000	1220 141	93,1	44,3
3. békekölcsön	1300 000	1741 221	105,4	55,9
4. békekölcsön	1000 000	912 572	84,7	18,9
5. békekölcsön	1100 000	1103 000	82,3	24

Magyar Országos Levéltár M-KS 276. f. 66/71. 43.

A mezőgazdasági népesség legsúlyosabb, sok sérelmet okozó problémája a beszolgáltatás volt. A beszolgáltatandó termékek fajtái évről évre szaporodtak, egyes termékek beadásánál pedig olyan szorzókat alkalmaztak, hogy szinte lehetetlen volt teljesíteni. A beszolgáltatási kötelezettség 1949–1953 között háromszorosára emelkedett, aminek az lett a következménye, hogy az adóhátralékosok száma már több százezerre rúgott. Az adóhátralék megfizetésétől az mentesülhetett, aki belépett a tsz-be, vagy földjét átadta az államnak.

1952-re a kötelező beszolgáltatás az állami készletgyűjtés legfőbb eszközévé vált. A terv nem számolt sem a paraszt saját fogyasztásával, sem a parasztgazdaság vetőmagszükségletével, ráadásul a párt- és tanácsi szervek a szó szoros értelmében kíméletlen hajsztát indítottak nemcsak a kulákok, hanem a dolgozó parasztok és a termelészövetkezeti tagok ellen is. 800 ezer gazdaság ellátottsága volt hiányos, tehát a beszolgáltatás után vagy a termelői és háztartási szükséglet vagy a vetőmagszükséglet, esetleg mindkettő fedezésében gondok voltak. A beszolgáltatási kötelezettség elmulasztásáért közel 400 millió forint összegű „kártérítést” vetettek ki parasztokra, termelészövetkezetekre és kulákokra. Ennyi volt az ugyanezen években a mezőgazdaságra fordított fejlesztési összeg egytizede!

A gazdasági kizsákmányolás politikai terrorral párosult. A „kisemberek” ellen foganatosított tömegpercek alapvető célja a terror mindennapok szintjére vitele, a lakosság megfélemlítése volt. Így az ország minden részén, szinte minden nagyobb helységében folytattak le pert, vagy hurcoltak meg embereket, hogy a nép érezze a terrort. A tömegpercekben minden osztály képviseltette magát: a parasztoktól kezdve a munkásokig. A kulákperek csúcspontja az 1948–49-es év volt, de a perek a rendszer puhulásától, illetve keményedésétől függően 1956-ig folytatódtak, sőt a kuláklista intézménye 1956-ot is túlélte.

Begyűjtés (búzaevagonban) 1950–1952

Év	Összesen
1950	522 152
1951	493 922
1952	531 832
Ebből kötelező beszolgáltatás (adó+beszolgáltatás)	
1950	150 000
1951	236 298
1952	393 922

Forrás: Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*. Békéscsaba, 1992. 125. l.

Az 1940-es évek végére teljesen láthatóvá vált, hogy a mezőgazdaság a földosztás nyomán kialakult agrárstruktúrával Magyarországon nem képes tartósan kielégíteni sem a lakosság fokozódó élelmiszer-szükségleteit, sem az ipar nyersanyagigényét. A hatósági élelmiszerjegy-rendszer – a finomlisztjegyek kivételével – 1949. évi szeptember hó 1. napjával szűnt meg. Ellátási zavarok azonban már 1950 tavaszán újra jelentkeztek az alapvető közszükségleti cikkekben. A problémákért a kommunista párt az „árufelhalmozó spekuláns ellenségre” és a fogyasztókra hárította a felelősséget, a „fölös” vásárlóerőt pedig még ugyanebben az évben áremelésekkel, majd normarendezésekkel kívánták elvonni. Az alacsonyan tartott fogyasztási szint ellenére 1951-re az áruhiány olyan méreteket öltött, hogy fokozatosan újra be kellett vezetni a jegyrendszert. 1951 januárjában létrejött a Jegyellátási Központ, a Minisztertanács pedig a cukor- és finomlisztjegy, később a zsír- és szappanjegy, végül a kenyérijegy és a húsjegy bevezetéséről döntött.

Sztálin halála után a helyzet némiképpen javult. Nagy Imre miniszterelnöksége alatt a fogyasztói javakat termelő ágazatok (élelmiszeripar és a könnyűipar) több beruházás-

hoz jutottak, és jelentősen megkönnyítették a kisiparosok ipargyakorlását. Az ipar az átállás eredményeként több közszükségleti cikket állított elő, a kiskereskedelem pedig jóval több árut tudott forgalmazni. A parasztok tömegesen léptek ki a rossz hatékonysággal működő mezőgazdasági termelőszövetkezetekből. Már 1953 őszére számottevő eredmények születtek a lakosság életszínvonalának alakulásában. Több alkalommal csökkentették a fogyasztási cikkek árait, emelték a béreket. Csökkentették a paraszti terheket, felemelték a mezőgazdasági termelők árakat, sor került bizonyos hiteltartozások és adóhátralékok eltörlésére, valamint a begyűjtési előírásokat három évre előre rögzítették. Ezeknek az intézkedéseknek az eredményeként a lakosság vásárlóereje nőtt. A miniszterelnök reformjai azonban rövid távon nem hozhattak számottevő eredményt, és a szerkezeti alapprobémák sem oldódtak meg.

1954 második felében a nemzetközi politikában ismét erősödtek a hidegháborús tendenciák. A Szovjetunióban újból háttérbe szorult a gazdasági reformirányzat, ami Magyarországon Rákosi kezére játszott, aki kezdettől fogva azon mesterkedett, hogy gazdasági érvek segítségével elérje Nagy Imre menesztését.

Szovjet szakértők vezetése alatt még 1953-ban indult a magyarországi uránprogram. 1955-ben törvénytervezet készült a mecseki urán feltárásáról, kitermeléséről és értékesítéséről. A feltételek a gyarmatosítás korára emlékeztettek, hiszen kizárólagos jogokat biztosítottak a Szovjetunió számára. A szovjet célokat szolgáló vállalkozást a magyar kincstár fedezte (a SZU csak kölcsönt nyújtott). A projektet olyan titoktartás övezte, hogy a vele kapcsolatos költségek nem kerülhettek bele a gazdasági tervbe és a statisztikai kimutatásokba sem, még tervdokumentációt sem készítettek! A szovjet fél hamarosan 300 millió forintos tartozást halmozott fel, ráadásul kevesebbet akart fizetni az ércért, mint amennyit a termelő jogosnak tartott, továbbá a szovjet szak-

értők olyan ütemű minőségi és mennyiségi növekedést írtak elő, hogy az a magyar álláspont szerint a bányá „kirablását” jelentette.

Az 1955-ös, Gerő-féle régi-új gazdaságpolitika ugyan valamivel mérsékeltebb volt az 1953 előttinél, de a problémák immár halmozottan jelentkeztek. Bár 1955-ben a termelés ismét növekedett, és néhány más gazdasági mutató is javult, de fokozódott a külföldi adósság, csökkentek az anyagtartalékok, feszültség volt a népgazdaságban. A beruházások összegét nem sikerült a tervezett mértékben emelni, az iparban a hazai alap- és nyersanyagtermelés akadozott, a műszaki fejlesztésben nem történt előrelépés. Az energiahelyzet szintén kritikusra fordult, akadozott a szénellátás (1956 októberében szénhiány miatt 600 vonatot három hétre le kellett állítani), a nagylengyeli mezőn pedig elvizesedés miatt gyakorlatilag leállt a kőolaj-kitermelés. Az ország a kényszerű import miatt nyugaton eladósodott (1955 végére a tőkés adósságállomány 2743 millió dFt-ra emelkedett), és a KGST felé is komoly fizetési nehézségei támadtak. 1956-ban a folyamatos tervváltoztatások – jobb- és baloldali kapkodás – miatt tovább súlyosbodott a helyzet. A Statisztikai Hivatal elnöke az OT elnökének 1956. szeptember 16-i levelében leszögezi, hogy a több ezer tervmódosítást figyelembe véve már a Statisztikai Hivatal sem tudja, mi a jelenleg érvényes 1956. évi terv.

Mindezek mellett az életszínvonal elmaradt a tervezettől. A párt jövedelemkorlátozó intézkedésként 1955-ben döntött a gépipari normák 12%-os felemeléséről, majd a 6. békekölcsön kibocsátásáról. Az 1956. évi gabonatermés is elmaradt a várakozástól, így 1957-ig nem lett volna elegendő a lakosság ellátására. Ráadásul az ipar igényeit csak a mezőgazdasági termékek exportja árán lehetett kielégíteni. Ezért nyilvánvaló volt, hogy 1957-ben a közellátás biztosításához komoly gabonaimport szükséges (!). A magyar vezetés a válsághelyzet miatt a Szovjetunióhoz fordult segítségért.

A szovjetek vállalták, hogy az év végéig 100 ezer tonna olajat és 70 ezer tonna kohókokszt szállítanak magyar iparcikkekért cserébe, majd szeptemberben 100 millió devizarubel hitelt biztosítottak Magyarországot megsegítésére. Az utolsó negyedév tüzelőanyag-ellátását így is csak rendkívüli intézkedésekkel, újabb jelentős importtal, ezen belül nagyarányú dollár ellenértékű behozatallal tudták biztosítani.

A lakosság tűrőképessége az 1949 és 1953 közepe közötti megpróbáltatások során, a be nem váltott ígéretek, a vezetés többszöri ellentétes kritikája, illetve önkritikája következtében mélyponthoz közeledett. 1956. június 30-án a csepeli Rákosi Mátyás Műveknél (!) néhány esztergályos sztrájkba lépett, és a debreceni téglagyárban is voltak munkabeszüntetések a normaemelés miatt. Az egyre éleződő feszültség miatt a minisztertanács még október 4-én megszüntette a belföldi államkölcsonök kibocsátását. Mindezzel együtt sem válhatott volna a változás igénye lehetőséggé, a kommunista gazdaságpolitika látványos kudarcává, ha a nemzetközi feltételek nem módosulnak. A lengyelországi események azonban lendületet adtak a magyar társadalomnak, kitört az 1956-os forradalom és szabadságharc, amelyben nemcsak a magyar nép szabadságvágya, hanem a kommunista ideológia és gazdaságpolitika csődje is megnyilvánult.

k: CSESZKA ÉVA

Felhasznált irodalom

A Magyar Dolgozók Pártja határozatai 1948–1956. Szerk.: Izsák Lajos. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998.

A szocialista gazdálkodás fekete könyve. Összeáll.: Baják László, Somogyi Gyula. Budapest Business Klub, 2002.

Adatok és adalékok a népgazdaság fejlődésének tanulmányozásához 1949–1955, Budapest, KSH, 1957.

Berei Andor: *A népgazdaság tervezése*. (Előadás-sorozat az 1951–1952-es tanévben.) Közgazdaság-tudományi Egyetem jegyzetei. Budapest 1952.

Borhi László: *A vasfüggöny mögött*. Ister Kiadó, Budapest, 2000

Cseszka Éva: *Gazdasági típusú perek, különös tekintettel az FM-perre*. Doktori (PHD) értekezés. Piliscsaba, 2004.

Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon, 1945–1956*. Békéscsaba, 1992.

Horváth Csaba: *Magyarország 1944-től napjainkig*, ÉK Sorozat, Pécs, 1992.

Nehéz esztendőkrónikája, 1949–1953. Szerk.: Balogh Sándor. Gondolat, 1986.

Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története 1945–1985*. I. kötet. KJK, 1985.

Ránki György: *Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947–1949)*. Budapest, 1963.

Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról, 1953–1956. Kiszeljov és Andropov titkos jelentései. Összeáll.: Baráth Magdolna. Napvilág Kiadó, Budapest, 2002.

Magyar Országos Levéltár vonatkozó anyagából feldolgozott dokumentumok.

X 93: 1848 előtt

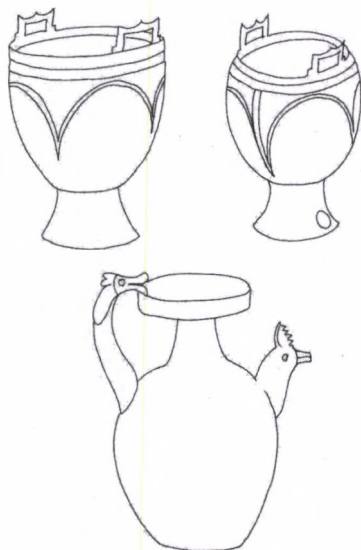
X 930.2

elm;

A HUN-SZKÍTA ORNAMENTIKA GEOMETRIAI TÖRVÉNYEI

ny. Új adatok a hunok életéről és iparművészetéről

Minden évben gazdagabb lesz az a művészeti kincs, amit a régészet tár föl Euráziában. A sztyeppeöv keleti vidékeit, Mandzsúriát, Észak-Kínát Japán a 19. század végén meghódította, és a II. világháború végéig birtokolta. Ezalatt figyelemre méltó anyag gyűlt össze e terület régészeti leleteiből is, melyeket a tokiói Nemzeti Történeti Mú-

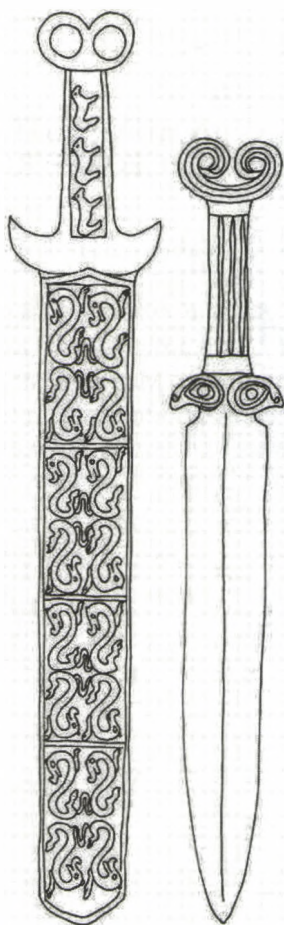
1. ábra. Két hun bronzüst és egy állatfejes korsó rajza a tokiói Történeti Múzeum észak-kínai anyagát bemutató kiállításról.

K. Berczi Szaminló

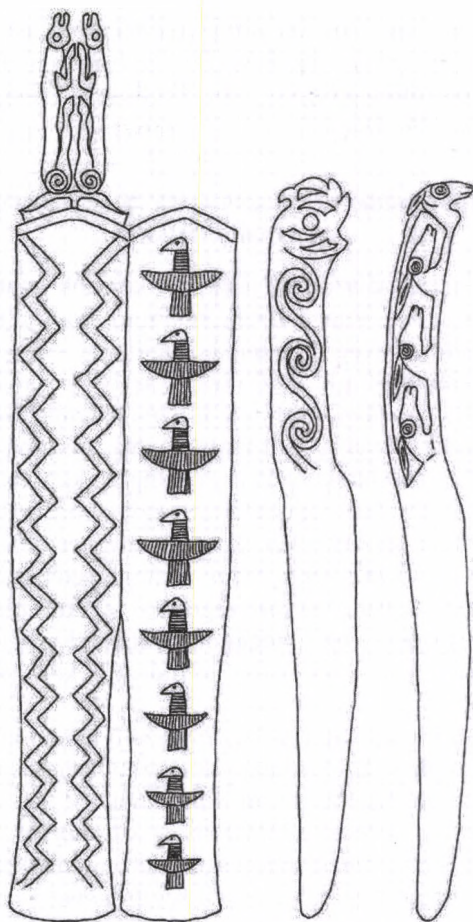
zeum Eurázsiai Kiállításán tekinthetnek meg az érdeklődők.

A tokiói Történeti Múzeum észak-kínai anyagát bemutató vitrinjeiben hét hun üst látható. Ezek kora a Kr. e. 5-6. századtól a Kr. születése utáni évszázadig terjed. Mindegyik lelet helymeghatározása: Észak-Kína. Kettőnek a rajzát itt is bemutatjuk (1. ábra.). A jelzett időszakból, a Kr. előtti évezredből származó, hun tárgyi emlékek egyik széles körben elfogadott leletcsoportját alkotják az övlemezek, övdíszek is. Két pár ezekből is látható a jelenlegi kiállításon. Az egyik lemezpáron lovat támad egy tigris formájú ragadozó. A ló ezüstözve van, a támadó állat aranyozva.

De a hun-szkíta művészet leggazdagabb leletanyagát a bronzból készült eszközök, fegyverek, kések, egyszerűbb övdíszek, csengők adják (2. ábra.). Rájuk gyakran jellemző az állatalakos díszítés. Rendkívül érdekes és izgalmas fölfedezés volt nekem az egyik bronztőr tokját borí-

2. ábra. Hun-szkíta kori bronzkések és -tőrök a tokiói Nemzeti Történeti Múzeum Eurázsiai Művészetek kiállításáról.

tó áttört díszítés geometrikus szerkezete (2. ábra bal szélső rajz).

Több mint 20 éve gyűjtöm az eurázsiai díszítőművészet alkotásain fölfedezhető mintázatok geometriai rendjét. Ezen az említett áttört mintájú bronz törtokon egy kettős-

fríz minta szerepel, olyan, amilyen szerkezetűt az avar kori Kárpát-medencei szíjvégek között is találtam már. A nevezetes törtök mintája egyenes menti eltolással megkettőzött 2 típusú kettős fríz.

A Kárpát-medencei lovas népek díszítőművészete és a matematika

A geometrikus díszítőművészeti alkotások matematikai vizsgálata azon a sajátosságukon alapul, hogy mintázatuk ismétlődő (egybevágó) elemekből épül föl. Az egybevágó (azonos) elemeket a készítő mester szabályos alakzatokba rendezve helyezte el a felületen. Ezek a szabályosságok a geometria törvényei szerint tárgyalhatók. A szabályosságokat ismétlő műveleteknek is nevezhetjük akkor, ha a minta elkészítését úgy képzeljük el, mint egy olyan mintáét, melyet az ember testrészeivel készíthet a fövényen: egyetlen elem lenyomatával (vagy páros végtag esetén jobb és bal oldali párjával, váltakozva). Véges sok elrendezési lehetőség van arra, hogy egy megadott alakzattal – például egy szarvasagancsral – rendezett mintázatot készítsünk egy szalagon.

Először magukat a szalagon (frízen) létrehozható mintákat mutatjuk be. Ezek, szabályosságukból eredően, egyszerűen leírhatók. E leírás során fölhasználunk egy fogalmat, amelynek segítségével e tulajdonságok tömören megfogalmazhatók, s ez a *szimmetria*. A szimmetria szabályokat, műveleti utasításokat jelent, melyek segítségével struktúrákat építhetünk föl ismétlődő, egybevágó elemekből.

Rendezett szalagminták

A szalagmintán szabályosan ismétlődő elemek sorakoznak egy egyenes mentén. A minta geometriai rendje független az ismétlődő figurától. A szalagminták geometria elrende-

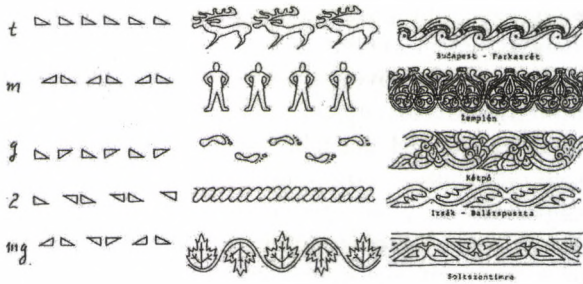
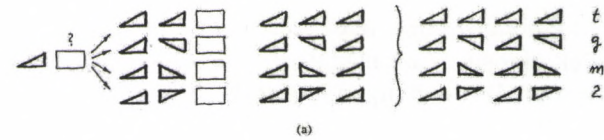
zéseit különböző típusokba soroljuk. E típusokat azon műveletek alapján lehet megalkotni, amelyekkel az egyenes menti mintázat önmagára leképezhető. E műveletek alkotják a mintatípus szimmetriáját.

Szemléletesebb azonban a mintákat úgy létrehozni, hogy egy-egy újabb mintaépítő lépés során mindig csak a már meglévő elem melletti újabb elemet „keletkeztetjük” (például egy bélyegzővel). Ilyenkor azt mondhatjuk, hogy a szimmetriaművelet egy „szomszédsági művelet”.

Ezzel a szemlélettel tehát lépésről lépésre a „szomszédsági művelettel” hozzuk létre a szalagmintát. A szomszédsági művelet a sík négyféle egybevágósági transzformációja lehet: eltolás, tükrözés, forgatás, csúsztatva tükrözés, valamint lehet ezek kombinációja is.

A szomszédsági műveletek említett négy lehetőségével négy egyszerű és egy összetett mintasort kaphatunk. Az öt mintasort egységshalagoknak is nevezhetjük. Közülük négyet a síknak csak egyféle egybevágósági művelete generálja, az ötödik, az *mg* típus pedig ezekből tevődik össze (3. ábra.).

Az első típust az eltolás (transzláció) generálja, jele *t* (a transzláció szóból). A másodikat a tükrözés hozza létre, két párhuzamos, a fríz vonalára merőleges tükrözéspár, jele *m* (mirror = tükör, nemzetközi jelöléssel). A harmadikat a csúsztatva tükrözés generálja (jele *g*, a kristálytani megnevezéssel – angolul glide-reflection – összhangban; ezt megtaláljuk a 4. ábrán is). A negyedik alapfríz a félfordulat-műveletek ismétlése hozza létre, a félfordulat jele 2 – illeszkedve a kristálytani jelölésrendszerhez. Az ötödik alapfríz összetett, mert kétféle mozgás generálja: egy fél fordulat és a frízávra merőleges tengelyű tükrözés, jele *mg* (itt is a Schattschneider–Senechal-féle rövidített jelöléseket használjuk). A fríz típusokat bemutató ábrán föl soroljuk az öt egyenes menti mintázattípust a műveletével, egy-egy természeti alakzatrendszerével és díszítősorával,

3. ábra. Öt egyenes menti mintacsoport egy-egy természeti alakzatrendszerével és egy-egy ennek megfelelő szerkezetű díszítőmintával a honfoglalás kori palmettás művészetből. (A fríz alatt a régészeti lelőhely neve áll.) A honfoglalás kori díszítőművészet kiemelkedően gyakori formaeleme motívuma a húsos pálmalevél és a pálmavirág (Bérczi, 1987).

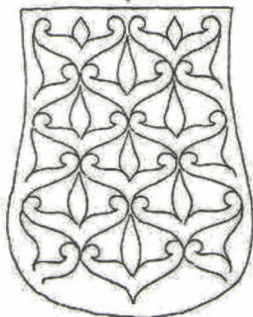

4. ábra. g mintatípusú szíjvég az avar korból (balra) és g típusú szarvaskó a dél-szibériai sztyeppéről (jobbra), szerkezetével.

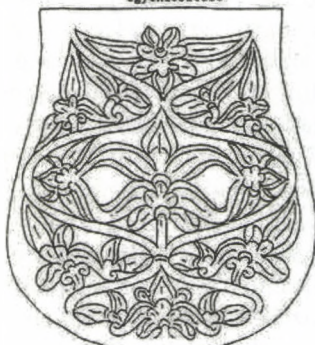
amely a honfoglalás kori díszítőművészetben megtalálható (3. ábra).

A szalagminták szálak: megkettőzésükkel kettős szálak jönnek létre

A szalagmintázatokat nagyobb egységekbe is összevonhatjuk. Ilyenkor a mintázat leírásához már nem elég egyetlen szalag építésének műveletegyüttese. A honfoglalás kori műveltségkör régészeti anyaga volt az első, amelyen a korai sztyepei díszítőművészet matematikai jellegű eredményeit kerestem, és a vizsgálat módszereit is ezen az anyagon dolgoztam ki. Itt talákoztam először kettősfrízekkel, amelyek az első lépést jelentik a szalagminta sokszorozásában. Az Árpádkori honfoglalóknál ezek közül csak kevés típus fordult elő, a kettős szalagok anyaga sokkal gazdagabbnak mutatkozott az avar kori szíjvégek leletanyagában (Bérczi, 1987, 1989). Mi most a mintaépítésben olyan logikai sorrend szerint haladunk, hogy összekapcsolunk néhány tipikus művészeti alkotást, s ezzel felvázoljuk a díszítő szerkezetformálás néhány általános lépését. A honfoglaló magyarok díszítőművészetének leggyakoribb mintaelemei, a palmeták az életfa mítoszra utalnak. Ezeknek leggyakrabban kétféle mintaképletük (mintamolekulájuk) figyelhető meg a honfoglalás kori leletekben (5. ábra): egy-egy jobbra, valamint balra néző pálmalevélből álló páros, ill. a megkettőzött mintasor felét alkotó *g* típusú szalag. Ilyen mintamolekulák öv- vagy szablyaveretként a leggyakoribbak, s a kettős fríz szíjvégeken, nyereg- és íjtegez-csontfaragványokon fordulnak elő (László, 1943a, 1943b). A mintafejlődési sorozat a *cm* díszítésű felületeken, főleg tarsolylemezeken hálózatos mintákkal zárul, de megfigyelhető még összetettebbé válása akkor, ha a hálózat üregeibe másféle szerkezeti rendet

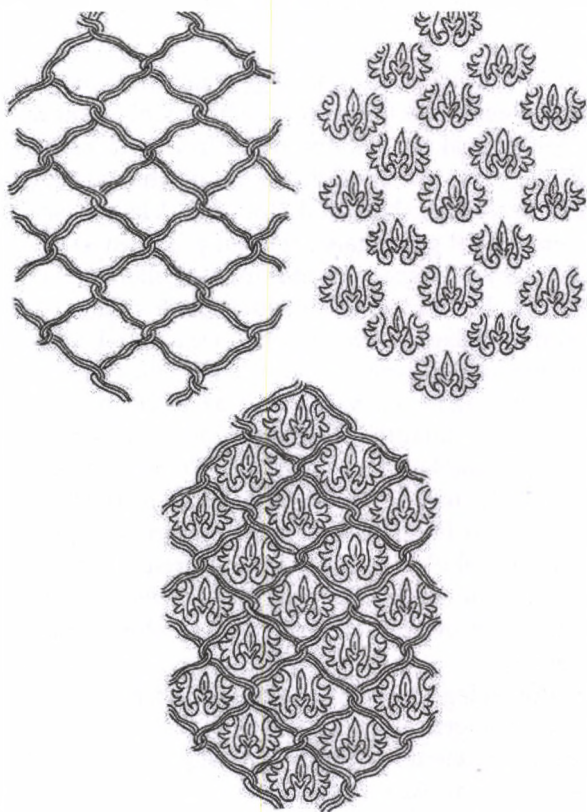
rllig
fríz~ rllig
frízcm tapetacsoportu
tarsolylemeza kettősfríz
palmettacsokrainak
egyeniesítése

Nagyőzei szíjvég

egyetlen csokor kiemelése
a hálózatból, s e részlet
egyeniesítése

Tarcali tarsolylemez

5. ábra. Egyre összetettebb formájú mintaszerveződés kiindulva egy g típusú frizból vagy egy megkettőzött palmettaelemből. A kettőzést folytatva a tarsolylemezek síkra kiterjedő mintázatához jutunk (László, 1943a, 1943b), majd e mintázatok egyedi megfogalmazása figyelhető meg (az alsó sorban a szíjvég és a tarsolylemez alatt). Egy másik fejlődési fázis is megfigyelhető a mintaképzésben. A hálózat és a benne helyet foglaló minta rácsa szétválhat, és másféle szerkezetű lehet e kétféle mintázat. Példaként a gyulafehérvári székesegyház déli kapujának frizét mutatjuk be (Bérczi, 2004). – Az ábrák folytatása a 91. oldalon. (A szerk.)

követő síkmintarácsot illesztünk. Ilyen összetett síkminták is gazdagon fordulnak elő a sztyepei művészetben, a hun-szkíta korszakban (Bérczi, 2004). Figyelemre méltó az is, hogy a palmettás díszítőmotívum mellett a díszítés szerkezete szintén tovább él és megtalálható a román kori építészeti elemeken is.

Az avar-onogur kettős szalagminták (kettős frízek)

Az avar kori griffes-indásnak is nevezett műveltségkör régészeti leleteinek egy fontos része a bronzból öntött szíjvég. E szíjvégeket gyakran díszítik *kettős* frízek (kettős szalagok). Ezek két, egymás mellett párhuzamosan elhelyezkedő (már tárgyalt) szalagtípusból építhetők fel. A kettős szalagok mintázata sokkal gazdagabb, semhogy csupán az előző fejezetben tárgyalt öt szalagminta-típussal jellemezni lehetne azokat. Bővebb mintakészlet létrehozása céljából tekintsük a kettős szalagokat két különálló szalagból, vagyis két „óriásmolekulából” (mintamolekulából) összetéve.

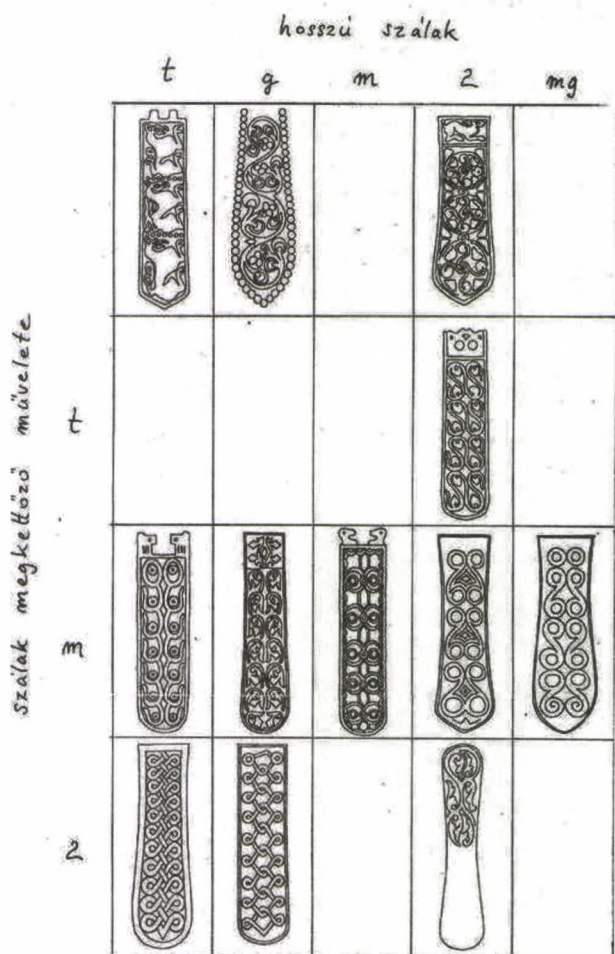
A kettős szalagok változatait az előbb már tárgyalt egységshalagok (alapfrízek) továbbépítésével állítjuk elő. Az egységshalagokon levő ismétlődő elemeket a szalagsáv irányában ható művelet sokszorozta. Az alapfrízek megkettőzéséhez ismét fölhasználjuk a sík egybevágósági transzformációit: az eltolást, a tükrözést, a forgatást, a csúsztatva tükrözést, de az alapfríz irányára merőleges irányban. A négyféle egybevágósággal négyféle módon fogunk szalagot kettőzni.

Kettősszalag-mintának (kettőzött fríznek) nevezzük az egységshalagra (alapfrízre) merőleges irányban ható szimmetriaművelettel (egybevágósággal) megkettőzött egységshalagokat. Az egység-shalagra merőleges irányban a négyféle egybevágóság bármelyikével létrehozhatunk kettős frízt, ezért az öt egységshalagból a négyféle egybevágósággal összesen 20-féle kettőzött frízt állíthatunk elő (6. ábra.). Ez lesz a kettős frízek osztályozásának az alapkészlete.

A kettős szalagú frízek itt bemutatott típusai közül több is előfordul a középkori díszítőművészetben, a griffes-indás *avar kori* és a *honfoglalás kori* palmettás mintázatú régészeti leleteken. (Kettősszalag-mintákban a kelta művészet is nagyon gazdag.) A leggyakoribb előfordulású klasszikus

	t	g	m	2	mg
t	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	t-t	t-g	t-m	t-2	t-mg
g	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	g-t	g-g	g-m	g-2	g-mg
m	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$	$\triangle \triangle$
	m-t	m-g	m-m	m-2	m-mg
2	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$	$\triangle \nabla$
	2-t	2-g	2-m	2-2	2-mg

6. ábra. A kettős frízek alapmintázatai táblázatosan elrendezve. A lefelé futó szálakat a sík egybevágósági transzformációi: eltolás, tükrözés, forgatás, csúsztatva tükrözés, valamint a jobb szélső oszlopban ezek kombinációi szervezik. Oldalirányban a kettőzést szintén e négy egybevágósági művelet, betűjelével a t, a g, az m és a 2 végzi.

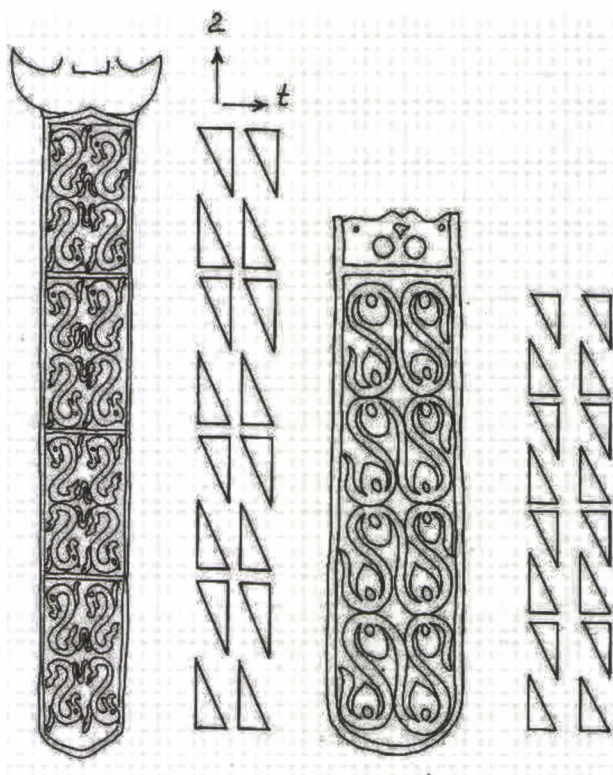

7. ábra. A kettősfríz szerkezetű avar-onogur kori övdíszek a Kárpát-medencéből (Bérczi, 1989).

szimmetriacsoportú $m-t$ és $m-m$ típusok mellett még az $m-g$, az $m-2$, az $m-mg$, a $2-2$, a $2-g$ és a $t-2$ típusokra találtam eddig példákat (7. ábra). Az öt szalagmintához tartozó mintázatok előfordulását a díszítőművészetben a természeti formák követésének is vélhetjük. Az összetettebb kettős szalagú szerveződések azonban a kézműves mesterek fejlesztései, ezért ezeket intuitív matematikai felfedezéseknek tekintjük. Ezek a geometriai fölismerések a műveltségi közösségekben a használati tárgyakon ismételten megjelennek, öröklődnek, ezért használatuk a közösségek jellemző vonása lehet. Az öt egységzalag (alapfríz) a húsz kettőzött szalagú frízzel együtt olyan alapkészletet formál, amely háttere és összehasonlító bázisa lehet a különféle műveltségi közösségek díszítőművészetének, e művészetek geometriai oldalának. Az ornamentika struktúraszerveződése alapján gyakorisági elemzéseket is végezhetünk (Bérczi, 1989).

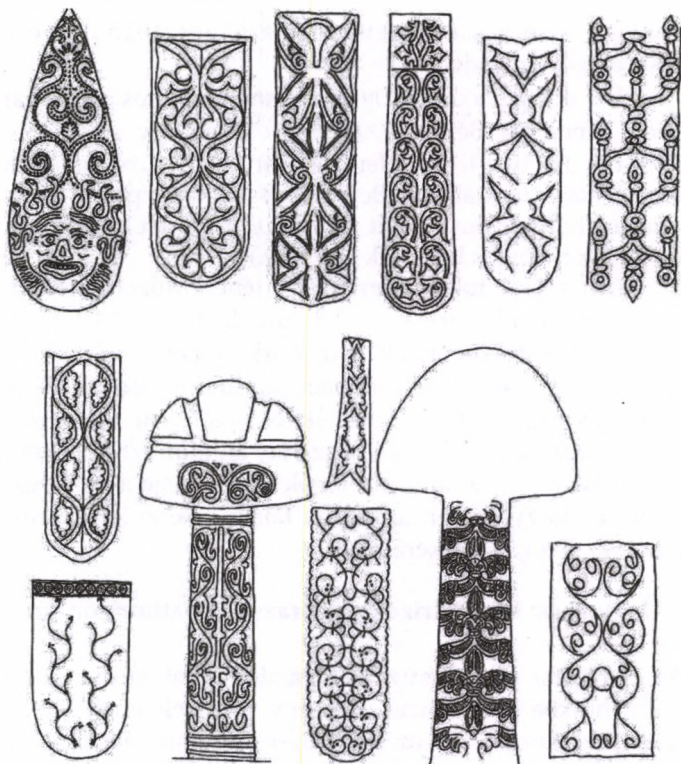
A tokiói múzeum Észak-Kínából származó hun-szkíta kori áttört törtokjának geometriai szerkezete

A bemutatott kettős szalagú frízek ismeretében már könnyen besorolhatjuk a tokiói Nemzeti Történelmi Múzeum észak-kínai anyagában kiállított hun-szkíta bronz törtok mintázatát is. Az 8. ábra bal oldalán a kettős fríz minta vázszerkezetét a mellé helyezett rajzon háromszögekkel adjuk meg. A függőlegesen futó, 2-es szerkezetű szálak oldalirányban való eltolással (t művelettel) vannak megkettőzve. Erről kapja a típus is a megnevezését: $t-2$ (vagyis t -művelettel megkettőzött 2-es fríz típus). Mindkét műveletet jelöltük is a minta váza fölött. Az 8. ábra jobb oldalán, a bal oldali párhajként, egy Kárpát-medencében lelt avar kori szíjvéget mutatunk be vázszerkezetével együtt. Ezt a szíjvéget Tiszafüred-Majoroson találták (Garam Éva ásatásán) a 1142-számú sírban.

8. ábra. Az Észak-Kínából a Kr. e. 5-6. századból származó bronztőr tokját borító áttört díszítés geometriai szerkezete. Összehasonlító párhajként Kárpát-medencéből való párhuzamot mutatunk be Tiszafüred-Majorosról a 1142. sz. sírból.

Mivel a tokiói Nemzeti Történeti Múzeum észak-kínai anyagából származó lelet kora a Kr. e. 5. évszázad, a magyarországi avar szíjvég kora pedig a Kr. u. 6-8. századra tehető, több mint 1000 év választja el a két leletet egymástól. De más sztyeppe mintatípus hasonlóságaira is találunk példát a magyarországi hun-avar szíjvégeken. A Győrből

9. ábra. *m-g* típusú mintázatok Eurázsia különböző lelőhelyeiről: Felső sor, balról: Kul Oba, Jaszinova, Andrukovszkaja Sztanica, Győr, Szeged, Kelermes; Középső sor (2 db): Minuszinszk, Vjatka f.; Alsó sor: Párizs, Varsó, Koppenhága, Kijev, Tokió. (Az utolsóként említett szép kardmarkolatdísz a tokiói Nemzeti Történelmi Múzeum japán régészeti kiállításáról való.)

származó (9. ábra.) szíjvég *m-g* mintázatú kettős frízzel van díszítve. Szkíta királyi halomsírokból több ilyen szerkezetű díszítőminta ismeretes: Kelermesből és a Melgunov kurgánból. Ugyancsak ide sorolható a Kul Obában talált aranytál ismétlődő mintájának egy sugárirányú szerkezete. Ezek

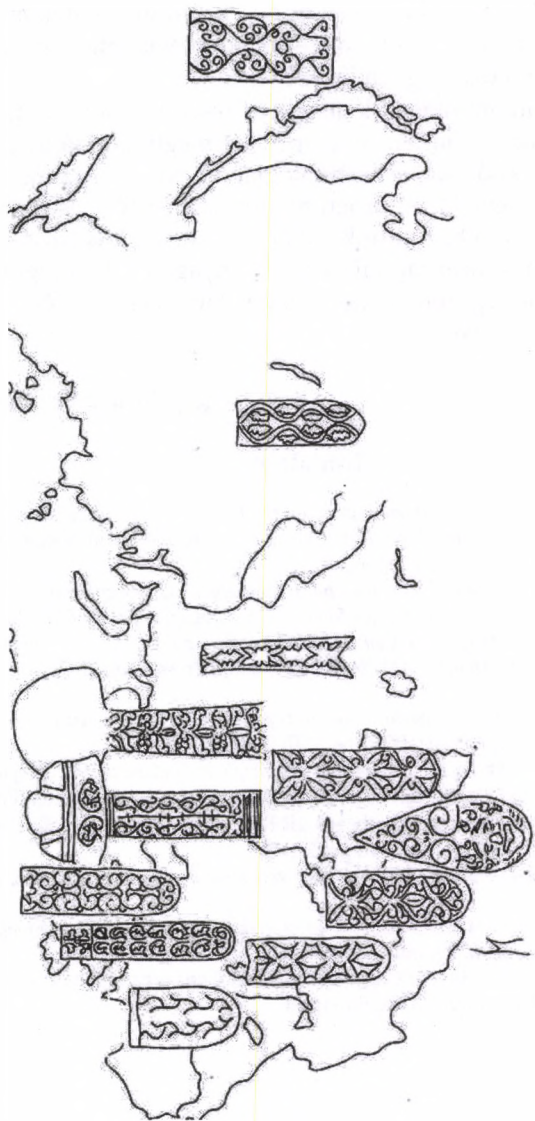
kora is a Kr. e. 5. századra tehető, hazai mintapárjuk pedig a Kr. u. 6–8. századra.

De e leggyakoribb *m-g* típusnak számos eurázsiai lelete ismeretes (Bérczi, 2000). Ezek közül egy olyat is ismerünk, amely a tokiói Nemzeti Történeti Múzeum japán anyagában van kiállítva. Bemutatjuk az *m-g* típusra Euráziában lelt párhuzamokat (9. ábra.), majd ezek eurázsiai lelőhelytérképét is közöljük (10. ábra.)

Ismervén a tokiói Nemzeti Történeti Múzeum észak-kínai anyagából származó *t-2* típusú kettősfríz-leletet, érdemes célul kitűzni ennek az új szerkezetnek a már ismert régészeti leleteken való keresését is. Mind ez ideig a díszítőminta szerkezetét nem sorolták föl a régészeti adatok között, de reméljük, hogy eljön az idő, amikor ezt az adatot ugyanolyan értékes információnak tartják majd a régészek, mint azt, hogy milyen anyagú a talált eszköz: bronz, réz, csont, fa, üveg, vagy kerámia-e.

Összegzés: kettős frízek az eurázsiai adathorizonton

Az eurázsiai díszítőművészet gazdag mintakincse adathorizontokba rendezhető. Egy-egy formaelemnek is, de díszítőszerkezetnek is az elterjedése nyomon követhető az ilyen adathorizontokon. Írásunkban a díszítőművészet matematikájával foglalkoztunk, olyan intuitív geometriai fölismerésekkel, amely a lovas népek művészetére jellemző. Ez a sajátos, egyedi fejlesztésű díszítőminta a szíjvégeken megtalálható *kettős fríz*, melyet egy egyszerűbb díszítőminta hosszanti megkettőzésével alakítottak ki. Ezek közül is a tükrözéssel megkettőzött fajtájút, az ún. *m-g* típust találjuk meg sokfelé Euráziában (10. ábra.). A tokiói Nemzeti Történeti Múzeum hun-szkíta törtökjának mintája a Kárpát-medencében talált párjával együtt feljogosít bennünket annak reményére, hogy a *t-2* típusú kettőzött fríz több helyről is előkerülhet még Észak-Kína és a Kárpát-medence között.

10. ábra. Az *m-g* típusú mintázatok lelőhelyei Eurázsia térképén (Bérczi, 1989).

Az összetettebb mintaszerveződések intuitív matematikai felfedezéseknek tekinthetők. A fölfedezések, fölismerések a műveltségi közösségben öröklődnek.

Az alampintasorok megkettőzését folytatva a teljes síkra kiterjed a minta. Az alaptípust meghatározó díszítő-minta-sorokból szövés technológiai elven (a díszítősorok „megszövésével”) végezhetünk mintázatépítést, és így síkbeli mintázatokhoz jutunk. Síkbeli mintázatok is gazdagon előfordulnak az eurázsiai ásatások anyagában (nyeregtagarókon, szőnyegeken). Ezzel a témával majd egy későbbi cikkünkben foglalkozunk.

 BÉRCZI SZANISZLÓ

Irodalom

Bérczi Sz. (1987): *Szimmetriajegyek a honfoglalás kori palmettás és az avar kori griffes-indás díszítőművészetben. Cumania*. 10. (Bács-Kiskun Megyei Múzeumi Évkönyv), Kecskemét 9-60.

Bérczi Sz. (1989): *Symmetry and Technology in Ornamental Art of Old Hungarians and Avar-Onogurians from the Archaeological Finds of the Carpathian Basin, Seventh to Tenth Century A.D.* (in: *Symmetry 2*. Ed. I. Hargittai, *Computers Math. Applic. CAMWA*) 17. Pergamon Press, Oxford No. 4-6. pp. 715-730.

Bérczi Sz. (2000): *Katachi U Symmetry in the Ornamental Art of the Last Thousands Years of Eurasia. FORMA*, 15/1. Tokyo 11-28.

Bérczi Sz. (2004): *The Role of Curie Principle in Understanding Composite Plane Symmetry Patterns: New Ethnomathematic Relations in Ancient Eurasian Ornamental Arts from Archaeologic Finds of the Period 1. M. B. C. and 1. M. A. D. FORMA*, 19/3. Tokyo pp. 265-277.

Garam É. (1995): *A tiszafüredi avar kori temető*. Akadémiai Kiadó, Budapest

László, Gy. (1943a): *A Kolozsvári testvérek Szt. György lovasszobrának lószerszáma*. Egyetemi Nyomda, Kolozsvár

László Gy. (1943b): *Der Grabfund von Koroncó und der altungarische Sattel. Archaeologia Hungarica*, XXVII. Budapest

Masaryk; Tomas

x 327(437.1)

x 93

clm:

MASARYK ÉS A MAGYAROK

Hajlamosak voltunk és vagyunk a történelmi Magyarország felbomlásának és Trianonnak az okait szinte csupán a magyar és osztrák történészek művei, valamint a korszak vezető államférfiainak a memoárjai alapján megítélni. Neves történészeink egy része azonban – szerencsére – már a 70-es évek óta túltekint ezen a szűk szemhatáron, és az Osztrák–Magyar Monarchiával foglalkozó könyvtárnyi szakirodalmat felhasználva nem Budapest- vagy Bécs-centrikusan ítéli meg a Habsburg-birodalom bukásának okait. De sajnos még ezek a szerzők sem fordítanak kellő figyelmet a csak Palacký és Havliček működése utáni csehországi politikai és szellemi élet monarchiabeli összefüggéseire, beleértve annak cseh–magyar vonatkozásait. Holott Prága felől nézve a Monarchiát, a komparatiztika, az összehasonlítás módszerét használva, nyilvánvalóan új aspektusok tárulhatnának fel a szemlélő előtt.

Még az olyan jelentős cseh személyiségek, mint Tomáš Masaryk neve is alig vetődik fel a Monarchiáról szóló magyar művekben és más nyelvű kiadványokban, holott ebben a korszakban nemcsak tudományos munkássága imponáló, hanem politikai, valamint közéleti tevékenysége is nagy visszhangot keltett a Lajtán túl. Hazai történetírásunkban kivételt képez Kovács Endre munkássága, aki történelmi arcképei között Masarykról is megrajzolja a maga portréját. Éppen az ő életrajza adott nekem ösztönzést e tanulmány megírásához, mert Masaryk magyar kapcsolatairól, a magyar történelemről és a magyarokról vallott nézeteiről sajná-

ny:

k: Vigh Károly

latos módon nem esik szó Kovács Endre egyébként kitűnő arcképvázlatában.

Ugyan a nagy magyar történelmi szintézis hetedik kötetében már felbukkan Masaryk neve, de csupán az európai radikalizmus századfordulós jelentkezésével összefüggésben történik említés ideológiai munkásságáról. Egyébként T. G. Masaryk besorolását a polgári radikálisok közé, rokonítva őt a magyar polgári radikálisokkal – vitathatónak érzem. Sokkal összetettebb egyéniség annál, semminthogy egyetlen társadalmi, illetve ideológiai „skatulyába” lehetne őt besorítani. Ezt – úgy látszik – a tanulmányíró is érezte, mert már a következő oldalon arra hivatkozik, hogy Masaryk szigorúan polgári liberálisnak tekintette magát.

Ki volt valójában T. G. Masaryk, polgári radikális vagy liberális gondolkodó? Milyen helyet foglal el a 19. századvég gondolkodói és a 20. század első harmadának államférfijai között? Milyen utat járt be szülőfalujától, Hodonintól a Hradzsinig, az egykori prágai királyi palotáig? És amire legfőképpen válaszolni szeretnék: mit mondhatunk magyarságszemléletéről és a magyarokhoz fűződő kapcsolatairól?

*

A dél-morvaországi Hodonin volt a szülőföldje, közel a magyar és az osztrák határhoz, a cseh és a szlovák etnikum határvidékén, ahol 1850. március 7-én látta meg a napvilágot. Masaryk indulása a cseh, szlovák és magyar etnikum érintkezési pontjaitól meghatározó jellegű volt egész életére. Maga Masaryk így vall származásáról: „Apám magyar állampolgár volt, köpcsényi születésű (község Pozsony közelében, V. K.), és így én is magyar állampolgárnak születtem. Ugyan Hodoninban, Morvaország legdélibb részén jöttem a világra, de ez közel van a magyar határhoz. Szüleim nem beszéltek magyarul, de én gyakran pihentem a Balaton tavánál, sok kellemes órát töltöttem el ott, többször átutaz-

tam Magyarországon, és a szlovák nép érdekében figyelemmel kísértem Magyarország kultúráját, politikáját, s jól beszéltem magyarul.” (T. G. Masaryk: *A nemzetiségi kérdés*, Bratislava, 1935., 194.) Magyarországi, köpcsényi származása miatt nem egy munkájában szlováknak vallja magát. Nevezetes művében, *A világforradalomban* is szlovák érzelmeit hangsúlyozza. (287.) A cseh és a szlovák etnikum közt a morva–szlovák határvidéken Masaryk több egyező, mint eltérő nyelvi és egyéb jelenséggel találkozott, ami döntően meghatározta a későbbi államférfi és köztársasági elnök véleményét a csehszlovakizmusról. Mint ismeretes: Masaryk is az egységes csehszlovák nemzet álláspontját vallotta, és eme illúziójának alapját az képezte, hogy csupán nyelvjárásbeli különbséget látott a cseh és a szlovák nyelv között.

Masaryk apja, egy dél-morvaországi császári uradalom kocsisa, nem érezte jól magát a császári lakajok között, és ezért gyakran változtatta szolgálati helyét. A kis Tamás gyermekkorra ezekre a zaklatott évekre esett. Apja végül 1866-ban hagyta ott a császári uradalmat. Életrajzírói szerint Masaryk az apjától örökölte állhatatosságát, hajlíthatatlan keménységét, és már fiatalon megnyilvánuló öntudatos magatartását. Az anyja jómódú, félig német családból származott, akinek alakját Masaryk később – a Karel Čapekkel folytatott beszélgetéseiben – nagy szeretettel idézi fel: „Anyám okos és eszes nő volt... Hodoninban uraknál szakácsnő volt... Ebből az úri társaságból maradt meg benne a vágy, hogy mi, gyerekek egy kissé magasabbra kerüljünk a társadalmi ranglétrán...”

Habár apja kovácsinasnak adta, egy véletlen folytán – egykori tanítójával összetalálkozva – mégis folytatta tanulmányait. Így került a brünni német gimnáziumba, ahol maradandó élményként élte át a Monarchia königrätzi vereségét 1866-ban. Brünni évei alatt a maga kenyerén élt, magánórákat adott. Szerencséjére egyik tanítványának apja, egy rendőrtanácsos, Brünn legtehetősebb embere volt. Így

jutott könyvekhez, és sokat olvasott. Főleg a katolikus irodalom érdekelte, és itt – mint később elmondta – a katolikus transzcendentalizmus és univerzalizmus, a nemzetköziség és világiasság hatása alá került. „Dühös és kérlelhetetlen katolikus voltam” – írja életének erről a szakaszáról. Néhány évvel később azonban már a klasszikus filozófia művelője, és 1878-ban a katolikus hitről a csehtestvérek egyházába lép át. Vallásossága inkább erkölcsi világfelfogás. Erről így vall: „...a vallásnak másnak kell lennie, mint amit a templomban kínálnak... Tévedés lenne a vallást az egyházi dogmákkal azonosítani.”

E rövid periódus után felébred benne a cseh nemzeti öntudat, és emiatt eltanácsolják a brünni német gimnáziumból. Pártfogója azonban Bécsbe viszi, ahol élete kedvezően alakul. Az előkelő bécsi „akadémiai” gimnáziumban érettségizik 1872-ben. Már gimnazista éveit szorgalmasan tanul nyelveket: franciát, orosz, lengyelt és angolt. Tehetsége azonban más téren is megmutatkozik: nagyszerűen rajzol (főleg karikatúrákat), elbeszéléseket, verseket ír, és a zenében is képezi magát. A Čapekkel folytatott beszélgetései során pedig még azt is elmesélte, hogy érettségin földrajzból Magyarország nemzetiségi és vallási statisztikájáról is kérdezték.

Masaryk a császárvárosban 12 esztendő telt, 1882-ig tartózkodik ott. Egyetemi éveit főleg a német klasszikusokat bújja, de belemerül Chateaubriand-ba és Musset-be is. Figyelemmel kíséri Viktor Adlerék mozgalmát, alaposan áttanulmányozza Marx főművét: *A tőkét*. A világirodalmat német közvetítéssel ismeri meg, de foglalkozik az osztrák irodalommal is. A francia nyelv birtokában korán olvassa Balzacot, Sandot, Dumas-t, Hugót, Renant. Chateaubriand-tól fordít is. A francia filozófusok közül főleg Descartes, Comte és Rousseau álltak közel hozzá. Puskitól Tolsztojig az orosz irodalom iránt is nagy érdeklődést tanúsít. Csupán

az angol és az amerikai irodalommal ismerkedett meg később, amerikai származású felesége befolyására.

Cseh nyelven megjelent első munkája Plátó hazafiságáról írt cikke volt. Mint bécsi magántanár, a hipnotizmusról szóló előadását nyomtatásban is megjelentette. Doktori értekezésének címe *Plátó a halhatatlanságról*, 1876-ban készült el, és így Lipcsébe már mint a filozófia doktora mehetett és töltött kint egy esztendő. Ott ismerte meg feleségét, a régi hugenotta nemzetségből származó Charlotte Garrigue-ot, akinek az apja kivándorolt Amerikába. Az Európába üzleti célból látogató apa Charlotte-tal Németországban járva lányát – aki kitűnően zongorázott – elvitte Weimarba, hogy megismertesse Liszttel és a világhírű mester zenei köreivel. Charlotte később sokat beszélt Masaryknak a Gewandhausban tartott hangversenyekről és arról az élvezetről, amit a Tamás-templomban előadott motetták hallgatása nyújtott.

Masaryk, aki 1878-ban házasságuk után felesége családi nevét, a Garrigue-ot is felvette, 45 évig élt boldog házasságban az amerikai nővel, akiből rövidesen felvilágosult cseh asszony lett. Segítette férjének politikai harcait, egész tevékenységében biztos támaszt nyújtott neki. Demokratikus meggyőződésére jellemző, hogy a munkásmozgalom iránt érdeklődve, 1905-ben tagja lett a szociáldemokrata pártnak, tevékenyen részt vett a nőmozgalomban és a párt szociális akcióiban. Házasságukból öt gyerek származott: Alice, Herbert, Eleonor, János és Olga. Közülük Eleonor csak néhány napig élt, festőművész fiuk, Herbert korán, 1915-ben halt meg. Alice lányuk a Csehszlovák Vöröskereszt elnöknője lett, és ezt a funkcióját még a második Csehszlovák Köztársaságban is betöltötte. Érdemes róla megjegyezni, hogy amikor a második világháború után a szlovákiai magyarság egy részét a „hontalanság éveit” alatt Csehországba deportálták, és a magyarok szószólói hiába fordultak Clementishez meg más szlovák vezetőhöz a náci módszereket alkalmazó hatóságokkal szemben, akkor csak Masaryk Ali-

ce enyhítette a deportáltak fájalmát. – Masarykék legnevezetesebb gyermeke kétségtelenül János fiuk volt, a későbbi külügyminiszter, aki – mint ismeretes – az 1948-as prágai februári forradalom után nem volt képes az eseményeket elviselni, és állítólag öngyilkosságot követett el. Magyar vonatkozásban az a nevezetes esemény fűződik Ján Masaryk személyéhez, hogy amikor az 1945. évi párizsi béketárgyalások előtt Károlyi Mihály megbízásából Ignóus felkereste őt párizsi lakásán és ajánlatot tett neki Károlyi nevében egy csehszlovák–magyar különmegállapodás elfogadására, Masaryk egy olyan kompromisszumhoz adta beleegyezését, amely Kassa kivételével érvényben hagyta volna az 1938. évi bécsi döntés magyar–szlovák határát. Nem Masarykon múltott, hogy végül is még ráadásul három falut átcsatoltak a trianoni Magyarország területéről Csehszlovákiához.

Folytatva Masaryk életpályáját, amikor egyéves lipcsei tartózkodása után visszatért Bécsbe, megírta magántanári disszertációját az öngyilkosságról, mint a modern civilizáció társadalmi tömegjelenségéről. Majd a prágai cseh egyetem megnyitása után, 1882-ben elfogadta a meghívást, hogy foglalja el a filozófiai tanszéket. Kicsit idegenkedett a cseh fővárostól. „Féltem Prága kicsinységétől, a prágaiak előtt egészen idegen voltam s a cseh nemzeti élettől eltávolodtam” – vallotta meg őszintén évtizedek múltán a lelkéhez oly közel fekvő cseh írónak, Karel Čapeknek. Péntek esténként járt Masaryk Čapekhez, akinek házában gyakran találkozott Vitezslav Nezvállal, a későbbi Lenin-díjas kommunista íróval. Masaryk akkor valóban nem tudott beilleszkedni a cseh politikai életbe, azok közé, akik az úgynevezett nacionalizmust mindenk fölé helyezték.

Mielőtt Masaryk prágai korszakával foglalkoznánk, áttekintést kell adnunk arról a korról, amelynek szellemisége, tudománya körülvette őt a századforduló táján. Egyéniségének, tudományos világszemléletének kialakulására nagy hatást gyakoroltak a 19. század második felének eszmeáramlatai.

A kapitalista fejlődés felgyorsulása a legjelentősebb európai országokban átalakította a társadalom és a gazdaság szerkezetét, a politikai küzdelmek főfrontjába helyezve a burzsoáziát és a proletariátust. Mindez a szellemi életben véget vetett a „schöngeszt”-jellegű romanticizmusnak, és mind az irodalom, mind a képzőművészet terén a realizmus vált uralkodóvá. Óriási fejlődés volt tapasztalható a természettudományok terén is a realizmus elvének megfelelően. A szinképelemzés, a fény, hang és villamosság, telefon, távíró terén elért felfedezések szinte forradalmasították a természettudományokat, és kihatottak a társadalomtudományok fejlődésére is.

A fenti körülmények között kialakult tőkés nagyipar átalakította a társadalmat, és elmélyült az ellentét a nagypolgárság és a feltörekvő munkásosztály között. Az értelmiség – részben származása, részben neveltetése folytán – a két alapvető társadalmi osztály ideológiai-politikai harcainak Scyllái és Charybdisei között kereste a kivezető utat. Ezt tette Masaryk is.

A prágai cseh egyetem filozófiai tanárát különösen a logika és a metafizika foglalkoztatták. „Platonikus maradtam egész életemben” – nyilatkozta egy alkalommal, és az akkor divatos fiziológiai pszichológia érdekelte. Bírálta kora irracionálizmusát, de a racionalizmust sem tette kritikátlanul magáévá. A fin de siècle pesszimizmusával szemben Comte, Hume és Kant racionalizmusán nevelkedett. Filozófiájának egyik alaptétele: Jézus és nem caesar.

A századfordulón Masaryk és nemzedéktársai: Goll, Gebauer, Hostinsky a realizmus jegyében és a pozitívizmus eredményeképpen nehéz eszmei harcban, tudományos alapossággal megcáfolták az 1820 táján hamisított és a későbbi évtizedekben egy romantikus közgondolkodást kialakító ócseh epikai énekek valódiságát. Nagy erkölcsi bátorságra volt szüksége Masaryknak a nacionalista-soviniszta árral szemben kimondani az igazságot. Valójában Masaryk szervezője volt a kézíratharcnak, és kíséző sorokkal látta el Ge-

bauernak, a kiváló nyelvésznek az Athenæum 1886. február 13-i számában megjelenő cikkét, aki bebizonyította, hogy a Dvúr Králove-i és a Zelená Hora-i kéziratok csupán leleményes hamisítványok. A cseh nacionalista közvélemény mégis elsősorban Masaryk ellen indított „irtó hadjáratot”: denunciálták, gyalázták, fenyegették, inzultálták, és jellemző módon azzal vádolták, hogy eladta magát a németeknek és a zsidóknak.

Ez a kéziratügy rendkívül fontos periódusa életének. A szellemi harc arra kényszerítette őt, hogy foglalkozzék Dobrovsky, Jungmann, Safarik korával, annak a korszaknak az irodalmával, amelyben a hamisított kéziratok valóban keletkeztek. Erről az élményéről így beszélt Čapeknek: „Figyelmesen átláboltam a 18. és a 19. század irodalmán, hogy áttekintsem a kéziratok keletkezése körüli időszakot, és megismerjem azt a hangulatot, amelyből születtek: ezt a romantikát, ezt a történelmi érdeklődést, ezt a vágyódást azután, hogy felvegyék a versenyt más népekkel. Különösen a németekkel. A kéziratok révén megismertem a mi nemzeti ébredésünket, ez engem a messze múltba vezetett, történelmünkhöz, reformációnkhoz és az ellenreformációhoz, Palackýhoz, Kollárhoz, Smetanához és Havlíčekhez. A kézirati viták ezzel számomra is politikai eseményekké váltak: bevezettek engem a mi politikai problémáinkba.” Masaryk a viták során tiszteletre méltó erkölcsi bátorsággal vonta le azt a legfőbb következtetést, hogy nem tudománytalan eszközökkel, hamisított kéziratokkal kell megteremteni egy nemzet történelmi presztízsét. Úgy vélte, hogy a cseh történelem bővelkedik olyan szellemi értékekben, az akkori harcait is segítő tradíciókban, melyek tudatosítása, közkinccsé tétele nemzedékének megtisztelő feladata.

A Bécszet feltétel nélkül támogató ócseh konzervatívok politikai sikertelensége után a 80-as évek közepe táján kialakuló cseh politikai „realizmus”, az ifjúcseh liberális tábor élén ott látjuk Masarykot Kramár, Kaizl és mások társasá-

gában. Masaryké a politikai cselekvés tudományos, szociológiai alátámasztásával láttak munkához. A csoportban Masaryk játszott irányító szerepet, aki a cseh értelmiségi elit gondolkodását befolyásoló folyóiratok (pl. az *Athenæum*) szerkesztésével rendkívül céltudatosan hozta mozgásba a cseh szellemi életet. A cseh realista nemzedék arra törekedett, hogy a cseheket korszerű európai színvonalra emelje, és megteremtse nemzete és az európaiság összhangját. Masarykról nem alaptalanul hangoztatta egy kortársi visszaemlékezés: „európai kutató, cseh nemzetébresztő”. Joggal írja Dobossy László *Két haza között* című kitűnő kötetében: „A cseh realisták számára a politika sokkal inkább tudomány volt, mint napjainkban a politológusok *tudománya*.”

A tudósi és politikusi mezsgyét Masaryk 1891-ben lépete át, amikor harcostársaival, Kaizllal és Kramárral együtt bejutott a bécsi birodalmi tanácsba. Igaz, itt még a fő politikai szerepet Kaizl játszotta. Bécsi éveit, a német kultúrához kapcsolódó kötelékeit, akkor még feltétlen Monarchiahűsége, Palacký történelmi filozófiájának megvallása („Ha Ausztria nem volna, ki kellene találni”) mérsékelték politikai magatartását. Helytelenítette az ifjúcsehek módszereit, túl radikálisnak tartotta őket, és ezért a *Čas* (Idő) című lapban a „közélet megnyugtatót” propagálta. Ezekben az években – és még a századforduló után is – kész együttműködni a kormánnyal, a nemességgel, a klérussal.

A birodalmi tanácsban tagja lesz a választójogi bizottságnak, és felszólalásai az iskolareform ügyében, valamint a delegációkban a szerb-horvát kérdésben figyelmet keltenek a személye iránt. Amikor tájékozódás céljából beutazza Boszniát és Hercegovinát, Kállay Béni kémei figyelik. A konzervatív cseh sajtó és pártja túlzott jelentőséget tulajdonít délszláv kapcsolatainak, és bár változatlanul nem ért egyet a cseh liberális kispolgárság radikalizmusával, a politikai dilemmát úgy oldja meg, hogy 1893-ban kivonul a bécsi birodalmi tanácsból.

Szükségét érezte annak, hogy lapalapítással és néhány fontos tanulmány megírásával tisztázza magát nemzete számára a múltból a jelenbe vezető út érdekében. Még 1893-ban Drtinával és Kaizllal együtt megalapítja a *Naše doba* (Korunk) c. folyóiratot. A nemzeti élet kritikai szemlélete hatotta át e lap cikkeit, amelyek jól szolgálták a nemzeti feladatok tudatosítását. Masaryk tervszerűen készült fel nagy történelmi feladatára, és nem véletlen, hogy műveinek a sorában elsőként egy általános problematikát igyekezett tisztázni. A *cseh-kérdés* (Česká otázka) című munkája, amely 1894-ben jelent meg, Palacký romantikus szemléletű nagy történelmi művével (*A cseh nemzet története*) állítható egy sorba. Míg Palacký a cseh nép múltjával ismerteti meg olvasóját, addig Masaryk a 19. századvég cseh viszonyait elemzi realista látásmóddal, és a közvetlen jövőre törekszik politikai útmutatást nyújtani. Alig egy év múlva, 1895 decemberében befejezi *Ján Hus* című tanulmányát, amelyben a cseh reformáció történelmi jelentőségét elemezve, a jelen számára értékeli a huszita szellemi-politikai örökséget. És ismét egy év elteltével kiadja az általa nagyra értékelt Karel Havlíčekről írt munkáját a nemzeti újjáébredés céljairól és módozatairól.

Masaryk fenti munkásságát a századforduló éveiben úgy jellemezhetnénk, ahogy azt Kovács Endre összegezi a már említett művében: „Masaryk egyetlen eszmében kívánta összesűriteni azt, amit a cseh történelem értelmének tartott. Hus, Chelčický, Komenský, Dobrovský, Kollár, Palacký műveinek tanulmányozása alapján ezt az eszmét a humanizmusban találta meg.” Masaryk valóban egyetlen szervesen összefüggő folyamatban látja a múltban a szláv és a cseh nemzeti mozgalom kibontakozását a humanitás, a kultúra, a szabadság jegyében. A humanista örökség szerves folytatásának tekinti a saját korában folytatott, az újságírásban és a tudományban kifejtett munkásságát. Nála a cseh történelmi arcképcsarnok a realistákkal zárul, akiknek programja Masaryk szemében a humanizmus betetőzése.

Masaryk cseh történelmi interpretációja, hogy a cseh történelem folyamatossága a humanitásban jelölhető meg, és a cseh nép a humanitás népe, ugyanúgy elfogadhatatlan, mintha mi azt állítanánk a magyar történelemről, hogy az szakadatlan harc volt a független államiság megvédése, a nemzeti függetlenség érdekében. Ahogy a magyar történelemre nem csupán a különböző idegen hódítók elleni szakadatlan küzdelem jellemző, hanem ennek voltak az ezredév során Fráter Györgyei és Deák Ferencei is, ugyanúgy elmondhatjuk a cseh történelemről, hogy Komensky mellett ott volt a nem humanista Jan Žižka és Prokop Holy, a huszitizmus katonai szárnyának vezérei. A legújabb kornál maradvá hadd említsük meg, hogy a humanista Masarykkal szemben, a háború alatti munkatársát és későbbi utódját, Eduard Beneš már sokkal inkább a gátlástalan machiavelizmus jellemezte politikai pályáján.

Fontos kérdés Masaryk eszmerendszerében a szocialistákhoz, a munkásmozgalomhoz való viszonya, nézetei a marxizmusról. Találónan jellemzi Masarykot egyik életrajzírója, amikor azt írja róla, hogy olyan antimarxista, aki számol a marxizmus hatásával. A háború előtti megnyilatkozásait vizsgálva, számos esetben mondta magát szocialistának. (Főleg a *Szociális kérdés*, a *Humanitás eszményképei* és az *Oroszország és Európa* című munkáiban.) Valójában a Webb házaspár és Shaw szocialista nézeteihez állt közel. Ezért leginkább a fabianusokhoz sorolható, a 90-es években tagja is lett bécsi csoportjuknak.

Masaryk természetesen eredetiben, németül olvas-ta és tanulmányozta Marx és Engels műveit. Az utóbbinak részben kortárs is volt, hiszen Engels 1892-ben halt meg, és Masaryk jól ismerte az *Anti-Dühringet*, *A család, állam és magántulajdon eredetét*, a *Feuerbachot*. Ami Marxot illeti, az ő legnagyobb érdemének azt tekinti, hogy nemcsak magyarázni próbálta a világot, hanem meg is változtatni, és a tudást a tömegek sajátjává kívánta tenni. Így az embert a tör-

ténelem döntő tényezőjeként fogta fel. Viszont általánosan jellemző Masarykra, hogy a marxizmust leegyszerűsítve értelmezi, és azért bírálja *A tőke szerzőjét*, mert mindent a gazdasági viszonyokból magyaráz. A marxi–engelsi dialektika jelentőségét sem ismerte fel a cseh politikus. Viszont nem tagadta az osztályharcot, de a történelem alakításában más tényezőknek is szerepet juttat, és arra figyelmeztet, hogy a két alapvető osztály: a burzsoázia és a proletárok között lévő középosztály nem proletárosodik el marxi értelemben, és szerepe sokkal jelentősebb – mindkét osztály szempontjából –, mint azt Marx és Engels feltételezték. Mindent összevéve azonban Masaryk megtanulta a marxizmus klasszikusaitól, hogy korának társadalmát a szociális ellentétek feszítik, és – mint 1899-ben írta – „a szociális kérdés nyugtalanságot és elkeseredést, valamint vágyakozást jelent ezrek és milliók részéről”.

Figyelemre méltó, hogy Masaryk az értelmiségről vallott nézeteit államelnök korában is fenntartotta, és kijelentette: „...nálunk az értelmiség helyzete a nemzeti újjászületés kora óta egészen sajátos volt. Az értelmiség szellemi vezető lett és jelentős részben politikai is.” Egy másik alkalommal pedig nyomatékkal hangsúlyozta: „...azt az óhajtásomat fejezem ki, hogy ...az értelmiségnek a köztársaságban és a nemzetben törvényes küldetése van.” (T. G. Masaryk: *Erkölcsei problémák*. Bratislava, 1935. 212–215.)

A marxizmus mellett Masarykot a század végén a vallás problémája is foglalkoztatta. Mint általában az erkölcs kérdését, a vallásos hitet és a kereszténységet is az aktív cselekvés oldaláról fogta fel. Magatartására jellemző volt, hogy morális kérdésekben hajlandó volt a legmesszebbre menni. Jól példázta ezt a hírhedt Hilsner-ügyben való szereplése. Mint ismeretes: a század végén a klerikális, antiszemita reakció szívesen nyúlt az ún. rituális gyilkosság vádjának fegyveréhez. Nem csupán Magyarországon (Tiszaeszlár), vagy a cári Oroszországban (Kijev), hanem Csehországban

is volt ilyen per. Közös forrása ezeknek a nép elmaradottságából eredő antiszemitizmus, amely sérelmeinek, nyomorának okozóját a zsidóságban látta. Ilyen vérvádi eljárást indítottak Polna morvaországi községben 1899 tavaszán egy Hilsner Lipót nevű zsidó csavargó ellen. Masaryk hozzáfogott a Hilsner-ügy tanulmányozásához, és amikor meggyőződött a vád valótlanságáról, kiadta híres röpiratát a polnai pörről. Bécsben a birodalmi gyűlésben is felolvasták a röpiratot, és amikor a régít új igazságügy-miniszter váltotta fel, aki kész volt új tárgyalás kitűzésére, antiszemita pogromok robbantak ki Csehországban, s az üldözöttek neve mellett visszhangzott a Masaryk név is. Gyűlölettel kiáltozták, hogy „zsidóbérenc”, aki elárulta a cseh nemzeti függetlenség eszméjét, és beállt a zsidók zsoldjába. A sajtóharcban a nagy cseh lapok nem közlik Masaryk cikkeit, mire Bécsben és Berlinben jelenteti meg írásait, és cáfolja a vérvád meséjét. Egész Európában ismert lesz a polnai eset. Volt bátorsága még betegen is elmenni a prágai egyetemre az ellene tüntető diákok közé, és kijelenteni: „Azért léptem fel a polnai ügyben, mert a klerikális antiszemitizmust nemzeti veszedelemnek tartom.” Évekig tartott ellene a hecckampány, és igazán csak a munkásság állt mellette.

Masaryk híre eljutott Budapestre is, ahol a magyar progresszió felfigyelt tevékenységére. *Poligámia és monogámia* című tanulmányát a *Nő és a Társadalom* nevű budapesti folyóirat 1908. évi júliusi és szeptemberi számai jelentették meg. Különösen nagy tekintélyt szerzett a magyar fővárosban antialkoholista tevékenységével, és az e téren folytatott tudományos, felvilágosító agitációs munkájával. *Etika és alkoholizmus* című tanulmányát Korányi Emil fordította magyarra. A kb. egy ív terjedelmű brosrát Budapesten 1910-ben az Alkoholelleses Egyesületek Országos Ligájának kiadványai sorozatban jelentették meg. – „A mi századunk a természettudományok kora. Az élet feltételeinek tudományos megállapítása után most a feltételek lehető megköny-

nyítése és elviselhetőbbé tétele a tudomány s a gyakorlati politika legégetőbb gondja.” A fenti megállapításokkal kezdi Masaryk az írását. A továbbiak során az alkoholizmus és az erkölcs közötti összefüggéseket taglalja. A modern etika elítéli az alkoholizmust, mert meggyengíti, eltompítja a felfogóképességet, a gondolkodást, az individuum cselekvőképességét. Masaryk felismeri az alkoholizmus általános társadalmi veszélyességét. Mint írja: „Az alkoholizmus a társadalmi és politikai egyenlőség és szabadság ellensége, az alkoholizmus a demokráciával is ellentétes... mert az egyik oldalon megvalósul a társadalmi és politikai megköttöttség és rabszolgaság, a másikon a mindeneket leigázni vágyó kizsákmányolás.”

Masaryk magyar kiadványai jó ajánlólevelet jelentettek a cseh tudósok a budapesti út számára. A Társadalomtudományi Társaság meghívására 1910-ben érkezett Budapestre, hogy ott a Reform Klub vacsoráján közvetlen eszmecsere folytán ismerkedhessen meg a magyar radikális értelmiség egy csoportja a neves cseh politikussal és tudóssal. Nem a politikust, az osztrák birodalmi tanács tagját hívták meg, hanem azt a tudóst, aki közreműködött a Dvůr Králove-i és a Zelená Hora-i kéziratok leleplezésében, kiállt a tudományos kutatás szabadsága mellett, és a nacionalista-antiszemita ár ellen úszva bátran vállalta a „zsidóbérenc”-ség vádját. A fiatal magyar radikális értelmiség azt a prágai egyetemi tanárt köszöntötte, akinek filozófiai és szociológiai munkássága kiváltotta a magyar progresszív értelmiség tiszteletét és elismerését.

Vámbéry Ruzstem visszaemlékezve Masaryk budapesti látogatására, egyik tanulmányában Masarykot a magyar Pulszky Ágostonhoz hasonlítja, aki hazánkban úgyszintén Hume, Comte és Spencer filozófiájának az ismertetésével végzett hasznos tevékenységet. Vámbéry Masaryk szociológiájáról írt tanulmányában összehasonlítja tudományos tevékenységét a századforduló Magyarországnak a Társa-

dalomtudományi Társaság körül csoportosuló tagjaival. Véleménye szerint Somló Bódogékat ugyanaz a pozitivizmus jellemezte, mint a masaryki gondolatkört. Vámbérytól tudhatjuk meg, hogy Masaryknak a történelmi materializmusról írt bírálata (*Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus*) hozta közel a magyar polgári radikális fiatalokat a neves cseh professzorhoz. „Tőle tanultuk meg – írja Vámbéry –, hogyan lehet Marxon át Marx fölé emelkedni. Abban az örök küzdelemben, amely az anyag és a gondolat között folyik, Masaryk a gondolat mellé állt... és az egyénnek, mint a gondolat kifejezőjének méltó helyet követel a társadalomban.” Habár Vámbéry is túlértékeli Masaryk tudományos munkásságának jelentőségét, különösen szociológiai tevékenységét, azért ő is megállapítja, hogy Masaryk a szociológia művelői közt nem szerepel mint „rendszeralapító”. Elemzését végül is azzal az érdekes összehasonlítással zárja, hogy miként Mazzini és Kossuth – mindketten a nemzeti eszme európai méretű képviselői – történelmi hivatásuk betetőzését az Egyesült Európai Államokban és a Dunai Konföderációban – tehát nemzetközi (ma így mondhatnánk: szupranacionális, V. K.) eseményekben – találták meg. Masaryk is azt vallotta, hogy „az általános föderalizmus az emberiségnek egyetlen értelmes célja.” (Vámbéry Ruzstem: *Masaryk szociológiája. Masaryk G. T. élete, működése és hatása*. Bratislava, 1930, 59–64.)

Vámbéryn kívül Jászi, Károlyi és mások is foglalkoztak – ha csak utalásszerűen is – Masaryk és a korabeli magyar progresszió kapcsolataival; sőt Lukács György is figyelmet szentelt személyének. Ezekben az utalásokban a cseh és a magyar társadalom közötti összehasonlítás alapján azt a végkövetkeztetést olvashatjuk, hogy Masarykék mögött ott állt az erős gazdasági és politikai pozícióban lévő cseh polgárság, valamint polgári értelmiség, akik magukévá tették az ifjúcsehek nemzeti törekvéseit. Míg Magyarországon Jászi Oszkár és csoportja a magyar polgárság gyengesége kö-

vetkeztében nem támaszkodhatott ilyen társadalmi bázisra. Politikai erővé a függetlenségi 48-as párt balszárnya, a Károlyi-párt csak egy vesztes háború után válhatott. Maga Károlyi írja önkritikusan visszaemlékezésében, hogy nekik nem volt meg az a politikai vonaluk és éleslátásuk, amely Masarykot a háború kitörése után külföldre vezette és a cseh nemzeti ellenállás vezetőjévé tette.

Masaryk budapesti útját megelőzően már évek óta kapcsolatot tartott a fiatal szlovák értelmiség Prágában tanuló csoportjával, akik közvetlenül tájékoztatták őt a magyarországi helyzetről és a szlovákság problémáiról. Masarykot tekintik szellemi vezérüknek. Ők alapítják meg a *Hlas* (Hang) című folyóiratot, és később jelentős szerepet játszanak a csehszlovák egység létrehozásában. Ők is meghívják maguk közé Masarykot, aki az 1911-ben a szlovák értelmiség előtt tartott előadásában a csehszlovák kölcsönösséget hirdette. Ez az ún. hlasista értelmiség nyíltan csehbarát és magyarelles programjával céltudatosan küzd Masaryk oldalán a két nyelvrokon nép közös hazája megteremtéséért.

A 20. század elején természetesen minderről még nem esik szó. Masaryk koncepciójában egy olyan, a Palacký-hagyaték szellemében demokratikus alapokra helyezett Monarchia szerepel, ahol a többségi szláv népeknek – és elsősorban a cseheknek – kell megszerezniük az irányítást. Ennek érdekében igyekszik Masaryk befolyásolni a bécsi külpolitikát. Terveiben úgy kívánná megerősíteni a Monarchia nemzetközi pozícióit, hogy a császári Németország és a cári Oroszország felől fenyegető nyomást egy erőteljes angol orientációval ellensúlyozná. Szándéka ekkor teljesen megegyezik az angol nagytőke érdekeivel és a brit külpolitika törekvéseivel. A Foreign Office és a vezető angol publicisták Masaryk személyét alkalmasnak látják e tervek megvalósítására. Wickham Steed és Seton Watson (írói neve Scotus Viator) angol újságírók és az amerikai Charles Crane (Wilson személyes ismerőse!) nyitják meg Masaryk számára

a kaput az angol és amerikai lapokhoz, egyesületekhez, sőt a kormányaikhoz is.

A Monarchián belüli és egyben nemzetközi kapcsolatait is megerősíti, hogy 1907-ben Masaryk fellép a választásokon, és Drtinával együtt győzelmet aratva a cseh realizmus programjával, ismét tagja lehet a bécsi parlamentnek. Neve a zágrábi és a bécsi perekkel a nemzetközi érdeklődés előterébe kerül. Mindkét ügynek akadt magyar vonatkozása is. Zágrábban 1909-ben hazaárulással vádoltak 53 horvát értelmiségit és parasztot. Kiderült, hogy magyar ágensek okiratot hamisítottak terhükre. A kivégzés veszélye fenyegette őket. Korábbi jó délszláv kapcsolataira való tekintettel kérték Masarykot, menjen el Zágrábba. Nem térhetett ki a felkérés elől, leutazott, jelen volt a pernél, és jelentése alapján a birodalmi tanács megsemmisítette az ítéletet. A másik botrány a Friedjung-ügy volt. Ez a neves osztrák történész hamis okmányokat hozott nyilvánosságra, amellyel az Ausztria-ellenes szerb üzemeket akarta bizonyítani. Csakhamar kiderült, hogy az okmányok hamisak. Supilo horvát képviselő elárulta Masaryknak, hogy a hamisítás mögött Aerenthal külügyminiszter és Forgách követ ügynökei állnak. Masaryk bebizonyította a hamisítást. E két ügyben játszott pozitív szerepével Masaryk rendkívül nagy tekintélyt szerzett a délszláv politikai körökben, akik az első világháború és a Párizs környéki békek időszakában az új állam, Csehszlovákia számára előnyösen viszonozták ezt az „igazság bajnokának”.

A világháború kitörése előtt – hangsúlyozzuk – Masaryk koncepciójában fel sem merült az Ausztriától való elszakadás gondolata. Sőt: nemcsak külpolitikailag, hanem belpolitikai téren is a Monarchia megszilárdítását óhajtotta. Híve volt az Angliával és Franciaországgal kiépítendő együttműködésnek s a birodalom demokratikus átalakításának, polgári reformokat kívánva. A háború kitörése után, mielőtt emigrált, szükségesnek tartotta, hogy még egy kísér-

letet tegyen az osztrák hivatalos köröknél a cseh autonómia kiharcolása érdekében. Miután meggyőződött arról, hogy a háborús „győzelmektől” megkótyagosodott bécsi szoldateszkától semmi jót nem várhat népe számára, csak akkor szánta el magát a „pereat Austria et fiat justitia!” (Pusztuljon Ausztria, és győzzön az igazság!) kimondására.

„Az a program, amelyet Masaryk egy rotterdami szalodában fejtett ki előttem egy titkos megbeszélésen, 1914 októberében – írja Seton Watson e sorsdöntő találkozóról –, 1918 októberében csaknem az utolsó szaváig megvalósult...” Ugyancsak e skót publicista állapítja meg Masarykról, hogy „nincs még egy hasonló felelősségű államférfi Európában, aki olyan széleskörűen és világosan meghatározta az általános politikát, nemcsak a csehet, hanem az európaiat is”.

Tehát Masaryk 1914 őszén már kész tervekkel utazott ki Hollandiába, amelynek lényege: Ausztria-Magyarország széttúzása és Közép-Európa átalakítása. Seton Watson Masaryk emlékiratát eljuttatta a szövetséges kormányok londoni képviselőihez, és ezzel megindult a cseh emigráció gépezete. Régi és új barátait mozgósítva, Masaryk Olaszországba utazott, és ott fontos tárgyalásokat folytatott, majd onnan Genfbe ment. Nyugat-európai utazásait az osztrák konzul tudtával, legálisan, szabályos útlevéllal tette meg. Szinte hihetetlenül hangzik, hogy a Habsburg-birodalom parlamentjének egyik képviselője a hatóságok tudtával utazgat az európai államokban, szövi a szálakat az ellenséges diplomáciával a Monarchia feloszlatásáról, és a korabeli osztrák kémiszolgálat és elhárítás erről mit sem tudott!

Masaryk emlékirata – amely alapját képezte a Cseh-szlovákia létrehozásáért folytatott harcnak – koncepciójában egyesítette az államjogi, a történelmi és a természetjogi elveket, vagyis nem tartotta magát a Cseh Királyság történelmi határaihoz. A „természetjog” alapján Észak-Magyarországot – Szlovákiát – is hozzá kívánta csatolni az új államalakulathoz. A cseh emigráció későbbi tervei is ragaszkodtak

az ún. Szlovákia Csehországhoz csatolásához, és a háború végén – Masaryk amerikai tárgyalásainak eredményeképpen – bejelentették igényeiket Kárpátaljára is.

A négy háborús évet Masaryk különböző anyagi források (főleg amerikai csehek és szlovákok adakozásai, előadás-honoráriumok stb.) felhasználásával Európa, Ázsia, Amerika egyes városaiban élte végig. 1914 decemberétől 1915 januárjáig Rómában, utána szeptemberig Genfben, 1915 szeptembere és 1917 májusa között Párizsban és Londonban, majd 1917 májusa és 1918. április 1. között Péterváron, Moszkvában, Kijevben és Vlagyivosztokban tartózkodott. Az amerikai fővárosból 1918 decemberében érkezett haza, tehát már a Csehszlovák Köztársaság megalakulása után. A cseh államférfi ezt a hatalmas és fárasztó úti programját – amely tele volt izgalmas tárgyalásokkal, fontos diplomáciai-politikai megbeszélésekkel, propaganda-előadásokkal – 64 és 68 közötti esztendeiben csinálta végig. Legközelebbi munkatársa Beneš lett, aki fiatalos hévvel és rendkívüli szívóssággal vetette bele magát a munkába. A szervezéstől a konspirációig nem ismert fáradtságot, és nem válogatott az eszközökben sem. Párizs jutott Benešnek, ahol a triumvirátus harmadik tagjával, a szlovák Milan Rastislav Stefaníkkal dolgozott együtt. Masarykék fáradhatatlan tevékenységének kellő nyomatékot adott a főleg cseh hadifoglyokból szervezett, a háború végén mintegy 90 ezer főre becsülhető oroszországi légió, amelynek az orosz forradalom elleni, ellenforradalmi fellépését az antanthatalmak örömmel üdvözték. Ez a légió 1917. március 20-án kikiáltotta az önálló Csehszlovákiát, és a párizsi Cseh Nemzeti Tanácsot fogadta el ideiglenes kormányának.

Masaryk – akit politikai híre még a világháború előtt megelőzött a nyugati országokban – az antanthatalmak vezető államférfiait sok fontos kérdésben képes volt befolyásolni. Jászi Oszkár – akinek nézetei a kis nemzetek problémáinak megoldásáról sok tekintetben eltértek Masarykétól

– hitelt érdemlően állapította meg, hogy „Wilson elnök politikájára, ezen politika irányelveire, sőt részleteire talán senkinek nem volt akkora befolyása, mint Masaryk elnöknek.” (Jászi Oszkár: *Masaryk elnök tanításai*. Masaryk G. T. élete, működése és hatása. Bratislava, 1930. 76.)

Az első világháborúban kialakított koncepcióját a legkiérleltebben és a legátfogóbban *Az új Európa* című írásában fejtette ki. (Nová Europa. Stanovisko slovanské. Praha, 1920.) Írásainak egy része először az oroszországi *Československý delník*-ben jelent meg folytatásokban 1918. április 16-tól, majd 1918 októberében angol és francia nyelvű kiadvány készült belőle. Okfejtésének egyik vezérfonala, hogy igazolja a kisállamok létjogosultságát, illetve új kisállamok megalakításának szükségességét. Úgy vélekedett, hogy a kis nemzetekre a fő veszélyt a német imperializmus, a pángermanizmus jelenti. Míg Közép- és Kelet-Európában e kis nemzeteknek az Osztrák–Magyar Monarchia és az európai Törökország áll útjukban, amelyek befolyásolható szövetségesei Németországnak. Ezért kell e soknemzetiségű államokat felszámolni.

Véleménye szerint a nemzeti államok kialakításánál relatív igazságosságra kell törekedni, ami annak az elvnek az érvényesítését jelenti, hogy minél kevesebb legyen a kisebbség létszáma, de ugyanakkor biztosítani kell számukra a polgári (ma úgy mondhatnánk: emberi) jogokat. Figyelemre méltó Masaryknak az az elgondolása, hogy a határok megállapítása egyes esetekben csak ideiglenes és átmeneti rendszabály lesz. Ha a népek „megnyugodtak”, akkor majd izgalom nélkül és objektív megfontolások alapján lehet megvalósítani a néprajzi és kisebbségi határok kiigazítását. Szerinte egyébként az új Európában olyan szabad kisebbségek lesznek, amelyek nagy szerepet fognak játszani Európa megszervezésében, s feladatuk lesz az „igazi nemzetközi-ség” kifejlődését szorgalmazni. Masaryk új Európája ellene volt a kisebbségi kérdés áttelepítés útján történő megoldásá-

nak. A legközvetlenebb munkatársa, Beneš viszont egy negyedszázad múltán – mint ismeretes – éppen ellenkezőleg járt el, amikor nemcsak a német kisebbség millióit telepítette ki az országból, hanem így szerette volna megoldani a magyar kérdést is.

Az első világháború után a békeszerződések rendelkezései alapján, valamint a Népszövetség gyakorlatában megvalósult az a Masaryk által felvetett követelmény, hogy a kisebbségi kérdést ne tekintsék belügynek. Létrehozták a Masaryk követelte döntőbírószéket, a nagyhatalmak a békeszerződésbe foglalták a kisebbség védelmére vonatkozó rendelkezéseket, valamint kis szövetségeseikkel kisebbségvédelmi szerződést kötöttek. Így Ausztria és Csehszlovákia, Németország és Lengyelország, valamint Csehszlovákia és Lengyelország. Minden úgy festett, mintha tökéletes lenne a kisebbségvédelem nemzetközi garanciája. A valóságban azonban kiderült, hogy a kisebbségi sérelmek nem oldódtak fel, mert a nemzetközi fórumok nem voltak képesek a problémák békés rendezésére. Masaryk ezt meg is írta egyik feljegyzésében, amit a nemzetgyűlésnek küldött, hogy a „párizsi béke nem szervezte meg Európát pontosan a nemzetiségi elv alapján”. És későbbi politikai gondolataiban kifejtette a nyelvkérdésről vallott alábbi nézeteit: „A nyelv igen lényeges része a nemzetiségnek, de... a modern állam, a demokratikus állam szempontjából a nyelvnek főképpen adminisztrációs jelentősége van. Mi helyesen fogjuk megoldani a nyelvi és kisebbségi problémát, ha a nyelvi kérdés nem lesz, mint Ausztria–Magyarországon volt, elsősorban politikai kérdés, hanem adminisztrációs kérdéssé válik.” A valóságban csakugyan kiderült, hogy a nemzetközi fórumok nem voltak képesek a problémák békés megoldására. Akkor azonban még Masaryk nem gondolhatta, hogy a náciizmus előretörésével a náci Németország csak eszközként használja fel a kisebbségi sérelmeket egész Európát leigázó tervei érdekében. És szövetségesei nem különbül.

Erre éppen a legjellemzőbb példa a müncheni politika kikényszerítése Csehszlovákiával szemben. Ekkor már nem érvényesültek Masaryk magasztos elvei. És az utódállamok: Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia politikai elitje önző és nacionalista politikájukkal arra törekedtek, hogy a békeszerződésekben nekik juttatott területeket megtarthassák, miközben a politikai és a kulturális elnyomás különböző eszközeit alkalmazták nemzetiségeikkel szemben. Természetesen beleértve a több mint három és fél milliónyi magyarságot.

K. VÍGH KÁROLY

(Folytatjuk.)

Kovács Béla
X 93(47)

clm;

KOVÁCS BÉLA POLITIKAI PÁLYÁJA

A nemzetközi kommunizmusnak több tízmillió áldozata van. A pontos szám megállapíthatatlan, de nem is fontos, hiszen egy ártatlan áldozat sem fogadható el. Kovács Bélának kitüntetett helye van a magyar áldozatok között, mert az ő elhurcolása volt az első bejelentett, tehát a Szövetséges Ellenőrző Bizottságot vezető hivatalos szovjet személyek által elismert beavatkozás az ország belügyeibe. Az MTI által kiadott – szovjet megfogalmazású – közlemény, melyet a Magyar Rádió 1947. február 25-i éjféλι híradójában olvastak be, így hangzott: „A magyarországi szovjet megszálló hadsereg főparancsnoksága a Magyar Távirati Irodát a következők közlésére kérte fel:

»A szovjet megszálló hatóságok 1947. február 25-én Budapesten földalatti szovjetellenes, fegyveres terrorista csoportok kialakításában és a szovjet hadsereg ellen irányuló kémkedés megszervezésében való aktív részvétele miatt letartóztatták Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt volt főtitkárát. Kovács Béla tevékenyen részt vett olyan földalatti szovjetellenes, fegyveres csoportok megalakításában, amelyeknek tagjai terrorcselekményeket és gyilkosságokat követtek el Magyarország területén a szovjet hadsereg tagjai ellen.«” Ennek az akciónak lett egyenes következménye a diktatórikus kommunista uralom gátlástalan kiépítése. Nemcsak Kovács Béla, az ország is elvesztette szabadságát, a polgárok pedig alattvalókká süllyedtek.

Kovács Béla letartóztatása előtt a Kisgazdapárt főtitkára, tehát politikai vezetője volt. Maga is Baranya megyei parasztember, mindössze 6 holdon gazdálkodott. A Kisgaz-

Ks. Tönök Balint

dapárt vezetői között ő a legfiatalabb, 1908-ban született (Tildy Zoltán 1889-ben, Nagy Ferenc és Varga Béla pedig 1903-ban). A család polgáriult gondolkodását jelzi, hogy elvégezte a négy polgárit, ami tudásban felért a mai érettségivel. De szakmai képesítést is szerzett, a pécsi ipariskolában kitanulta a pincér szakmát. Tudomásunk szerint ennek akkor vette hasznát, amikor Nagy Ferenc 1944-ben egy ideig a Gestapo pécsi börtönében, a rendőrségi fogdában raboskodott, s a jó barát pincérnek öltözve, minden gyanút elhárító szakmai hozzáértéssel vitte át az ebédet a közeli kocsmából. Persze az étel átadása lehetővé tette értékes információk átadását is.

Kovács Béla azonban inkább az apjától átvett 6 holdon gazdálkodott felesége és nagyanyja segítségével. (Csak később jutott örökség és vásárlás útján nagyobb földterülethez.) A kicsiny birtok és a két jó segítség lehetővé tette, hogy részt vegyen a közügyekben. Ez jó iskolának bizonyult a későbbi országos politikai tevékenységhez. A polgári után nem tanult tovább, de olvasási kedve és természetes intelligenciája odasegítette, hogy a harmincas évek elején, mikor bekapcsolódva a politikai munkába, megismerkedett a Kisgazdapárt vezető személyiségeivel, (a szintén autodidakta) Nagy Ferencel, valamint a két lelkésszel, Tildy Zoltánnal és Varga Bélával, egyenrangú félként csatlakozhatott hozzájuk. 1939-ben már a párt főtitkárhelyettese, s amikor 1941. szeptember 28-án – Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter segítségével – megalakult a Parasztszövetség, annak főtitkárává választották.

A Parasztszövetség nem politikai szervezet volt, fölötté állt a pártoknak, de tagjai által képviselve volt szinte minden párt, kivéve a náci barát politikai szerveződéseket. Kétségtelen, hogy háborúellenes és függetlenségi politikát képviselt. Nem volt tehát véletlen, hogy Jaross Andor tárca nélküli miniszter hevesen bírálta a parlamentben a szövetséget, annak betiltását követelve. Lehet, hogy ennek is köszönhető,

hogy egy év alatt mintegy ezer faluban jött létre helyi szervezet. 1942–43 telén országos közművelődési tanfolyamsorozatot szerveztek (több mint 400 falu vállalkozott egy-egy előadás-sorozat megszervezésére). A tanfolyamok egységes tanterv alapján működtek, tantárgyanként (például magyar történelem, magyar irodalom, általános gazdasági, mezőgazdasági, jogi, közigazgatási és szövetkezeti ismeretek) 6-6 előadás hangzott el. Ezek anyagát kiváló szakemberek írták. Méltán állapította meg Nagy Ferenc, a későbbi miniszterelnök, hogy a Parasztszövetség „a demokrácia iskolája” volt a parasztság számára. De Kovács Béla számára is nagyszerű lehetőségeket adott a főtitkári beosztás, hogy továbbfejleszesse politikai kapcsolatteremtő és szervezőkészségét.

1944. március 19. után a demokratikus pártok mellett – természetesen – betiltották a Parasztszövetséget is. A politikai tevékenységhez szokott Kovács Béla számára ezek a hónapok, különösen Nagy Ferenc Pestre vitele után, lelki kínszenvedést jelentettek, miként egyik levelében írta: „A tettekérség szinte szétrobbant, de mégis tehetetlen vagyok. A reménnyel csitítgatom magam.”

Augusztus 20-án behívták katonának, pedig ekkor már Pestre szándékozott menni, hogy bekapcsolódjék az ellenállási mozgalomba. A nyilas puccs után nem volt hajlandó felesküdni Szálásira, ezért szakaszával együtt a Mecsek erdeiben keresett menedéket. Civil ruhát szerzett, s katonáit elengedte. Pécsről rövidesen kiűzték a náci-nyilas alakulatokat, s november 29. után megalakult a Pécs Városi Intézőbizottság és a Mecsekaljai Nemzeti Bizottság. Mindkettőnek tagja lett Kovács Béla is.

A szovjet hadsereg által megszállt országrészen a demokratikus pártok december 2-án megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, mely 21-ére Debrecenbe összehívta az ideiglenes nemzetgyűlést. A képviselőket a helyi népgyűléseken közfelkiáltással választották meg. Így lett a Kisgazdapárt Baranya megyei delegáltja Kovács

Béla. A december 17-én tartott gyűlésen nagy hatású beszédet tartott, melyben pártjáról kijelentette: „nem osztálypárt, nem a magyar parasztság kizárólagos pártja, hanem összetételénél és célkitűzésénél fogva a magyar nemzet minden egyes tagját foglalkozásra való tekintet nélkül magába tudja foglalni”.

A kommunista Vas Zoltánnal együtt választották Pécssett képviselővé, vele együtt ment szovjet katonai teherautón Debrecenbe, ahol mint legmagasabb tisztségviselő, ő képviselte a Kisgazdapártot, hiszen Nagy Ferencék még illegalitásban éltek Budapesten. Az ideiglenes kormányban Kovács Bélának a belügyi államtitkárság jutott. Érdemes idézni Vas Zoltán személyes véleményét koalíciós partneréről:

„Kovács Bélát országosan tisztelték, becsülték. Parasztemberként a parasztság egyik legismertebb, legnépszerűbb vezetőjévé emelkedett. 1944 telén együtt választottak meg minket a debreceni Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselőjévé Pécssett. Debrecenben őszintén együttműködött velünk, kommunistákkal. Miniszterhelyettesként [államtitkárként] támogatta a debreceni függetlenségi kormányt. Közben közelebről is megismerkedtünk. ...Okos, olvasott embert ismertem meg személyében, valódi demokratát. Aki kitart megmaradt elvei mellett.”

Hasonlóan elismerő értékelés olvasható az 1944-45-ös idők kisgazda politikusáról Palasik Mária róla szóló könyvében: „Kovács Bélának nem voltak osztályfélelmei, fel sem merült benne, hogy a társadalom egy csoportja a hatalmat kisajátíthatja az épülő demokráciában. Az ő eszményképe egy paraszti-kispolgári demokrácia volt, amelyben a parasztság kiszolgáltatottsága megszűnik, és ahol a parasztság vezetőinek – a polgárság és a munkásság vezetőihez hasonlóan – egyenrangú félként van beleszólása az ország irányításába. Ezzel a meggyőződéssel vállalt szerepet 1944 végén a szerveződő koalícióban.”

Ekkor még ebben a meggyőződésben dolgozott az államapparátusban államtitkárként és a Kisgazdapártban főtítkárhelyettesként (a főtítkár Nagy Ferenc volt). 1945 tavaszán újjáalakult a Parasztszövetség, melynek főtítkára ismét Kovács Béla lett, s egyre szorosabb kapcsolatba került a parasztsággal. Júliusra a párttagok száma 900 000 fölé emelkedett, s ebben nagy része volt az ő tevékenységének. 1945 augusztusában a párt főtítkárává választották.

A győztes hatalmak vezetőinek potsdami találkozója (1945. július 27.–augusztus 2.) után tulajdonképpen minden párt egyetértésével elhatározták a parlamenti választások megtartását. Kommunista javaslatra azonban először a helyhatósági (önkormányzati) választásokat szervezték meg a fővárosban, melyet megnöveltek a Pest környéki munkás lakta településekkel. Az október 7-én megtartott szavazások több mint 50 százalékos (50,5) kisgazda győzelemmel végződtek. E győzelem valószínűsítette, hogy vidéken még jobb eredmény várható, mégis jobbnak látták, hogy a kampány vezetését egy olyan tapasztalt és népszerű politikusra bízzák, mint amilyen Kovács Béla volt. Ezért lemondott a belügyi államtitkárságról, s minden erejét a parlamenti választások előkészítésére fordította.

A budapesti helyhatósági választások utáni hetek igen mozgalmasak voltak. A kommunisták rádöbbsentek, hogy ha a sok munkásszavazót adó budapesti választásokon a polgári kisgazdapárt fölényesen legyőzte a szociáldemokratákkal közös listájukat, akkor a paraszti többségű vidéki választóhelyeken semmi esélyük sincs a többség megszerzésére, illetve nagy a valószínűsége, hogy a Kisgazdapárt a budapestinél lényegesen nagyobb arányú győzelemmel vonul be az új parlamentbe. Ezért rávették a fegyverszüneti szerződés értelmében különleges jogokkal rendelkező Vorosilovot, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) elnökét, hogy javasolja a közös listás választást. A győztes náciellenes koalíció képviselője először 40 százalékot ajánlott a Pesten 50,5-et elért kisgazdák-

nak, majd lassan felment 47,5-re. Olyan nyomást gyakorolt a Kisgazdapárt vezetőire, hogy már-már beadták derekukat. Az ajánlat különösen Kovács Bélának nem tetszett, aki egyre világosabban látta a kommunista politikusok igazi arcát. Ekkor akcióba léptek az „aprószentek” (így hívták a pártvezetőséget támogató fiatal értelmiségi politikusokat), s rávették Nagy Ferencet, hogy vegye fel a kapcsolatot a nyugati diplomáciai képviselők vezetőivel, akik központjuk utasítása alapján tiltakoztak a közös lista ellen, kifejtve, hogy az ellenében áll a jaltai megállapodásokkal. Közben Nagy Ferenc is megtalálta a visszautasíthatatlan érvet: az ügy fontossága miatt a pártvezetőség nem dönthet a pártválasztmány megkérdezése nélkül. E két tényező meggyőzte a kommunistákat arról, hogy nem lehet tovább feszíteni a húrt. Még a választmány összehívása előtt elálltak a javaslatuktól. Az azonban világos volt mindenki előtt, hogy ez volt az első olyan eset, amikor a kisgazdák ellenszegültek a szovjet akaratnak.

A nemzetközi téren is nagy elismerést aratott november 4-i választás után tizenegy napra volt szükség, hogy megegyezés szülessen a kormány összetételében. A koalíció fenntartásában minden párt egyetértett. Ennek indoka főleg az ország állapota volt (a gazdaság helyzete, a megszállás ténye), de szerepet játszott az a háború utáni nemzetközi gyakorlat is, hogy még a nyugati szövetségesek által felszabadított országokban is koalíciós kormányok alakultak, kommunista miniszterek részvételével, pedig az adott államokban egyetlen szovjet hadosztály sem állomásozott. Az már más kérdés, hogy hazánkban a SZEB szovjet elnöke nem egy esetben nyomást gyakorolt a kommunista kívánságok alátámasztására. A miniszterelnök természetesen kisgazda politikus (Tildy Zoltán) lett a november 15-én megalakult kormányban, de a belügyi tárcát át kellett adni a kommunistáknak. Kovács Bélának a földművelési miniszterség jutott. (Ekkor még ilyen értékelés ment személyéről Moszkvába: „tisztes ember, akivel lehet együtt dolgozni”.) Rövid

minisztersége alatt olyan tiszteletre méltó emberi és vezetői kvalitásokról tett tanúbizonyságot, amelyeket még más pártok képviselői is elismertek. Bár megmaradt a Kisgazdapárt főtitkárának, a miniszteri munkát is teljes odaadással végezte. Lenyűgöző volt munkabírása. A napot végigdolgozta, utána moziba és színházba is elment, s éjszakába nyúló olvasással gyarapította tudását. A döntéseket nem engedte ki a kezéből, minden fontos kérdéstről tudni akart. Közismert volt becsületessége, a fizetésén kívül semmi juttatást nem fogadott el, de anyagilag is támogatta a nemzeti szempontból fontos kezdeményezéseket.

A köztársaság kikiáltása (1946. február 1.) után, amikor Nagy Ferenc lett a miniszterelnök, rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy az élesedő pártharcban a Kisgazdapárt vezetése egész embert kíván. 1946. február 23-án lemondott állami megbízatásáról, s minden erejét a párt irányítására fordította. Ezzel megszűntek azok a koalíciós kötöttségek, amik esetleg korlátozták volna a politikai küzdelemben.

1946. március 5-én a kommunisták létrehozták a Baloldali Blokkot, melyben rajtuk kívül a szociáldemokraták, a parasztpártiak és a Szakszervezeti Tanács képviselői vettek részt. A Blokk nyilvánvaló kommunista vezetés alatt állt, s fő feladatának a kisgazda parlamenti többség megszüntetését tekintette. Kijelentették, hogy a Kisgazdapárt jobbszárnyán gyülekező reakciós elemek veszélyeztetik a demokrácia vívmányait. Március 5-én nagyszabású tömegdemonstrációval támasztották alá követeléseiket.

Nagy Ferencék kénytelenek voltak engedni, s március 12-én a nyolcvanas követeléssel szemben 20 képviselőt zártak ki a pártból, de képviselői mandátumuk megszüntetéséhez nem járultak hozzá. Kovács Béla ekkor – mint függetlenített főtitkár és a *Kis Újság* főszerkesztője –, már március 15-én hatalmas cikkben utasította vissza Rákosiék vádjait:

„A Független Kisgazdapárt tizenhat esztendőn keresztül a népért csinált politikát, és éppen azoknak az irányí-

tásával, akik a pártot a koalícióban vezetik. Semmivel sem lehet megmagyarázni, hogy ezek a vezetők éppen akkor váljanak megbízhatatlanná a népi politika számára, mikor végre szabadon hirdethetik eszméiket, és elérkezett az idő a párt szívósan hirdetett követeléseinek megvalósítására. Ha csendőrrrel, közigazgatási erőszakkal és német börtönnel szemben kitartottunk a magunk útján, vajon volna-e annak a feltevésnek valami valószínűsége, hogy éppen most leszünk gyengék és feladjuk elveinket? Ugye nem? Még akkor sem, ha a pártot fele részben új jövevények töltötték volna fel, amiről pedig szó sincs. A pártnak hagyományai vannak, megvannak a maga nemzeti célú radikális követelései, és azokról sem külső, sem belső ellenhatásokra nem hajlandó lemondani. ...Semmiféle kalandot nem vállaltunk a múltban, és nem vállalunk a jövőben sem."

Kovács megnyilatkozásából méltóságteljes öntudat, némi keserűség, de ugyanakkor szilárd eltökéltség érződik ki. A nem idézett részekben részletezi a „nemzeti célú radikális követelések” mibenlétét, egyúttal elhatárolódik az azokon túlmutató célkitűzésektől. Ekkor azonban – jó egyéves tapasztalatok alapján – már korántsem olyan jóhiszemű a kommunista vezetőket illetően, de változatlanul szükség-szerűnek tartja a koalíció fenntartását. Ugyanakkor egyre világosabban látja, hogy a Baloldali Blokk, pontosabban a kommunisták elleni küzdelemben szükség lenne a parasztegység megteremtésére. Tudatára ébredt annak, hogy az MKP vezetői politikai hamiskártyások, akik csak az erő nyelvét ismerik.

Közben folyt a kötélhúzás a kisgazdák és a kommunisták között. Nagy Ferencnek sikerült bizonyos ígéreteket és engedményeket kicsikarni az arányosítás (a kommunista túlsúly megszüntetése a közigazgatásban) és az önkormányzati választások megtartása tekintetében. Ennek azonban ára is volt: bizonyos engedményeket a Kisgazdapárt is kénytelen volt tenni. Kovács nem mindig értett egyet a

megállapodásokkal, egyszer kenyértörésre is vitte a dolgot: július 18-án írásban lemondott a főtítkárságról és a *Kis Újság* irányításáról. Nagy nehezen sikerült rávenni elhatározása megváltoztatására.

Elhatározását megváltoztatta, de önmagát nem. A legfontosabbnak az önkormányzati választásokat tartotta, ezért hozzáfogott ezek előkészítéséhez, függetlenül attól, hogy Rákosiék minden konkrét határidőt nélkülöző ködös ígéretekkel operáltak. A Kisgazdapárt augusztus 20-án százötven helyen szervezett – erődemonstrációval fölérő, választási előkészületnek tekinthető – népgyűléseket, majd a Parasztszövetséggel összefogva, szeptember 7–9-én országos parasztnapokat rendezett Budapesten. A 8-án a Hősök terén tartott nagygyűlésen 400–500 ezer paraszt vett részt. Ekkora tömeget a kommunisták még erőszakkal sem tudtak összegyűjteni. A gyűlésen Nagy Ferenc pártelnök és miniszterelnök szólt (többek között) az egybegyűltekhez. A parasztság fő feladatául a demokrácia teljes kiépítését jelölte meg, s elhatárolta magát és pártját a „visszafele nézőktől” és a „túlságosan előre szaladni szándékozóktól” egyaránt. Ebben a szellemben hozta meg határozatát a nagygyűlés.

A kommunistákat megdöbbenetete, hogy a kisgazdák még az utcai demonstrációk terén is nagyobb eredményt tudnak felmutatni. De a harcot egy percre sem hagyták abba. S a kisgazda vezetők tűrőképessége is gyengült. 1956 őszén volt olyan pillanat, amikor már arra gondoltak, hogy felmondják a koalíciót. Ezt mégse tették meg, mert abban reménykedtek, hogy a közeli békekötésig ki lehet tartani, s akkor, a szovjet megszállók kivonulása után a reális mértékre csökken a kommunisták befolyása.

A szeptember végén tartott kommunista pártkongresszus előtt a *Szabad Nép* felvetette a kérdést: Kie legyen az ország? A választ Kovács Béla adta meg. A *Kis Újság* szeptember 28-i számában, a *Nélkülünk nincs demokrácia* című írásában látnoki szavakkal utasította vissza a kommunista

törekvéseket, s világos elemzést adott a demokrácia helyzetéről, annak kisgazda értelmezéséről:

„Vállalom a kérdést, s megfelelek rá: a népé legyen. Az egész nemzeté, tehát a mi népünké is. Amíg mi politikai tényezők vagyunk Magyarországon, addig nem lehet róla szó, hogy az ország a Baloldali Blokk vagy közelebről megjelölve: a Kommunista Párt hitbizománya legyen. Az ország nagykorú és politikai jogokkal felruházott férfi- és nőlakosságából megállapíthatóan legalább hárommillió lélek áll mögöttünk. Ez a hárommillió lélek, a mi értelmezésünk szerint, vallja és szolgálja Magyarország demokratikus fejlődését. Velük számot kell vetnie minden józan politikusnak, és azzal is, hogy ez a tömeg nem kommunista és nem marxista. Ha a Baloldali Blokk türelmetlen vezetői... úgy látnák, hogy velünk nem lehet együtt dolgozni a koalícióban, és valami módon kísérletet tennének, hogy kiiktassanak bennünket mint pártot az ország vezetéséből, maguk maradnának a hatalomban, de azzal – gondolom – Révai József, Szakasits Árpád és Bán Antal is tisztában van, hogy nélkülünk csak kisebbségi diktatúrát tudnának csinálni, és ez talán még az ő értelmezésük szerint sem volna demokrácia. Bár lehet, hogy tévedek.

Itt mindjárt néhány szót kell szólnom Szakasits Árpád szokatlan megállapításáról, amit a parlamenti erőviszonyainkkal kapcsolatban mondott. Szerencsétlenül ostobának mondotta a parlamenti aritmetikát. Bár egy összevetőségi ülés forró légköre sok mindent megmagyaráz, Szakasitsnak ezt a kijelentését nem tartom szerencsésnek. Aligha tévedek, ha azt mondom, hogy ezt még sokat fogják emlegetni és ritkán dicsérettel. Bárhogy forgatják az urak, egyvalamit nem lehet letagadni: nemzetgyűlésünk a nép akaratából született és népakaratot fejez ki. Hibáival és erényeivel, nagyságával és gyengeségével a népből való. A miénk, a nemzeté. Ezt tudomásul kell venni, és ebből mindenkinek, aki nemcsak száján hordja a demokráciát, hanem egész mivoltában átérzi

a népuralom felséges erejét, le kell vonnia bizonyos következtetéseket. Én a magam részéről a népuralom tiszteletét nem tudnám összeegyeztetni azzal, hogy szerencsétlenül ostobának nevezzek a nép akaratából létrejött erőviszonyokat, pusztán azért, mert azok véletlenül kedvezőtlenek számomra. [...]

A nép türelmes. Hatalmat kapott a demokráciában és hatalmával élni fog. Az óriás nyugodt fölényével elnézi, hogy emberek idefent, Budapesten, a változó idők és a változó szükségletek szerint skatulyázzák a népet jobbra vagy balra, nevezik demokratának vagy reakciónak, de hiba volna azt hinni, hogy az óriásnak nincs önérzete. Én minden pártvezérnek és minden párttitkárnak lelkére kötném, hogy tisztelje a nép – a parasztok, a munkások és polgárok – természetes érzékenységét. [...]

Öklük mutogatásával, fenyegetésekkel nem lehet megváltoztatni azt a bizonyos »szerencsétlenül ostoba parlamenti aritmetikát«, de minket sem lehet letéríteni arról az útról, amelyet a magyar nép akarata jelölt ki számunkra. Szeretném, ha a munkáspártok vezetői végre számot vetnének a magyar élet bizonyos megváltoztathatatlan adottságaival, és félretennék a szavakban vagy közigazgatási és rendészeti intézkedésekben megmutatkozó erőszakosságot. Szeretném, ha tudomásul vennék a fenyegetések értelmetlenségét és azt, hogy önmaguknak ártanak vele a tömegek előtt. Ha valóban demokraták és a népet nem játékszernek, nem eszköznek, hanem a hatalom forrásának tekintik, akkor meg kell változtatni politikai módszereiket. [...]

Révai József szerint válaszút elé kerültünk. Én nem így látom a helyzetet. Ha a munkáspártok is hajlandók vállalni a fokozatos fejlődést, ami mellett Nagy Ferenc és a Kisgazdapárt lekötötte magát, akkor válaszút nincs, válság sincs. Eddigi hatalmas eredményeinket ugyanis a fokozatos fejlődés módszerével értük el. Vannak hibák, vannak nehézségek, van reakciós veszély is, de eredményeink sokkal nagyobbak, sem-

hogy tagadni lehetne a koalíció eredményességét. Ha együtt meg tudtuk csinálni a földreformot, a demokratikus átalakulást és fejlődést biztosító intézményeket, a tiszta választásokat, a köztársaságot és a stabilizációt, akkor nincs sok értelme válaszútról beszélni. Talán választút nélkül is megcsinálhatjuk a tiszta önkormányzati választásokat, megoldhatjuk a zűrzavart, amit a B-listával csináltunk, jó érdekképviseletet adhatunk a parasztságnak, helyes munkaszervezéssel kenyeret tudunk adni a munkanélkülieknek, gyorsítani tudjuk az újjáépítést, gépeket és nyersanyagot tudunk szerezni az iparnak, korszerűsíthetjük a mezőgazdaságot s – bár ez valóban hihetetlenül hangzik – idővel rendbe hozhatjuk a rendőrséget is, és rávesszük a belügyminisztert, hogy a demokrácia szabályainak megfelelően tartsa tiszteletben a nemzetgyűlési képviselők interpellációs jogát.

Ha a munkásvezérek nem a budapesti irodák hangján tárgyalnák a koalíció kérdéseit, hanem azon a nyelven beszélnének, amit a jó munkás használ odakint a falvakban, ahol oly szépen megértik egymást a dolgozó paraszttal, bizony mondom, hogy kevesebb volna a válság, több volna a munka és több az eredmény ebben a szegény országban.”

HUN SZÍJ CSATPÁRJA

Hosszan idéztük Kovács Béla tanulmány értékű cikkét, mert világos helyzetképet kapunk benne az 1946 végi politikai helyzetről, a Kisgazdapárt véleményéről és a szerző gondolatairól. Végül is ugyanarra a következtetésre jutott (jól megállapítható ez a *Kis Újság* 1946. november 20-i, *Holtponton* című írásából), mint évtizedekkel később Vida István történész: patthelyzet alakult ki, egyik fél sem tudott eredményt elérni céljai megvalósításában. A kisgazdák nem tudták kiteljesíteni a demokráciát, a kommunisták nem tudtak előbbre jutni a szocializmus irányában. Viszont veszélyesen közeledett a békekötés, ami félelemmel töltötte el Rákosiékat legfőbb támaszuk, a szovjet hadsereg elvesztése miatt.

Politikájukban mindig is benne volt a „minden eszköz” felhasználása.

December közepén a biztonsági szervezetekben gyanút ébresztettek bizonyos személyek gyakori találkozásai, sőt egyikük kapcsolata egy Nyugatról illegálisan hazatért katonatiszttel. Titkos lehallgatások alapján elkezdődtek a letartóztatások, bár eleinte maga az ÁVO sem tudta, hogy mivel fogják vádolni az őrizetbe vett személyeket. Az 1947. január 5-én kiadott belügyminisztériumi közlemény még horthysta főtisztviselők, katonatisztek és a Magyar Közösség nevű titkos társaság összeesküvéséről tájékoztatott, de mikor a nyo-

mozás látókörébe kizgazda politikusok is belekerültek, rájöttek, itt az alkalom a Kizgazdapárt szétverésére. Helyesen állapítja meg Palasik Mária, e kor jeles kutatója: „Többszörös, erőltetett és erőszakos transzformációval érték el, hogy a nyomozást a Kizgazdapárt felé lehessen kiterjeszteni, hogy a nevezett ügyet az FKgP szétzilálásához használhassák.”

A gyanúba kevert kizgazda képviselők egy része – ártatlansága tudatában – önként lemondott mentelmi jogáról, más részét pedig – bízva a független magyar bíróságban – kiadta a nemzetgyűlés. Egyes letartóztatottak aztán a verések és kínzások hatása alatt olyan vallomást tettek, amelyet csak az ÁVO akart.

A kizgazda vezetők eleinte nem érzékelték a kommunista akcióban rejlő veszélyt. Az 1946 elején még együttműködésre alkalmasnak tartott Kovács Béla azonban az év folyamán a kommunista törekvések legfőbb gátlójává vált, amit határozottságával és népszerűségével ért el. Hamarosan az ÁVO-s akció első számú célpontja lett. A még januárban letartóztatott Hám Tibornak ezt az ajánlatot tette Péter Gábor: „Ha hajlandó nekünk segíteni, terhelő adatokat adni Kovács Béláról, ígérem: hamarosan otthon lesz a gyerekeivel.” Bár a letartóztatott az ajánlatot visszautasította, rövidesen megindult a hajsza Kovács ellen. Először csak visszavonulását követelték, de az ellene felhozott vádak nem hozták nyilvánosságra. Csak február 8-án adták a közvélemény tudomására, hogy megindult ellene a hivatalos eljárás, konkrétan a népbíróság kérte mentelmi jogának felfüggesztését. A kizgazda képviselők egy csoportja parlamenti bizottság felállítását javasolta. Kovács István parasztképviselő nagy hatású beszédben állt ki a párt főtitkára mellett: „Mélységes fájdalommal tapasztaljuk, hogy azokat, akik belőlünk valók, velünk azonos életsorsból, kérges kezű parasztpától és -anyától származnak, ma Kovács Bélát, holnap Nagy Ferencet rágalmazzák.” Majd kijelentette, hogy a parasztképviselők „állást foglalnak minden olyan törekvés-

sel szemben, amely a kisgazdapárt erőszakos megbontását célozza". A Baloldali Blokk ugyanakkor bejelentette, hogy nem vesz részt a javasolt bizottság munkájában. A mentelmi bizottság végül is február 21-én és 22-én foglalkozott a Kovács-üggyel, s elutasította a kérést.

Rákosiék azonban ragaszkodtak Kovács Béla kihallgatásához. Hosszas egyezkedés után megállapodtak, hogy mentelmi jogának fenntartásával az Államvédelmi Osztály rendelkezésére fog állni Kovács Béla. Ennek megfelelően február 25-én megjelent a politikai rendőrségen.

Ezekben a napokban barátai figyelmeztették arra, hogy a kommunisták mindenre képesek a hatalomért, szabadsága, sőt élete is veszélyben van. Felajánlották, hogy külföldre szöktetik. Kovács Béla azonban határozottan kijelentette:

„Oda fogok állni a bíróság elé. Nem azért, hogy igazságot szolgáltasson, hanem hogy a szavak igazi értelmének kimondására kényszerítsük őket. Hogy mindenki lássa végre, hogy egy kommunista számára a demokrácia proletárdiktatúrát, a koalíció kommunista uralmat, a magyar politika orosz érdekek szolgálatát jelenti. Nem kell, hogy »veszély nélkül« átjuttassatok a határon.

Az ellenállás folytatása nemcsak a parlament padjairól, de nem is csak fegyverrel lehetséges. Ne becsüljétek le az áldozat értékét. Ha meg kell lenni, a pincebörtönökben folytatjuk, amit elkezdünk. A föld alatt terméshozó erők működnek.”

A kihallgatásról részletes tájékoztatást adott Pfeiffer Zoltán a *Wisconsini Magyarság* című lap 1972. július 28-i számában. Pfeiffer megtudva, hogy Kovács Béla bement az Andrássy út 60.-ba, azonnal berohant Péter Gáborhoz. Határozott, sőt agresszív fellépésével elérte, hogy párttársát bevezették a szobába. A többit mondja el ő:

„Pár perc múlva ott volt velem Kovács Béla. Alig ismertem rá. Férfias alakja megroppant, barátságos arcára

ráfagyott a rémület. Nyöszörögve mondta: Ezt nem lehet túlélni.

Látva összeomlását csak annyit mondtam neki, azt csináld, amit én, s Péterhez fordulva kijelentettem, most pedig elmegyünk. Péter tiltakozott, de mentünk az ajtó felé Kováccsal, mondván: Az erőszaktól sem riadunk vissza. Péter Gábor látva elszántságunkat, nem állt utunkba, hanem úgy tett, mintha udvariaskodna, kikísért bennünket a lépcsőházig, és szabad utat intett fogdmegjeinek.

A kocsiban Kovács Béla nyögve, akadozva visszapergette a történetek filmjét: Bement a rendőrségre, Péter Gábor fogadta udvariasan és átadta egy tisztjének, aki őt egy homályos terembe kísérte. A helyiség egyszerre megtelt emberekkel, akik öblös hangon, egyre fokozódó erősséggel gyalázták. Hazaáruló! Bitang reakciós gazember! Büdös paraszt! Titkos társasági összeesküvő! Úgy szedte elő emlékezetéből az egyes részleteket, mint egy rémálom mozaikjait. Mikor megkérdeztem tőle, hogy miért nem ment nekik, az volt a válasza: Megrendültem, szólni sem tudtam.

Ez után az »idegkezelés« után elvezették Timár István referenshez. (Jelenleg egyetemi tanár, miniszteri osztályfőnök.) Ott nála leültették, kávéval kínálták. Nem tudott inni, de válaszolni se a feltett kérdésekre. Látott egy nőt füzettel és ceruzával a kezében. Igyekezett magához térni, de nem tudott, mert egymás után hozták be a fiúkat (kiszgazdapárti képviselőket, parasztszövetségi tisztviselőket), akik könnyesen mondták a szemébe, hogy igenis, ő volt a titkos társaság irányítója, az összeesküvés politikai támogatója. Ettől a szembesítéstől összeroppant, és akkor kezdett eszmélni, mikor velem találkozott Péter Gábor szobájában.

A miniszterelnökségen még mindig siralmas képet nyújtott, úgyhogy amikor Nagy Ferenchez bementünk, és barátságosan hívtam fel figyelmét a pártközi manőverekre, Nagy Ferenc összecsuklott. Tényleg meghitt barátként ragaszkodtak egymáshoz.

Kovács Béla ugyanúgy, mint a kocsiban, most már részletesebben, elmondta az Andrássy út 60.-ban vele rendezett scenáriumot. Azzal váltunk el egymástól, hogy hazamegy, senkit sem fogad. Kialussza magát, és én kilenc órakor felkeresem, hogy a változott körülményekhez igazíthassuk a Parlamentben elmondandó beszédét.

Este 9 órakor csengettem Kovács Béla Váci utcai lakásának aajtáján. Falujabeli házvezetőnője zavarodottan fogadott. Elvitték az urat. Kik? Egy orosz század két tábornokkal.”

A kihallgatási jegyzőkönyv szerint délután újra megjelent a politikai rendőrségen, ahol újra szembesítették például Szent-Iványi Domokossal, de csak annyit ismert el, hogy „a vallomásban vannak egyes pontok, amelyek szerinte a valóságnak megfelelnek, s ezeket abban foglalja össze, hogy Szent-Iványival és baráti körével tényleg folytatott politikai természetű beszélgetéseket”. (Ilyesmire utalhatott Bevin angol külügyminiszter egy interpellációra válaszolva: „Ha a budapesti per vádlottjai összeesküvők, akkor ő maga is az.”)

Mint említettük, még 25-én este írásban szólította föl Szviridov, a SZEB elnöke Ortutay Gyulát, a rádió elnökét, hogy az éjszakai híradásban jelentsék be Kovács Béla letartóztatását. Másnap pedig részletes közleményt adtak ki a Magyar Távirati Irodával, melynek tartalma megegyezett a már ismertetett rádióhíradással. Ezek a vádak annyira alaptalanok voltak, hogy a későbbiekben soha nem szerepeltek sem a nyomozati iratokban és jegyzőkönyvekben, nem hangzottak el vádként sem fegyveres terrorakciók, sem gyilkosságok. Sőt, pár hónappal később Rákosi arról panaszkodott Molotovnak, hogy az összeesküvőknek „nem voltak fegyverraktáraik”, ami erősen gyengítette a vád állításait.

Az amerikai és brit kormány több jegyzékben is tiltakozott, hivatkozva a jaltai megállapodás megsértésére. Nagy Ferenc és Kovács Béláné egyaránt kérte, hogy a szovjet hatóságok adják át az elhurcolt politikust a magyar szerveknek.

A Szovjetunió a követeléseket és a kéréseket sorra visszautasította, sőt még azt is közölték a magyar kormánnyal, hogy éppen Kovács „vallomásaiból” kiderül Nagy Ferenc bűnössége is. Kovács Béla először az ausztriai szovjet zónába került, majd a Szovjetunió különböző börtöneiben raboskodott. Bírószági tárgyalás nélkül 1952. március 5-én, tehát elhurcolása után öt évvel 25 év szabadságvesztésre ítélték. Az indokolás, mely most már egészen más, mint a letartóztatásakor kiadott közlemény: „A magyarországi FKgP egyes vezetőivel közösen szembekerült a Szovjetunió megszállási politikájával, amely a fasiszta rendszer következményeinek felszámolására irányult, részt vett a Magyarországot megszálló szovjet csapatok illetékességi területén ellenforradalmi kémhálózat kiépítésében.”

Újabb három év telt el, amikor végre 1955 márciusában levelet írhatott feleségének. A hosszú fogság alatt többször kapott agyvérzést, egyszer meg szívinfarkust. Az évek során nagyon lefogyott. Szellemileg azonban sokat gyarapodott: megtanult oroszul és németül, valamennyire angolul is. Sokat olvasott, de mindez nem pótolta a szabadságot. Végre 1955. november 8-án átadták a magyar hatóságoknak. Először Nyíregyházán, majd Jászberényben folytatta a fogolyéletet, s ekkor megtapasztalta, hogy az Államvédelmi Hatóság emberei felülmúlták szovjet mestereiket. De 1956. január 12-én végre meglátogathatta felesége. A találkozás drámai volt: a kilenc év nagyon megviselte a valamikor robusztus férfiút. Rövidesen Budapestre szállították, de csak április 2-án engedték szabadon. És azután is megfigyelés alatt tartották.

A leromlott állapotban hazakerült politikus megpróbált dolgozni a szőlőjében, de hamar kiderült, hogy fizikai munkára nem képes. Gyakran volt kórházban, a forradalom első napjait a pécsi klinikán töltötte. Október 30-án térhetett haza. Útja egyenesen a Baranya megyei tanács székházába vezetett, ahol a Kisgazdapárt tartotta alakuló gyűlését. A be-

lépő Kovács Bélát tapsvihar és éljenzés fogadta, majd a megyei szervezet örökös elnökévé választotta. A szónok rögtön megszakította beszédét, s átadta a szót sokat szenvedett politikustársuknak. Beszédét így kezdte:

„Semmivel sem érdemeltem meg ezt a nagy szeretetet, mert én csak a kötelességemet teljesítettem és teljesítem. Sokszor gondoltam odakint a fogságban, nem fertőzik-e meg a közvéleményt a rólam terjesztett rágalmak. Látom, nem sikerült Kovács Béla megrágalmazása, nem sikerült a Kisgazdapárt megrágalmazása sem. Nem a programunk, nem annak részletei állították mellénk az ország többségét, hanem az, hogy ez volt az egyetlen párt, amely a függetlenséget, szabadságot akarta.”

Ekkor még nem döntötte el, hogy vállalja-e Nagy Imre felkérését a kormányban való részvételre. Személyesen kívánt előbb tájékozódni. Nagy Imre repülőgépet küldött érte, de ő autón ment fel a fővárosba november 1-jén. Személyes biztonságáról a Gödöllői Agrártudományi Egyetem fegyveres diákjai gondoskodtak.

Végül, amikor Nagy Imre bejelentette a többpártrendszerre való áttérést, és amikor már kimaradtak a kompromittált kommunista miniszterek a kabinetből, vállalta a szereplést. 1956. november 2-án olvasták be rádióba nyilatkozatát, melyben többek között kijelentette: „A mai történelmi helyzetben szükségesnek tartom késedelem nélkül elmondani népünknek azt a megállapítást, hogy kormányunk teljes felelősségérzettel, helyesen, jól képviseli hazánk érdekeit.” Kovács államférfiúi nagyságát mutatja, hogy – a Szovjetunióval kapcsolatos igazán negatív tapasztalatai ellenére – beszédében szükségesnek tartotta hangsúlyozni a magyar–szovjet barátság fenntartását. Jellemző a Szabad Kossuth Rádió munkatársainak akkori hangulatára, hogy ezt az utalást kihagyták a közvetítésből.

A november 2-án megalakult utolsó Nagy Imre-kormányban az államminiszterséget minden fenntartás nélkül

vállalta. Ugyanezen a napon – politikai barátai unszolására – elvállalta a kiszgazdapárt elnökségét is. Tette mindezt annak ellenére, hogy meg volt győződve a második szovjet invázióról. November 4-én, a szovjet támadás után ő is menedéket kért az USA budapesti követségén, de az amerikai kormány elutasította a kérelmet. Pesten maradt, és sorozatos tárgyalásokat folytatott Kiszgazda politikusokkal (id. Antall Józseffel, Kóvágó Józseffel, Tildy Zoltánnal) s a többi demokratikus párt képviselőivel (Bibó Istvánnal, Farkas Ferencsel, Fischer Józseffel). November közepére összeállították *A Független Kiszgazdapárt politikai tervszövege a kibontakozás biztosítására* című dokumentumot, amely nem nyerte meg Kádárék tetszését, hiszen tartalmazta a szovjet csapatok kivonulásának szükségességét, a teljes amnesztiát, a többpártrendszert, a Nagy Imre-kormány elismerését is. Ettől eltekintve a munkás-paraszt kormány szívesen látott volna soraiban egy magyar parasztpolitikust, erre azonban Kovács nem volt hajlandó. Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1957. május 7-i ülésén Kádár így tájékoztatta elvtársait: „Kovács Béla egyenesen megmondta, hogy politikai megfontolásból nem lép be a kormányba, mert neki az a véleménye, hogy ő nem azonosíthatja magát a proletárdiktatúra erőszakos oldalának olyan erős hangsúlyozásával, mint ami most történik. ...Furcsa volna, ha ő valamilyen gyűlésen felállna és a proletárdiktatúra mellett lelkes hangon beszélne. ...Nekem a munkások valószínű nem hinnék el, hogy őszintén mondom, azok az ingadozó parasztemberek, akiknek a demokráciáról más fogalmuk van, azt mondanák, hogy hátha ez is áruló lett.”

A sehova sem vezető tárgyalások után hazament Mecekaljára. Ezután többet volt kórházban, mint otthon. Állapota egyre romlott. 1958 elején a Nagy Imre-per kapcsán többször is kihallgatták. Ezek a kihallgatások igen rossz hatással voltak rá. Testi-lelki állapotának romlását aljasul ki-

használták a rendszer képviselői, kommunisták és renegát kiscgazdák egyaránt.

A megtört, leromlott állapotban vegetáló embert rávették az 1958. novemberi képviselő-választáson való részvételre. Egyszer tudott elmenni a parlamenti ülésre: ez volt utolsó nyilvánosság előtti megjelenése. Pár nap múlva tüdővérzést kapott. Ettől kezdve állandó vendége lett a pécsi klinikának. Még utolsó napjaiban is zaklatták: nevével jelzett cikkekben elveitől idegen gondolatokat közöltek. Külföldi újságírókat nem engedtek hozzá, de még június 14-én is megjelent egy hamis „hűségnyilatkozata” a *Népszabadságban*.

1959. június 21-én halt meg, 23-án temették el, de halálhírét csak a temetés napján közölték az újságok. Még holtában is félték tőle! A robusztus, életerős férfi 51 éves korában hagyta el végleg szülőföldjét. Kovács Béla a kommunizmus áldozata volt, ezért a magyar parlament helyesen tette, hogy a kommunizmus áldozatainak emléknapját az ő elhurcolásának a napjára, február 25-ére tette.

Mi sem értékelhetjük találójában e kiváló parasztpolitikust, mint ahogy barátja, Nagy Ferenc tette: „A férfit a feladat és nem a siker avatja hőssé.” S tegyük hozzá: az áldozat vállalása.

K. TÖRÖK BÁLINT

(474) 323

^K
JOBBA LESZÜNK

ny. T. H. Ilves észt köztársasági elnök
beiktatási beszéde

Tisztelt elnök úr, a parlament és a kormány tagjai, excellenciás urak, hölgyeim és uraim, kedves észt nép.

Mély tisztelettel és nagyrebcsüléssel telve állok ma önök elé. Tisztában vagyok vele, hogy tiszteletre méltó elődeim munkájának folytatása és a köztársaság szellemének életben tartása fogja meghatározni munkám és napjaim. Az a kötelesség, hogy óvjam és továbbvigyem az 1918-ban létrehozott Észt Államot, nagy feladatot rejt magában, melyet önök a következő öt évre rám ruháztak. Elődeink 88 évvel ezelőtt teremtették meg az Észt Köztársaságot. A szabadságért vívott háborúban egy vadonatúj államot rajzoltak a térképre. Ezzel az észt nép naggyá lett, nagyobbá, mint amekkorára valaha is képesnek tartották.

Azok a népek, amelyek kiharcolták a jogot, hogy saját államban, a nép biztonságos otthonában éljenek, boldog népek. Az észt nép otthona sajnos *de facto* csak alig két évtizedig állhatott fenn. Mindössze egyetlen nemzedék született meg és serdülhetett fel a független Észtországban.

Mégis ez az egy nemzedék elég volt ahhoz, hogy a demokratikus Észt Köztársaság eszméje, a saját állam víziója átvezesse népünket a hosszú megszálláson, a mérhetetlen szenvedéseken, igazságtalanságokon és galádságokon. A demokratikus Észtország eszméje segített bennünket abban, hogy visszaállítsuk függetlenségünket.

Csoda történt, amelyért hálásak vagyunk akkori vezetőinknek, népünk kultúrája alkotóinak és hordozóinak, mindenekfölött azonban az emberek százezreinek. Az ő összetartásuk, szilárd akaratuk és közös erőfeszítésük visszaadta az észet népnek államát.

Csakhamar ráébredtünk, hogy a pusztá önállóság nem elegendő. A világ tele van önálló államokkal, melyek polgárainak egyedüli álma, hogy távozzanak vagy meneküljenek belőlük. Ismertünk gazdaságilag sikeres államokat is, melyek kormányai távolról sem tartják tiszteletben a jogállam alapelveit.

Ma, 15 évvel a függetlenség visszaállítása után erre gondolva bátorkodom megfogalmazni feladatunkat és kötelességünket: öt év múlva olyan államot kell átadnunk az első, újból függetlenné vált Észtországban felnőtt nemzedéknek, amely olyan képet nyújt és úgy cselekszik, mintha sohasem lett volna megszállás.

Természetesen nem tehetjük nem létezővé a megszállás ötven évét. Azonban egy nemzedék – húsz esztendő – elegendés idő ahhoz, hogy el tudjuk dönteni: megbirkóztunk-e a feladattal? Nagyobbá, jobbá, biztonságosabbá és otthonosabbá tettük-e Észtországot.

Az Észt Köztársaságban született és felnőtt nemzedéknek ne kelljen se hallania, se megértenie a szabadkozásokat, hogy szüleiknek nem volt más választása, hogy megvolt bennünk a szándék, de előttük álltak a zord sziklák és a víz. Nem lesz már jogunk elnézést kérni, mikor kiejtjük „*újból önállóvá lett Észtország*”. Az új nemzedék nem fogja már érteni azt, hogy „*újból*”. Úgy legyen!

Nekem sohasem tetszett a kérdés: – Ilyen Észtországot akartunk?

Ebben a kérdésben az erőtlen megadás testesedik meg. A mi államunk nem kívánság vagy akarat, hanem cselekvés eredménye. Államunk fennállása minden pillanatában mi magunknak, az állampolgároknak, nem pedig Moszk-

vának, Brüsszelnek vagy a Nemzetközi Valutaalapnak a műve. A mi államunkat nem egyetlen magánszemély vagy egyetlen kormány, párt, cég hozta létre. Észtországot nekünk magunknak kell bátran és céltudatosan formálnunk, mindnyájunknak, nap, mint nap.

Ezért így kell feltenni a kérdést: – Milyen Észtországot akarunk örökül hagyni a gyerekeinknek?

Ebből sarjad ki az előttünk álló feladat: hogyan tovább?

Az angol John Locke, majd nem sokkal később a francia Jean-Jacques Rousseau már 300 évvel ezelőtt megmondta, hogy az állam a polgárok megegyezésén alapul arra nézve, hogy ki kormányoz, és ezt hogyan teszi. A társadalmi szerződés, amelyről ők írtak, feltételezi, hogy az állam a polgáraié. Annak joga, hogy mit tegyen az állam, annyi ideig adatik meg vezetőinek, ameddig a polgárok ezzel egyetértenek.

Egy ilyen megközelítés valamennyiünket, akikre a nép rábízta a vezetést és a felelősséget, arra kötelez, hogy a polgárok és nem mások nevében kell tevékenykednünk. Ha valaki azzal igazolja magát, hogy „az államnak nem származott ebből semmi kára!”, akkor az illető nem fogja fel, mi az állam. Egyik vagy másik csoportosulás bármilyen önkényes és palástolt előnyben részesítése becsapja a polgárokat, megszegi a polgárok és az állam közötti egyezséget. Sérti a polgároknak az igazságos államba vetett hitét. Apránként elfűrészezi a jogállam tartóoszlopait.

Mikor itt polgárokról, a polgárok államáról beszélünk, akkor a civil társadalmat értem ezen, nem az állampolgársági törvényt. Ha mi azt akarjuk, hogy öt év múltán Észtországban minden ember büszke legyen arra, hogy jelesül Észtországban él, s nem valahol máshol, akkor az ország minden lakosát kell érteni rajta, tekintet nélkül nemzetiségére, származására és vallására.

Emellett kötelességünk kiállni azokért, akiknek szenvedésben volt részük a megszállás alatt, de azokkal is kö-

telességünk megbékélni, akik a szenvedést okozták. Nem léphetünk tovább kölcsönösen egymást átkozva, vádolva. Ez azonban nem jelenti azt, amit Keletről gyakran javasolnak nekünk, hogy felejsük el a múltat.

Ha egészséges szellemű államot akarunk hagyni az önálló Észtországban született nemzedékre, akkor nem szabad bunkóként használnunk a múltat. A múlt akkor nem tud büntetni, gyanúsítani senkit, ha a múlt átlátható, ismert és nyilvános.

Elérkezett az idő, hogy új lapot kezdjünk, és a jövőre gondoljunk. S ezért sokkal többet kell tenni, mint azt, hogy egyesektől bocsánatot kérünk, másoknak pedig megbocsátunk. Ha azt akarjuk, hogy Észtország nagy és nagylelkű legyen, akkor minden itt élő embernek valami megismételhetetlent kell nyújtanunk, valamit, ami Észtországnak kizárólagos sajátja, s vonzó. Valami olyasmit kell felkínálnunk, ami Észtországban tartaná az észti fiatalokat, s visszahozná azokat a tízezreket, akik az utóbbi 15 év során eltávoztak.

Észtország új lapja feltételezi, hogy jobba leszünk. Hogy nem vádaskodunk, nem rémítgetünk, nem fenyegetünk, nem állunk bosszút és nem sértegetünk. Úgy kell viselkednünk, ahogy elvárjuk, hogy mások viselkedjenek velünk. Más emberek és más államok.

Az alternatíva rideg. Egy olyan államban, ahol küzdelem folyik a létért, vannak győztesek és vesztesek. Az államok szintjén a nagyok legyőznék a kicsit, és mindent a nyers erő határozna meg. Mi azt akarjuk, hogy Észtországot, lett legyen bármilyen kicsi, egyenlőként kezeljék. Hogy velünk kapcsolatban mindenütt ugyanazok a szabályok legyenek érvényesek, amelyekből mi is kiindulunk másokhoz fűződő kapcsolatainkban. Ez azonban azt jelenti, hogy az államon belül is így kell tennünk.

Legyünk őszinték – az utóbbi időben államként és népként jól ment a sorunk. A gazdaság gyarapodik, a fize-

tés és a nyugdíj emelkedik, a nép életkörülményei javulnak. Észtország a NATO és az Európai Unió tagja. Államként és népként olyan célokat értünk el, amelyek egy nemzedékkel ezelőtt, 1986-ban még íróasztalfióknak írt fantasztikus regénybe valónak tűntek.

Már olyan panaszokat is lehetett hallani, hogy a NATO-hoz és az Európai Unióhoz való csatlakozás után Észtországnak nincs elérendő célkitűzése. Több mint tíz éven keresztül iskolás gyerek módjára viselkedtünk, sikeresen elvégeztük az egyetemet is, s elértünk mindent, amit a felnőtté válás útján el akartunk érni. S most mintha tanácstalanok lennénk, hogy mihez kezdünk úgymond felnőtté fogadottan. Milyen célokat tűzzünk magunk elé, milyen felelősséget vállaljunk magunkra felnőtt államként?

Kérdezzük meg azonban magunktól a további célok kitűzése közben, s kérdezzük őszintén: a népnek és az államnak belsőleg is ilyen jól ment a sora?

Mi történt álmaink államával, a demokratikus Észt Köztársasággal, ha polgárai félnek szabadon kinyilvánítani véleményüket; ha a polgárokat idegenkedés és viszolygást tartja vissza attól, hogy polgárként viselkedjenek, és polgári kötelességeik, valamint lelkiismeretük szerint cselekedjenek?

Az önállósági mozgalmunkat lánggra lobbantó foszfor-kitermelési tervekől mára saját üzletembereink új olajpala-bányák megnyitásának projektumai lettek. Az észt természetet fenyegető veszély manapság valóban kisebb? Vajon Virumaa lakóinak nyugodtabbaknak kellene lenniük, mivel a lehetséges környezeti katasztrófát már nem Moszkvában, hanem Tallinnban készítik elő?

Vajon büszkék és nyugodtak lehetünk-e, ha a vidéki régiók fejlődése a helyi döntéshozók pártállásától függ, nem pedig az érintett lakosság szükségletétől? Ésszerű-e, hogy az állami hivatalokat, sőt a kórházak vezető állásait nem a szakértelem, hanem a pártállás alapján töltik be?

Az én szívemben ott él az Észt Állam önállósági kiáltványában leírt gondolat, melyet ezennel idézek: „Az Észt Köztársaság minden polgára azonos védelemben részesül a törvények és a bíróságok részéről tekintet nélkül vallásra, nemzetiségre és politikai nézetekre.” Ez a gondolat a polgári Észtország eszméjének alappillére kezdet kezdetétől fogva.

Megismétlem, fő feladatunkat az önállóvá, önmagát irányítóvá, gazdaságilag sikeressé lett Észtországban: öt év múlva olyan észt államot adjunk át, amelynek tevékenységét a polgárok szabják meg, nem pedig egy szűk csoport. Az állam nem valami politikusok klubja, ahova belépéskor tagsági igazolvány felmutatását kéri a többiektől. A demokratikus állam a polgároknak olyan kaptafája, melyhez igazodva kell valamennyiünknek cselekednie. Olyan kaptafa, amelynél meg kell maradnunk.

Az észt népnek érezni kell, hogy az észt állam törődik vele. Ha azt akarjuk, hogy országunk a gazdasági növekedés és a jólét tekintetében foglaljon el előkelő helyet Európában, nem pedig az öngyilkosok és a depresszióban szenvedők számát illetően, akkor törődnünk kell vele.

Az észt népnek éreznie kell, hogy az állam az övé. Ha kitekint a világba, azt lássa, hogy Észtország ugyan kicsi, de ugyanakkor sokkal nagyobb, mint számaránya után bárki vélhetné.

Észtország bebizonyította, hogy megáll a lábán. Mind az Európai Unióba, mind a NATO-ba vezető út vagy példának okáért a Tigrisugrás szép terv maradt volna, ha nem szedtük volna össze magunkat, s nem cselekszünk közös erővel.

Képesek vagyunk új célok elérésére. Elődeim, Lennart Meri és Arnold Rüütel, akiknek a munkáját szeretném még egyszer elismerni, s tisztelettel adózni érte, hivatalba lépésükkor ugyane helyről idézték az önállósági kiáltvány következő sorát: „Észtország, reményteljes jövő küszöbén állsz!”

Az észti nép megteremtette jövőjét, s átlépett a küszöbön. Ezért is kezdem hivatali időmet minden honfitársamhoz intézett felhívással: – Ez a ti államotok, a jövője a ti kezetekben van. Egyedül a ti privilégiumotok s egyben kötelességetek eldönteni, hogyan megyünk tovább, és milyen Észtországot hagyunk örökbe gyermekeinknek.

Olyan Észtországot, amely törődik másokkal, legyen ez a másik akár valamelyik európai uniós szomszéd állam vagy a te személyes szomszédod? Vagy egy olyan Észtországot, amelyben nem vesszük észre a közvetlen mellettünk álló felebarátot? Felhányjuk-e polgártársainknak a múltat, vagy közösen keresünk új megoldásokat? Elidegenedünk-e az államtól, vagy szeretettel és gondoskodással hangoztatjuk, hogy a haza mindannyiunk számára „boldogság és öröm”?

Tegyük nagyobbá Észtországot! Ez felhívásom hozzátok, kedves honfitársaim, a parlamenthez és a kormányhoz, saját magamhoz, mindannyiunkhoz. (*Finnugor Világ*, 2006. december)

FORDÍTOTTA: BERECKZI GÁBOR

* Utalás az észti himnusz első sorára

clh:
1% METAFIZIKA —

clh:
A VÁROS MEGMENTÉSE

ny. novella

Egy sűrű szemöldökű fickó jött oda hozzám. Azt mondja: „Apám, nagyon fontos üggyről van szó.”

De ez a sűrű szemöldökű nem volt olyan, mint aki fontos dolgokról beszélhet. Azt mondtam neki? „Menj a francba!”

Ettől kivirult, olyan lett, mint az égő csipkebokor – csakhogy rosszul, feketén égő csipkebokor. Már láttam, hogy ő majdnem az ördög, oda kell ráfigyelni.

Mondtam: „Figyelem önt, uram.”

Tele szájjal röhögött. Érezte, hogy ez az „uram”, ez nem szívből jövő. Nem is volt szívből jövő.

– Holnap összedől a város – mondta. Alig volt kaján.

– És kiválaszthatok öt embert. Öt ember nem hal meg.

Csak nevezd meg őket.

– Öt? – kérdeztem.

– Persze – mondta konokul.

– Laci – vágtam ki vitézül.

Bólintott, a hüvelykujját feltartotta.

– Egy.

– Babó Titti! – kiáltottam.

A mutatóujját is feltartotta.

– A külvárosok is? – kérdeztem rémulten.

– Naná – mondta, és sűrűbb volt a szemöldöke, mint bármikor.

– Akkor Pisti és Ágota.

– Négy – rivallta kárörömmel.

K. Lázár Emília

– És az a kövér nő, aki szemben lakik velünk, a húgom, Nagybabó, egy taxifőor a Kiskunságból, a mongolszemű közértes kislány, Skóbala, Skóbala mamája és papája, a lengyel pap, Borszéki Miki, Bogatir Ábrahám, Illés, Bertha, Rita, Verocska, a kilencvenötös buszjárat összes vezetője, Handel Editke, Édi, Aradi, a fekete fejű, Kökőrcsin Laji, Okos mama, Bözsike, a knégelman, egy csomó futballista, Kerecsen Pistike, Giccsek, Köbcsi, Borz Ödön, a három Etelka, Janikovszky, Kovács János, Juli, Gyömbérgyökér György, Haraszti egy, Haraszti kettő, Haraszti három, Panna feleségem és összes testvérei, főleg Madi és mindenki, akit Madi szeret...

– Elég! – ordított a sűrű szemöldökű.

Kicsit összezsugorodott, a szemöldöke se volt már olyan sűrű. De én kíméletlenül folytattam:

– A Medvék, Király Ernő, Margitka és az a pofa, aki füttyürészve szokta verni a buszok oldalát, és a pénzesek és a pénztelenek, a fiúk, a lányok és Keserű Ilona és Bátor Aladár és Bártortalan Aladár is...

A pasas teljesen összezsugorodott. De én nem szántam meg, keményen fölsoroltam mind a kétmilliót.

– Ez az az öt – mondtam.

Előbb kihullott a szemöldöke, aztán teljesen eltűnt.

Hát így mentettem meg a várost!

K. LÁZÁR ERVIN

Vers

elm:

ESZTERGOMI APOKRIF

Dobokai Sándor Györgytől, Balassi gyóntatópapjától származik az első hiteles leírás a költő haláltusájáról. Utolsó szavai így hangzottak: „Tuus miles fui Domine. Tua castra secutus sum.” („A Te katonád voltam, Uram. A Te seregében szolgáltam.”) Az értékes dokumentum a Pannonhalmi Apátság Főkönyvtárában található. De Dobokai Sándor György évek múltán, emlékezetből, hogy a költőt megidézhesse hallgatóságának, így rakosgatta össze szavait.

Tusakodván bévül
én igaz Istenem
soha nem is másokkal
hajolj Te most fölém
egekből leszálló
minden angyalaiddal.

Szívem humuszába
legszebb hónapodat
virágostul borítsad
sebemnek üszökét
lázam futosását
erősen csillapítsad.

K. Nagy Gáspár

Hűsítő kedvével
csobogó nagy vized
testemet ha megfolyná
Danubius forrás
szikkadt nyelvem tövét
élesztené olyanná

mivel Téged Uram
végcsatám porondján
híven dicsérhetnék:
katonád voltam itt
angyalid kürtszaván
táborodba megtérek.

(Lejegyezvén az Úr 1994. esztendejében)

NAGY GÁSPÁR

X 209

cikis

ŐRZŐ VOLT A STRÁZSÁN

ny.

Fájdalmas búcsúzás Sütő András posztumusz kötete. Hogyne lenne az: az elmúlás árnyéka akkor is belengi, ha éppen nem tudunk arról, hogy a rohamosan fogyó idő szorításában született. A kötet mégsem csak Sütő András személyes búcsúja, s ezt a könyv sok pontján maga is fájdalmasan érzi – ha direkt formában nem is akarja kimondani. Nekünk azonban számot kell vetnünk ezzel is: Sütő Andrással egy olyan írói hagyomány egyik utolsó nagyformátumú képviselőjét veszítettük el, amelyiknek évtizedek óta folyó utóvédharcai mindazokat mélységes fájdalommal töltötték és töltik el, akiknek irodalmi és – ne röstelljük kimondani – nemzeti eszmékedése a népi hagyomány, a népi írók öröksége jegyében zajlott.

Ez a rendkívüli értékeket teremtő árama a magyar irodalomnak évtizedek óta apad, és ez nem kevés feszültséget kelt azokban, akik számára fontosak a népi irodalomban fölvetett, áldozatosan vállalt és remekművek megteremtésében meghatározó szerepet játszó értékek. De ahogyan a történelem a 20. század első harmadában mozgalomként is életre hívta a népi irodalmat, úgy a század végére lassanként túl is lépett rajta. Hiba lenne, ha az e változással kapcsolatos közéleti feszültségeket, áruulásokat és mocskolódásokat csak emberi gyöngeségekkel, politikai manipulációkkal magyaráznánk, és nem gondolnánk arra, hogy a mindenenen úr időnek micsoda szerepe van ebben.

Azt hiszem, Sütő András pontosan tudta ezt. Annál is inkább, mert maga is a népi iskola fényköréből bújtt elő, találkozhatott velük, és ifjabb kortársukként legnagyobbjaik körében eszmélkedhetett. Tőlük tanulta meg a nemzeti sorskérdésekkel való szembenézés bátorságát, tőlük tanulta azt a nyelvet, amelyen a maga életének sorskérdéseit is meg tudta fogalmazni. Írói pályája során nemcsak gyermekkorá világának életmódváltását, hagyományos értékrendjének szétesését látta, hanem azt is, ahogyan példaképei és pályatársai küzdenek az őket kibocsátó közeg és szellemi-erkölcsi létüket és lényüket meghatározó világkép eróziójával. Nagy László a búcsúzó lovacska képével írta le ezt a folyamatot, Csoóri Sándor megfogalmazása szerint „valami most múlik el, valami végleg elmúlt”. Mindez a hatvanas–nyolcvanas években zajlott:

ny. Sütő András: Lételegi hájrában
K. Gróh Gáspár

akkor, amikor Erdélyben, hála a szocialista építő munka lendületének, még konzerválódtak a korábbi értékek, még mindig eleven maradt a paraszti közösségek kohéziója. De pusztulása nemcsak egy örült rezsim nyomása miatt, hanem a maga belső logikája szerint is közeledett (ezt pl. Bartók Béla fél évszázaddal korábban is pontosan látta), és fokozottan készítette az erre érzékeny alkotókat arra, hogy még egyszer, utoljára kifejezzék ennek a világnak értékeit. Sütő életművének egyik meghatározója, hogy ennek a kornak és világnak krónikása lett. Ennek a szerepnek lenyomata e kötetben is jól látható: olvasható akár egy búcsúzó korszak búcsúleveleinek gyűjteményeként is.

A levél műfaj uralkodó szerepe több okkal is magyarázható. Fájdalmas látvány, ahogyan egy korábban nagy tömbök mozgására képes, terjedelmes művészekben gondolkozó író szellemi erejét megőrizve is már csak rövidke írásokban mutatkozik meg. Ezeknek a késő-őszikéknek a háttere maga a betegség, amelynek szorításában a korábbiakhoz hasonló ívek fölvezetésére okkal nem vállalkozhat az író.

A *Létvégi hajrában* kötet címe is magyarázat. Közvetlen jelentése annyiban, hogy ideje-élete fogytán az író még egyszer üzen, valójában: hagyatkozik. A cím mindkét szava a befejezéssel, valaminek a lezárulásával függ össze: a hajrá szó mai jelentése utolsó szakaszra, végső erőfeszítésre utal. De a nyelvtörténet mást is mond: a hajrá a vadászat és a harc résztvevőinek önmagukat is biztató, fokozott erő kifejtésre buzdító kiáltása volt, és ezt a jelentését is megőrizte: hallhatjuk ezt a sportban és politikai gyűléseken is. Sütő András nemcsak használja a nyelvet, hanem éli is: ebben a hajrában utolsó éveinek-hónapjainak végső erőfeszítései és a biztatás (amelynek része a csak azért is bizakodás) összetalálkozik.

Ezért is olvashatunk annyi levelet ebben a kötetben: Sylvester Lajosnak, Beke Györgynek, Nagy Gáspárnak, Csoóri Sándornak, Kántor Lajosnak, Farkas Árpádnak, Sára Sándornak, Cs. Nagy Ibolyának, Görömbei Andrásnak és másoknak, ismert és kevésbé ismert címzeteknek, ifjaknak és korosabbaknak. És olvashatunk rövid megemlékezéseket, amelyek éppolyan köszöntésnek hatnak, mint az élőknek szánt születésnap-i laudációk. Az Illyés Gyulának, Bözödi Györgynek, Horváth Istvánnak, Kemény Jánosnak szóló síron túli levelek szerzője nem tehet arról, hogy a címzetek oda költöztek, ahova ezek az írások nem kézbesíthetők. A hangsúly nem

is ezen van: a levelek téren és időn átívelő világhálója mindazokat összeköti, akiknek fontos az, ami írójuknak.

Orvosok, kórházak, gyötrelmek alig engednek meg többet néhány soros, néhány oldalas üzeneteknél – de azért ez nem ilyen egyszerű. Az írónak nemcsak a betegsége fáj, hanem a világ változása, a rendszerváltott években bekövetkezett fokozatos kiszorulása az irodalom életéből. Ne kerteljünk: Sütő Andrást ugyan a Ceaușescu-rendszer tiltotta ki hazája sajtójából, de mintha a későbbiekben is megmaradt volna a cenzurális tilalom. Persze másként működve, mint korábban.

De nem ilyen egyszerű még ez sem: az az írói-gondolati nyelv, melynek Sütő kiemelkedő mestere volt mindhalálig, lassanként mintha alkalmatlanná vált volna a változóban lévő világ jelenségeinek kifejezésére. Nem érvénytelenné, hanem időszerűtlenné vált – és ezzel az idő is hatalmasat veszített. Valahogy úgy, ahogyan a természet egésze szegényedett akkor, amikor a 17. században az utolsó bölény is elesett a deli vadászok zsákmányaként. De vajon bizonyítja-e ez a bölény mint olyan fölöslegességét? És kevésbé érvényes Giotto, mert van Leonardo?

Ha egy kifejezőmód, egy beszédmód, egy klasszikus értéket teremtő paradigma helyére egy másik lép, a korábbi mit sem veszít értékéből. Így nem kétséges, hogy a Sütő-i (Illyés-i, Németh László-i, Nagy László-i, stb.) nyelv ma is érték, ez a nagy művek sorában megjelenő problémalátás, világkép és nem utolsósorban erkölcsi példa ma is olyan örökség, amelynek elutasítása végzetes szellemi öncsonkítás.

Sütő András életműve, személyisége az idők során valósággal táborszervező, megtartó erővé vált. Ezt maga is tudta: át is érezte ezt a felelősséget.

Mondhatjuk röviden: Sütő András a népi írók nagy klasszikusainak folytatója, egyik utolsó képviselője volt. De miben is áll ez az örökség? Természetesen egyetlen pillanatig sem a szűkebb értelemben vett parasztiságból: a patriarchális falukép értékeinek a modernizációban is megőrzendő elemeire való figyelem, a tradicionális paraszti gazdálkodás világában megőrzött ősi kulturális tapasztalat tudatos megélése, metafizikai távlatokba, a modern ember fogyatékoságait ellensúlyozó kontextusba helyezése sohasem csak irodalmi, esztétikai produkció volt. A népi írók gondolkodásában – annyi mással együtt – a népi (=paraszti) hagyomány

a nemzeti problematikával nőtt össze, ebben a kontextusban jelent meg a polgárosodás gondolata, a teljes kulturális örökség megőrzése. Sokat emlegetett „nacionalizmusuk” a hitük szerint végveszélybe került magyarság megőrzésén túl sohasem terjeszkedett, mások fölé nem helyezte magát. Amit Tamási Áron Ábele mondott, a „szegények és megszorítottak” zászlaját fölemelve, egészében érvényes volt ennek az áramlatnak gondolkodásában, hitében.

A magyarságnak az alulso néposztályokkal való azonosítása különös színezetet kapott a változó történelmi-politikai kulisszák előtt. A két háború közötti hatalom szemében éppen olyan gyanús volt, mint a kommunista uralom idején. A népiek baloldalisága (melyre jobboldali rezsimekkel szemben oly büszke lehetett) menlevelet jelentett a baloldali diktatúrák idején – de, a „hűség a néphez, hűség a párthoz” kommunista jelszavából csak az első kötelmet ismerte el magáénak.

Erdélyben ez különösen súlyos képletet jelentett: ha magyar író számára a néphez való hűség a népéhez való hűséget jelentette, akkor az automatikusan magára vonta a mindenkori román nacionalizmus belső imperialistáinak vadászszenvedélyét. (De nemcsak az övéket: a doktriner jogvédők számára az emberi jogok között mindmáig nincs összhang az asszimiláció és az identitás megőrzése, a kivándorlás és a helyben maradás jogainak védelme között.)

Ne akarjuk azonban meghamisítani a diktatúra korszakának tényleges történetét és hétköznapi valóságát sem. A pártállamban az állampárttal való konfrontációt kevesen vállalták. Nem gyávaságból, nem óvatosságból, hanem a realitásokkal számolva. A konfrontáció biztos bukást ígért, még a részleges győzelem reményét sem kínálta, a biztos (fizikai vagy szellemi) pusztulás értelmetlenségét nem lehetett erkölcsi normának tekinteni. A morális áldozatvállalás tragikus hőseiből az adott közegben nem lettek az események menetét befolyásoló mártírok: Szabédi László és társai mártíriumuk szívbemarkolóan példázta ezt. Így a hőssé és áldozattá válásnál fontosabb lecke volt a megmaradása. (Amire persze olyan nagyon büszkék nem lehetünk.)

Nemcsak írója személyes sorsa miatt, nemcsak a búcsú fájdalom okán szívszorító ez a kötet, hanem attól is, hogy írója a maga közeledő elmúlásától szorongatva szembenéz azzal is, hogy élete küzdelmei nem hozták meg azt az eredményt, amit joggal várha-

tott, s mindaz, aminek megmentéséért harcolt, amiért kis híján az életével fizetett – végveszélybe került.

Sütő András életművében természetes módon változnak hangsúlyok, érdeklődése középpontjába más és más elemek kerülnek. Az indulás nagy, szociális igazságszolgáltató lázát követő kiábrándulás a szűkebb család, a felnevelő közösség iránti elkötelezettségének megvallásával folytatódik, aztán e világ gondjainak egyetemességéről szól, a népi, a nemzeti sors kérdéseit az emberiség léptéke szerint ábrázolja. De aligha lehet itt a pályáiv szakaszait részleteiben áttekinteni, ezúttal csak egyetlen dologra kell figyel-nünk: arra, ami a kezdettől végig jelen van benne. Ez pedig az er-délyi és az egyetemes magyarság megmaradására való figyelem. Sütő számára a nemzetek, s mert magyarnak született, így természetesen a magyarság léte természetből adott érték, és úgy gondolja, hogy annak a kulturális sokféleségnek, amely az emberiség történetében létrejött, meg kell maradnia. Ez az álláspont józan ésszel megtámadhatatlan. Mégis, a mai értékzavaros világban könnyen semmibe vehető.

De – ahogyan Bibó István mondta – egy kis népre nézve az is végveszélyt jelent, ha létezését szóban kétségbe vonják. A 20. században a magyarsággal ennél súlyosabb atrocitások történtek, „sokországos” nemzet lett, töredékeinek asszimilációja az utóbbi évtizedek egyetemes változásai közepette felgyorsult. Sütő András az asszimilációs nyomást a Ceausescu-diktatúra tébolyában látta igazán megtestesülni, és annak bukása után két dolgot is megtapasztalt: az egyik az, hogy ez a nyomás a demokrácia keretei közé simítva is megmaradt, s hogy a megváltozott körülmények között a magyarság ellenállása csökkent, identitásának megőrzése saját maga számára ma kevésbé tűnik fontosnak, mint évtizedekkel korábban.

Az új keletű, a nemzet sorsa iránti közömbösség erősödésében megmutatkozó veszély végső okát e könyv tanúsága szerint is Trianonban látja – mert mi másban láthatná? Eközben tudja azt is, hogy a trianoni csapás orvosolhatatlan. És látja azt, hogy a „magyar ügy” egyre kevesebbeknek fontos – az amúgy is fogyatkozó magyarok körében. Ezért nem marad más, mint a kétségbeesés konstruktív formája: a semmivel alá nem támasztható remény. Ezért mondja Illyéssel, hogy a remény a legnagyobb bátorság. Ezért mondja visszatérően, hogy tagabb szülőföldjén a tíz paran-

csolathoz még egy 11. is tartozik: hogy „Erdélyben maradni kell akkor is, hogyha nem lehet”.

A kötetben olvasható a Sütő András életében talán utolsóként megjelent, amúgy 1999-ben született írás is. Olvashatjuk ezt akár tényleges szellemi-politikai végrendeletként is. Ennek szövegébe évtizedekkel ezelőtt írt tanulmányainak bekezdéseit, hangsúlyos üzeneteit is beépíti: az intertextualitás kutatóinak szép feladat volna ezeknek a mozaik köveknek eredeti megjelenéseit, eredeti kontextusait föltárni – s egyúttal azt is, mit jelent, hogy mindez itt, az életművet lezáró pozícióban, ismét megjelenik. „Álmomban koporsót láttam a szülőfalu templomában. Oldalán ezüstös fehér betűk hirdették az elhunyt nevét. Így szólt az: *A magyar nyelv*. Élt ezer esztendőket. Elhunyt fojtogatás következtében. Koszorúk lila papírszalagjain is felirat minden nyelveken: Utolsó üdvözlés a magyar nyelvnek. Adjon Isten tenéked örök nyugodalmat. Lehunytam a szemem, hogy ne lássam gyolcsfehér, fagyott arcát, az ismerős drága vonásait” – így a kötet legfájdalmasabb képe.

Sütő András végleg lehunytt szemei már nem láthatják a folytatást. Higgyük, és hisszük, mert mást nem tehetünk, hogy víziójára a jövő rácafol. Eltűnődhetünk azon is, hogy gyermekkorában maga is a Toldihoz, Arany Jánoshoz menekült, akinek *Összesét Cs. Szabó László* a mi Tórárnknak mondta, amely a diaszpóra nemzetet összefoghatja, megmentheti. Sütő András a magyar nyelvnek a magyar nyelvből épített várat. Író, bármennyi hasznos akarat szorult belé, annál többet semmiként se tehet, mint hogy a diktatúra és a *demokratúra* idején is az anyanyelv bástyái közé húzóódás védelmét kínálja mindannyiunknak: erdélyi és magyar magyaroknak. E kötetének a fájdalomosságig szép nyelvezete is tanúsítja: a belső vár utolsó védvonalán harcolva esett el.

ny. (*Sütő András: Létvégi hajrában. Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Ablonczy László és Cs. Nagy Ibolya. Debrecen, 2006. Kossuth Egyetemi Kiadó*)

K. GRÓH GÁSPÁR

Chis

RENDSZERVÁLTÁS ÉS DEMOKRÁCIA

*

Mára már igen tekintélyes nemzetközi szakirodalma alakult ki a „tranzitológiának”, vagyis azon folyamatok elemzésének, amelyek során a korábban diktatórikus rezsimekbe kényszerített társadalmak a demokráciába „mennek át”. Az elméletileg feldolgozandó tapasztalat a legtöbb helyen ugyanaz: a diktatúrától való megszabadulás bizony még egyáltalán nem jelenti a valódi demokrácia kiépülését. Sőt, az is kétséges, hogy az átmenetet egyáltalán szabad- e egyirányú – a kezdettől a véghez mintegy automatikusan, elkerülhetetlenül vezető – útként értelmezni. A tranzitológia klasszikus dramaturgiai szabályainak zöme – az illúziók kergegésétől kezdve a múlttól kapott örökség súlyának a lebecsüléséig – hazánkban is érvényesült, számos egyedi sajátossággal együtt. Az általános és a specifikus jelenségek, a régióknak egészét és a csak Magyarországot jellemző vonások összjátékának rendkívüli mélységű elemzését adja Fricz Tamás új könyve, amely a magyar demokrácia természetrajzának a vizsgálatára vállalkozott, ám ennek kapcsán széles körű képet festett a magyar átmenetről is. (Vagy transzformációról – ha inkább az „egyirányúság” látszatát is kerülő átalakulás fogalmát akarjuk használni.) S nemcsak a szűkebb értelemben vett átmenetről, hanem arról is, ami utána következett, az elmúlt másfél évtizedről. Amihez a recenzens csak egyetlen gondolatot fűz hozzá, a bevett periodizáció vitatása nélkül: nehéz szabadulni attól az érzéstől, hogy még mindig nem zárult le a rendszerváltás, hisz oly sok vonatkozásban még mindig a régi problémákkal küszködünk... E megközelítésből kiindulva pedig bátran megfogalmazható, hogy Fricz Tamás munkája nemcsak a hazai demokráciakutatást gazdagította, hanem a magyar tranzitológiai irodalmat is. Még hozzá egy kiemelkedő alkotással – rögtön meg is előlegezve a recenzens véleményét.

A szerző által középpontba állított kérdés tehát az, hogy milyen is az a demokrácia, amelyben 1990 óta élünk. Hová jutottunk, s miért tartunk ott, ahol vagyunk? A válasz erre természetesen nem adható meg történeti visszatekintés nélkül, s ennek során a szerző először is a Közép- és Kelet-Európában lezajlott rendszerváltásokra tekint ki. Megállapítja, hogy régiókban a „békésnek” mondott átmenetek között is különbséget lehet tenni: az NDK-

k: Egedy György

ban, Csehszlovákiában, Lengyelországban és a balti országokban a rendszerváltások a társadalom intenzív részvételével zajlottak le – Magyarországon viszont az átmenet a tömegek kikapcsolásával, az elitiek szintjén kötött megállapodásokkal valósult meg. Emiatt azután társadalmunk többsége nem is tudott azonosulni az új politikai rendszerrel.

Mi kellett volna ahhoz, hogy a békés átmenet el tudja nyerni a társadalom zömének a támogatását? A munka három kulcstényezőt emel ki:

1. a társadalom részvétele az átmenet fontos eseményeiben;
2. olyan szimbolikus események, amelyek lehetővé teszik a polgárok számára, hogy ne csak racionálisan, hanem érzelmileg is azonosuljanak a változásokkal;
3. a régi rendszer elítjének az elszámoltatása s ezzel összefüggésben bizonyos mértékű elitcsere.

Magyarország mindegyik tekintetben „lemaradt” – jellemző, hogy nálunk a legtöbb embert megmozgató „demonstrációra” 1988. november 7-én került sor, amikor is hatalmas tömegek indultak Bécsbe Gorenje hűtőgépekért. Jó néhány szociológiai vizsgálat is alátámasztja a szerző következtetését: hazánkban „a rendszerváltás döntően a jólét lehetőségeiben értelmeződött.” Más szavakkal: a demokráciával kapcsolatos elvárások nem politikai tartalmúak voltak, hanem kifejezetten a jólétre irányultak.

A „miért”-re a választ a Kádár-korszak sajátosságaiban találjuk meg, s a könyv ezek elemzésével sem marad adós. A sokszor emlegetett „kádári kompromisszum” eredményeképp a magyar társadalom arra szocializálódott, hogy a legbölcsebb dolog a politikától való távolmaradás, ennek pedig az lett a következménye, hogy míg az emberek közömbössé váltak a politika iránt, gazdasági-szociális szempontból túlságosan is kötődtek az államhoz. Ez a magatartás épp az ellenkezője annak, ami a demokrácia szempontjából szükséges lenne. Teljesen megalapozott tehát Fricz Tamás következtetése: a régióban a Kádár-rendszer kínálta a legkevésbé kedvező feltételeket egy sikeres rendszerváltás számára. Régi tapasztalat: egy drasztikus diktatúrától könnyebb megszabadulni, mint egy „igazi arculatát rejtegető” rendszertől.

Ilyen körülmények között a rendszerváltás folyamatában, melynek időbeli terjedelmét a munka az általános megközelítésnél (1989–1990), igen helyesen, tágabban értelmezi, (1987–88 – 1992–93),

a kulcsszerepet az elit játszotta. Mennyire sikerült a rendszerváltó elitnek a kádári örökséggel megbirkóznia? A munka világos választ ad erre: csak felettébb korlátozott mértékben, mivel az új ellenzéki elit elsősorban a fő ellenségre, a régi pártállam elitjére koncentrált – nem pedig a társadalomra. Az új elitet pedig igen gyorsan megosztotta a „népi-urbánus” ellentét nyílt kiújulása, aminek a tartalmát a szerző joggal határozza meg „nemzeti-kozmopolita” ellentétként. E fejlemény nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy Magyarországon a kívánatosnál sokkal hamarabb szembefordultak egymással az antikommunista ellenzéki elitcsoportok – még azelőtt, hogy „a rendszerváltás szempontjából lényeges közös lépéseket megtették volna”. Összegezve: a rendszerváltás alkotmányos céljait megvalósította ugyan az ellenzéki elit, de úgy, hogy eközben nem sikerült világosan elhatárolni egymástól a diktatúra és a demokrácia korszakát.

A kontinuitás megőrzésében döntő szerep jutott a régi „kádereit” gazdasági hatalomhoz juttató „spontán privatizációnak”, amelynek a következményeit a szerző – igen szellemes megoldásként – Bokros Lajos már 1990-ben megfogalmazott véleményével érzékelteti. „Bizonyítható – írja a későbbi pénzügyminiszter, a hazai neoliberalizmus egyik apostola –, hogy ez a folyamat a mai monopolisztikus összefonódások megrögzítésével kifejezetten a piac- és társadalomellenes tulajdonszerkezet kialakulásához járul hozzá.” S egy olyan szerkezethez, fűzhetjük hozzá, amely épp a stabil demokrácia társadalmi alapjait ásta alá.

A demokratizálódás folyamatát vizsgálva Fricz Tamás joggal hangsúlyozza, hogy sosem elég pusztán a jogi-intézményi feltételekre összpontosítani: nélkülözhetetlen az a fajta „endogén”, belső megközelítés is, amely a demokratikus politikai kultúra alakulására fordítja a figyelmet. Gyakori jelenség ugyanis a diktatúráktól szabaduló országok körében, hogy a demokrácia formális keretei létrejönnek ugyan, ám hiányoznak a stabil normák, és persze a demokratikus mentalitás is. Miért nem tud a demokrácia intézményi struktúrája tartalommal telítődni? Ennek elemzése kapcsán eljut a szerző a magyar rendszerváltás egyik legkritikusabb kérdéséig, az elitváltás problémájáig. A szociológiai szakirodalomban ezzel kapcsolatban két fő megközelítés alakult ki: az „elitcirkulációs”, amely szerint a régi elitet egy új váltotta fel, s az „elitreprodukciós”, amely viszont abból indul ki, hogy a régi elit sikerrel őrizte

meg egykori privilegizált pozícióit, politikai tőkéjét gazdasági hatalomra „konvertálva”. Fricz Tamás álláspontja (a recenzenséhez hasonlóan) az utóbbi felfogáshoz áll közelebb. A demokratikus magatartásformák és normák stabilizálódását mindenekelőtt az gátolta, hogy „egyetlen erőcentrum politikai és társadalmi túlsúlya” érvényesült, ez az „erőcentrum” pedig a bukott diktatúra elitjének tagjaiból került ki.

Ez pedig óhatatlanul felveti a kérdést: vajon ez törvényszerűen alakult-e így? Nem lett volna-e lehetősége a rendszerváltó elitnek arra, hogy azonnal más arculatot adjon a kialakuló magyar demokráciának a nómenklátúra-elit hatalmának a megtörésével? Azon elitének, amely az MDF 1990-es választási győzelmével csak részlegesen és ideiglenesen szorult háttérbe. Mint köztudomású, ez a dilemma a mai napig éles viták tárgya a történeti és politológiai szakirodalomban, s a választ számos szubjektív tényező is befolyásolja. A szerző, mint oly sokan az utóbbi években, az Antall-kormány „mérsékelt konzervatív szemléletmódját”, jog- és erkölcsfelfogását hibáztatja. A recenzens természetesen egyetért azzal a megállapítással, hogy egy „diktatúra jogrendje nem lehet szent és sérthetetlen”, s azzal is, hogy bizonyára többet lehetett – és kellett – volna tenni e tekintetben, ám úgy véli, az elmarasztaló vélemény mégis kissé egyoldalú. Nem veszi ugyanis kellőképp figyelembe, hogy az első szabadon választott kormányunk mozgásterét nemcsak a joguralomhoz való túlzott „dogmatikus” ragaszkodás korlátozta, hanem a politikai és gazdasági erőviszonyok realitása is. A szerző által is érzékletesen vázolt kádári örökségnek, valamint az SZDSZ-közeli „közvélemény-formálók” példátlanul agresszív propagandájának s az átalakulás objektív nehézségeinek a hatására sajnálatos módon gyorsan elfogyott a társadalmi támogatás a kormányzó MDF mögül. Ami drasztikusan korlátozta cselekvési lehetőségeit. Enélkül nem érhető meg a történelmi igazságtételnek, azaz a régi elit elszámoltatásának tragikus elmaradása sem. A tárgyilagosság megkívánja, hogy megjegyezzük: az MDF csak az első, ám nem az egyetlen konzervatív politikai erő volt, amely vereséget szenvedett a posztkommunizmus szervezeti hálózatával szemben. Ahogy azonban Fricz Tamás maga is írja, igen találóan, másutt a könyvében: „a kártyákat már azelőtt leosztották, mielőtt az új játékosok az asztalhoz ültek volna.” Nincs tehát vitája a recenzensnek a szerző azon konklúziójával, hogy a magyar rendszerváltás végső mérlege

igen sok kívánnivalót hagy maga után – s regionális összehasonlításban ez különösen áll, de az okok tekintetében egynemely vonatkozásban máshová tenné a hangsúlyokat.

A rendszerváltás felemás jellege jól megmutatkozott alkotmányos berendezkedésünkben is. Joggal emeli ki a szerző, hogy egy új alkotmány létrehozása nemcsak politikai okokból, hanem szimbolikus tekintetben is roppant fontos lett volna – a politikai elit egészének a kudarca, hogy az 1989-ben átmenetinek szánt alkotmánymódosítást a mai napig nem követte a demokratikus jogállam végleges alkotmánya. A Magyar Nemzet publicisztikai rovatának rendszeres olvasóit nem lepi meg, hogy Fricz Tamás alkotmányjogi struktúránk merevségének egyik ékes bizonyítékát látja abban a válságban is, amely Medgyessy Péter 2004 nyarán történt puccszerű leváltását kísérte. Megítélése szerint a táborok közötti merev szembenállás hallgatólagos kiegyezéshez vezetett: mindkét tábor elfogadta, hogy „a négyéves ciklusokat hol az egyikük, hol a másikuk szabad vadászmezőnek tartja” – s így e gyakorlaton nem is kívántak változtatni. A magyar demokráciát – egyebek mellett – egy negatív konszenzus, a „konszenzusképtelenség beismerésének konszenzusa” bénítja.

A magyar pártrendszer kialakulásának sajátosságait és „betonozódását” vizsgálva a szerző az „elitpártosodás” fogalmát használja – mindenféle értékítélet nélkül, azt a cáfolhatatlan szociológiai tényt hangsúlyozva, hogy pártjaink az elitcsoportok alkotásai voltak. Politológiai szakirodalmunk sokat foglalkozott a 90-es években azzal a kérdéssel, hogy a magyar pártok a társadalom felett „lebegnek”-e; Fricz Tamás igen lényegretörően úgy fogalmaz, hogy pártrendszerünk – mivel társadalmunknak „nem is igazán volt politikailag értelmezhető tagoltsága” – az ellenzéki értelmiségi csoportok közötti ellentéteket tükrözte. E fontos megállapítás figyelembevételével nélkül nem tudjuk megmagyarázni, hogy miért alakult ki napjainkra igazi szakadék az ún. „választási modell” elmélete és valósága között, miért nőtt oly hatalmasra a politikai elit és a társadalom közötti távolság. A recenzens messzemenően egyetért a szerző azon meggyőződésével, hogy a demokrácia szempontjából a kétpártrendszer uralomra jutása egyértelműen hátrányos lenne. Érveléséhez csak annyit fűzne hozzá, hogy a magyar társadalom eleve túlságosan sokszínű és „plurális” ahhoz, hogy két párt adekvát módon kifejezésre tudja juttatni érdekeit és szempontjait.

KUSZONOKI MASZASHIGE: SZAMURÁJ VEZÉR

A politikai megosztottság okait vizsgáló – a munka gondolatmenete szempontjából kulcsfontosságú – fejezetben a szerző hangsúlyozza, hogy a demokrácia működéséhez nélkülözhetetlen az autoritás megléte. S. M. Lipset klasszikus művére (*Political Man*, magyarul *Homo politicus* címmel adták ki) támaszkodva abból indul ki, hogy a demokráciában külön kell választani az autoritás forrását és hordozóját: az előbbi maga a rendszer és annak valamilyen szimbóluma, az utóbbi pedig a kormányzat. Az amerikai politológus két potenciális forrást említ, a koronát és az alkotmányt – ezt Fricz Tamás három másikkal is kiegészíti, a demokratikus értékek tiszteletével, a nemzettel és a demokratikus kiegyezéssel. A demokrácia akkor működik jól, ha a forrás és a hordozó elkülönül egymástól, azaz ha a hordozó nem kíván forrásként is fellépni. Ennek esélyei összefüggnek az országban uralkodó politikai törésvonalak jellegével – amivel ugyancsak részletesen foglalkozik a fejezet. Mint köztudomású, a magyar politikában a két fő törésvonal egyike a kommunista múlthoz való viszonyra alapozódik, a másik pedig a nemzeti irányultságú („népi”) és a kozmopolita, globali-

záción („urbánus”) pártokat választja el – a szerző kifejező terminológiájával mindkettő „rendszerértékű”, nem pedig „résztértékű” törésvonal. A politikai táborok, a kádárista és a polgári „résztársadalmak” szembenállásának élességét nagymértékben fokozza e két törésvonal egybeesése, egymásra torlódása, ami a rivális elitcsoportokat „tartósan és szinte reflexszerűen konszenzusképtelenné formálta”. A munka finom politológiai disztinkcióval arra is rámutat: a megegyezési képtelenség oka abban keresendő, hogy az elit csoportjait nem kompromisszummal jól áthidalható érdekalapú, hanem kifejezetten értékalapú, ideológiai jellegű ellentétek választják el – kibékíthetetlenül. A politikai megosztottság vizsgálata kapcsán e sorok – eszmetörténettel foglalkozó – szerzője úgy véli, tovább gazdagíthatta volna a munkát, ha az valamivel részletesebben is utal a politikai táborok világképének, demokráciafelfogásának főbb elvi vonásaira – és módosulásaira – is. No de a teljesség egyetlen monográfiától sem várható el – e hiányérzet egyébként is talán csak a recenzens szubjektív elfogultságából származik...

Hogy mit lehet tenni azért, hogy a „kiszorító” magyar demokráciát kivezessük e zsákutcából? A válasz, a demokratikus kiegyezés elméletileg könnyen adja magát, Fricz Tamás azonban figyelmeztet: a pártállami diktatúrából sarjadt posztkommunizmussal aligha lehet kiegyezni: „történelmileg és a rendszerváltás értelme alapján csak az indokolható, hogy a posztkommunizmus végrevalahára háttérbe szoruljon”. A polgári-konzervatív oldal ugyanis ma nem egy nyugati típusú szociáldemokrata párttal áll szemben, hanem egy diktatórikus rendszer örökösével. (Egy sajátos „életérzéssel” – Láncki András találó kifejezését idézve.) Az állampolgárok tudatában a demokrácia forrása és hordozója csak akkor fog végleg elkülönülni – vonhatjuk le a következtetést az érvelésből –, ha a magyar baloldal teljesen leszámol a posztkommunista hagyományokkal; ha viszont erre sor kerül, akkor ezt – hangsúlyozza nyomatékosan és joggal Fricz Tamás – a jobboldalnak is „értékelnie” kell, azaz szakítania kell a konfrontációs politikával.

A zárófejezetben a szerző – a magyar demokrácia sajátosságainak érzékeltetésére – egy új demokráciatipológia megalkotására tesz kísérletet. A nyugati kutatók sémái ugyanis csak a mienkétől jelentősen eltérő nyugat-európai viszonyok közepette értelmezhetők, s nem számolnak a posztkommunista országok realitásaival. Fricz Tamás kiindulópontja az, hogy a demokráciák vizsgálata során el

kell választani egymástól a jogi intézményeket és a politikai cselekvést, hiszen „semmilyen intézmény sem létezhet az intézmény működtetésére irányuló szándék nélkül.” Nyugaton, a „demokratizáció első nagy hullámában” (Huntington terminológiáját idézve), az intézmények és a magatartások egymással szoros kapcsolatban fejlődtek, a posztkommunista világban viszont az intézmények és a motivációk nem állnak összhangban; az előbbieket ugyanis kellő belső motiváció nélkül születtek meg. A magyar politikai rendszerről írott könyvben a Körösenyi-Tóth-Török szerzőtriász – Lijphart holland politológus kritériumai alapján – arra a következtetésre jutott, hogy a magyar demokrácia nem a „többségi”, hanem a „konszenzusos” demokrácia modelljéhez áll közelebb, ám a szerzők maguk is utalnak arra, hogy ezt az eredményt aligha erősítik meg mindennapi tapasztalataink – s ennek oka a modell hiányosságaiban keresendő. Fricz Tamás azt tette meg az általa javasolt demokrácia-felosztás alapjává, ami a Lijphart-modellből hiányzott, a politikai elit motivációit és lélektanát – és így különböztet meg „befogadó” és „kiszorító” demokráciákat. Az egyikben a kormányon levő csoportok teret adnak az ellenzéknek, s alapkérdésekben konszenzusos döntésekre törekednek, a másikban viszont erről szó sincs: az ellenzék teljes kiszorítása a cél. Tizenkét kritériumot dolgozott ki a politikai elit beállítottságának a meghatározásához – részletezésük túllépné a recenzió terjedelmi kereteit. Az ilyenfajta felsorolások kapcsán persze mindig felvethető, hogy vajon épp ezek-e a legfontosabbak, s nem maradt-e ki valami – a recenzens azonban úgy találja, hogy a javasolt kritériumok igen jól alkalmazhatók a posztkommunista társadalmakra. Ezek fényében a magyar demokrácia egyértelműen a „kiszorító” típusba esik – s az, hogy e besorolás egybevág mindennapi tapasztalatainkkal, már önmagában is a modell értékére utal. Bár e tipológiát nyilván tovább lehet majd finomítani, megalkotásával Fricz Tamás igen jelentős eredménnyel gazdagította a hazai demokráciakutatás irodalmát.

S ez utóbbi megállapítás nemcsak az említett tipológiára áll, hanem valójában a kötet egészére is; a komparatív politológia eszközeivel végzett remek elemzés a hazai politikatudomány nagy nyeresége. És sok olvasót érdemel. „Az árok két oldalán” valamenynyünknek segíthet abban, hogy árnyaltabban és mélyebben értsük meg közelmúltunk történelmét. Enélkül pedig esélyünk sincs arra, hogy ép bőrrel átkelhessünk azon a roppant keskeny függőhídon,

amelyet a kötet szerencsésen megválasztott borítóján láthatunk – amely a végzetesen szétszakadó ország két részét köti össze. S amelyet egyre inkább a teljes szakadás fenyeget... Konzervatív nézőpontból a recenzens aligha fogalmazhat meg más reményt, mint hogy e függőhíd helyére mielőbb széles és erős híd épüljön – ehhez pedig az első lépés a valósággal való szembenézés.

uy. (Fricz Tamás: Az árok két oldalán. A magyar demokrácia természetrajza, XXI. Századi Intézet, 2006.)

K: EGEDY GERGELY

←

A CSÍKGYIMESI VASÚTVONAL

X 209
X 385

A régi Magyarországnak – Trianon előtt – mindössze öt vasúti határállomása volt. Egy Szerbia felé (Zimony) és négy Románia irányában: Orsova, Olthid, Predeal és Gyimesbükk. Az összes többi határon átkelő vasútvonal az Osztrák-Magyar Monarchia más részeibe vezetett. A csíkyimesi határállomást 1897-ben nyitották meg, amikor a Brassóból kiinduló vasútvonalnak Sepsiszentgyörgytől Csíkszeredán át vezetett szakaszát, a Gyergyói havasok és a Csíki-hegység között kiépítették, hogy a Romániával kötött szerződésnek eleget téve az átmenő forgalom itt is megnyílhasson. A magyar vasútépítés egyik nagy teljesítménye volt ez a vonal, melyet az időközben eltelt 110 év alatt két háború esztelen rombolásai is sújtottak. Hogy változatos története nem merül feledésbe, az Bilibók Ágoston, immár nyugdíjas székely vasutasnak köszönhető, aki fiatal korától kezdve – előbb váltóórként, később vasúti tisztként – egész életében ezen a vonalon szolgált. Most a vonal történetének adatait, iratait, képeit és egyéb becses emlékeit összegyűjtve érdekes kiállítást nyitott a csíkyimesi állomáson. Ezenkívül pedig, valamennyiünk okulására könyvet írt, melyet nemrég adtak ki Csíkszeredán. A könyv a vasút építését, két háború viszonyosságait, egy nehéz körülmények között üzemelő hegyi vasútvonal apróbb-nagyobb eseményeit, sok feledésbe merült magyar mérnök és vasutas nevét éppúgy közli, mint a helyreállítás és a korszerűsítés eseményeit.

A Székelyföld későn, nagyon is későn jutott vasúthoz. Mert ez a Brassótól Csíkyimesig vezetett vonal is még csak kis hányadát

K. Kubianky Mihály

tárta fel. Nem elegendőt ahhoz, hogy a múlt századforduló idején a népesség nagy kivándorlását megelőzhesse. Egyedül Marosvásárhelyhez épült 1871-ben szárnyvonal az Erdélyt átszelő „Magyar Keleti Vasút” törzsvonalából Székelykocsárdnál kiágazva. Székelyudvarhelyhez később, 1888-ban építettek Héjjasfalvától helyi érdekű szárnyvonalat. A Székelyföldet feltáró ún. „székely körvasút” csak 1907-ben érte el Gyergyószentmiklóst, és két évvel később zárult be a „kör” Szászrégennél. De Kolozsvárt (és ezen keresztül Budapestet) változatlanul csak kerülővel lehetett elérni. Visszavetette ez a mulasztás a szorgalmas székelység életlehetőségeit, a terület kívánatos iparosítását. A *Csiki Lapok* 1891. karácsonykor a vasútépítés hírének hallatára így ír: „Ezek szerint tehát végre-valahára alapos kilátásunk van arra, hogy az ország egyik legmagyarabb, a kormányhoz leghívebb, de legszegényebb törvényhatósága is a rég sóvárgott s még régebben szükségelt és megérdemelt vasúthoz jusson. E feletti örömmünkben szívesen elfeledjük ama mellőzést, amely szerint oláhok és szászok sűrűen és hálátlanul lakott, s a vasútra, mint vármegyénk, nem is annyira ráutalt területek után a haza összes törvényhatóságai között legkésőbb, legutoljára mégis vasúthoz jutunk.” A vasút megépültét követően a térség élete, a lakosság életszínvonala és kulturális szintje valóban javult. Gyimesbükk állomásról iparvágány vezetett egy új fűrészüzemhez. A vasút, melynek építésében olasz vendégmunkásoknak jutott a fő szerep, sok embert foglalkoztatott. Sok olasz le is telepedett itt. A vasút a társadalmi élet központja lett. A falvak lakói közelebb kerültek egymáshoz, gyermekeik iskolázottsága megnőtt, mert a szülők a vasutas-életpályát ígéretes jövőnek ítélték.

Az osztrák–magyar vezetés bízott Románia semlegességében. Mégis, amikor néhány évvel az első világháború kitörése előtt megvalósult, a körvasút a csíkygyimesi vonalból Madéfalvánál kiágazva, a székelyföldi hálózatnak a nemzetközi kereskedelem és az utasforgalom mellett a stratégiai jelentősége is megnőtt. Az 1916-os bukovinai orosz Bruszilov-offenzíva és azt követően a román hadsereg betörése Erdélybe katasztrofális helyzetet teremtettek. Megbosszulta magát, hogy Csíkygyimes és Kőrösmező között 200 km hosszban nem építettek a haderő felvonulását is szolgáló vasutat. A románok egyik fő támadása éppen a csíkygyimesi vasútvonal mentén a Tatos-folyó völgyében törte át a Kárpátokat.

A Csíkszereda–Gyimesbükk vasútvonal építése 1895 őszén kezdődött, s hihetetlen gyorsan, két év alatt be is fejeződött: 1897. október 18-án átadták a forgalomnak. Különös figyelmet érdemel három jelentős műtárgya. Az első a Karakó-patak völgyhídja, mely 226 méter hosszú, és 64 méter magasságban két hatalmas kőpillérré támaszkodva három hídmezővel – kétoldalt kis falazott „rávezető” viaduktokkal – épült. Ez a műtárgy a 19. századi magyar vasúthíd-építés egyik csúcsteljesítménye. Középső, acélrácsos tartója 102 méter fesztávolságú. Másutt is épített a MÁV ilyen méretű hidakat, de a Duna-hídjainktól eltérően ez magashegységben, nehezen megközelíthető terepen valósult meg. Ferdén rétegződött altalajra támaszkodó kőpilléreihez a környező kőbányákból nem tudtak alkalmas építőkövet nyerni, miért is 25, illetve 40 km távolságból, szekéren kellett több ezer m³ követ a Hargitáról illetve a Tarhavasról a helyszínre fuvarozni. A magasan fekvő hídszerkezethez állványt kellett ácsolni. Megjegyzendő, hogy az ilyen nagy fesztávolságú völgyhidak építését szolgáló állványzatok ácsolása a hídépítés egyik igen nehéz fázisát jelentettek, így ebben az esetben is. A hidat mégis alig egy év alatt felépítették. A második jelentős műtárgy a lóvési állomást követi, ez a 112 m hosszú Ladók-viadukt. Karcsú pillérek közé feszülő hét falazott íve 30 méterrel a völgy felett még mindig emelkedőben vezeti a vasutat. (Itt megjegyezhetjük, hogy a Ladók völgy nevét egy csíkszentmihályi családról kapta, mely egykor a terület birtokosa volt.) A harmadik jelentős műtárgy az 1223 m hosszú lóvési alagút építése volt, melyet teljes hosszában kifalaztak, amihez ismét mintegy 5000 m³ faragott kőre volt szükség. Az 1895 őszén megkezdett alagútépítés egy évet vett igénybe. Az alagútban van a vonal legmagasabb pontja, 1012 méterrel tengerszint felett. Az Olt és a Tatros vízválasztóját átlépve a vasút már a 688 méteren fekvő Gyimesbükk felé lejt.

Ebből a Sepsiszentgyörgyről induló, a Kárpátokat átszelő vonalból ágaztatták ki később Madéfalvánál az ún. „székely körvasutat”. A Madéfalvától számított hegyi vonal hossza 40 km. Induló állomásának mégis inkább Csíkszeredát tekintik. A 25 ezrelékes emelkedővel-lejtővel épült, egyvágányos vonal hosszának közel fele ívben fekszik, ami önmagában utal a terepnehézségekre. Az említett műtárgyakon kívül további alagutakra és hidakra is szükség volt. Nevezetes közöttük a Utusaly-híd, a Bánya-híd és a Tatros-híd. Két kilométerrel Gyimesbükk után, újabb hárommezős

Tatros-hidat követően, az egykori Rákóczi-vár tövében és annak lépcsőzetéhez simulva hagyta el a vasút az országot: a Galac felé vezető vonalon az első román állomás Palanca volt.

Gyimesbükk hatalmas állomásépületét a MÁV magasépítési osztályának főépítész, Pfaff Ferenc és munkatársainak tervei szerint építették. A MÁV az 1900-as századforduló esztendeiben számtalan magyar város állomásépületét emelte a városi középület rangos szintjére. Új épülettel Cegléden, Miskolcon, Zágrábban, Fiumében, Temesvárott, Kolozsváron, Szolnokon, Pécsen és Debrecenben, átépítésekkel Győrött, Nyíregyházán és Szegeden. Távolról sem soroltam fel mindet. Ezekhez a városi épületekhez nivóban igazodó épületet emeltek a viszonylag ritkán lakott Kárpátokban Gyimesbükkön is, hangsúlyozva ezzel a határállomás jelentőségét, hiszen a beutazó idegen itt nyerte első benyomását az országról. S a vasútüzem és a vámkezelés miatt egyaránt valóban nagy épületre volt szükség. A 34 ablaktengelyes, 100 méternél is hosszabb, két markáns rizalittal jól tagolt épülettömb Pfaff Ferenc egyik legsikerültebb alkotása. Bilibók most megjelent könyve találóan állapítja meg, hogy „Madéfalvától Gyimesbükkig a vasútépítés előtt egy községben sem volt többszintes épület, ugyanúgy a téglából épített vagy cseréppel fedett házak is nagyon-nagyon ritkák voltak”. Valóban – és ez nemcsak a Kárpátokban, sokkal inkább az építőanyag-választék tekintetében nehezebb helyzetben levő Alföldre is vonatkozik – a vasútépítés építészeti kultúráját terjesztett. Épületeivel és műtárgyaival egyaránt.

A hegyi vasutaknak nemcsak az építése, hanem az üzeme is nehéz volt, főleg a gőzvontatás időszakában. Amikor – mintegy az 1930-as évek végéig – a tehervonatokat még kézfűrészek biztosították. A nehéz szerelvényekhez tolómozdony segítségét kellett igénybe venni. Madéfalván, Gyimesbükkön is épült fűtőház, ezen kívül is vízvételi helyek. A vonal mentén sok kis órházból is vigyázták a pályát, a forgalmat. A hegyi vasutak egyik réme, a megfutamodott szerelvények, illetve kocsik ezen a vonalon is kísértettek. Bilibók könyve megszólaltat idős vasutasokat, akik megannyi élményük elbeszélésével kortörténeti tekintetben is dokumentummá emelik a könyvet.

Sajnos a csikgyimesi vasutat kétszer is megtépázták a 20. század háborús cselekményei. Az 1916. év augusztusában váratlanul betörő román csapatok elől visszavonuló bajor katonai egységek rögtön felrobbantották a szép Karakó-völgyhíd 100 méteres kö-

zepső, parabolaíves rácsos tartóját. Amikor már néhány hónappal később Mackensen tábornok csapataival visszaszerezte az egész területet és fegyverszünetre készítette a román hadsereget, sürgősen szükség volt a hídra. Megfeszített munkával ún. Roth-Wagner hadihidat építettek. A sérült hídmezőt két közbenső pillér segítségével kívánták rövidebb mezőkre osztani, de alapozási nehézségek miatt csak az egyiket építhették fel. Így aszimmetrikus megoldás keletkezett. Az új tartókat két oldalról, szabad szereléssel tolták be. A provizórium immár nélkülözötte az eredeti MÁV-híd eleganciáját, de műszakilag tökéletesnek bizonyult. Amikor a második bécsi döntéssel a terület ismét Magyarországhoz és a vonal a MÁV-hoz került, még mindig ez a hadihíd-provizórium állt. 1944-ben nagyobb rombolás történt, mert annak az évnak az őszén a viszsza vonuló csapatok másodszer is felrobbantották a Karakó-hidat, de ezúttal az első háborúban megkímélt szép Ladók-hidat is. És felrobbantották a legtöbb állomásépületet, valamint a Lóvész-alagútnak egy szakaszát is. Most már a szovjet hadsereg és a román CFR vasút épített előbb provizóriumot, majd nemsokára a Karakó-völgy fölé a román vasutak egy tetszetős vasbeton ívhidat építettek. Ez áll máig is. A régi Ladók-viadukt kötörmelékéből pedig Lóvészén új állomásépületet emeltek. A vasútvonalon a CFR előbb svájci licenc alapján gyártott erős dízelmozdonyokkal váltotta fel a nehézkes gőzvontatást, majd 1974-ben villamosította ezt a vonalat. Ehhez kisebb-nagyobb átépítésekre volt szükség, így az alagutakban a pályaszintet süllyeszteni kellett, Gyimesbükkön az állomás perontetőjét kellett eltávolítani. A hatalmas és tetszetős gyimesbükki állomásépület viszont átvészelt immár több mint egy évszázadot. 1997-ben a román hatóságok és a CFR meg is ünnepelték a centenáriumot. Úgy hiszem, ez elsősorban a kötet szerzőjének, Bilibók Ágostonnak az érdeme, aki fáradhatatlan gyűjtésével itt hozta létre a kis emlékmúzeumot.

A szerző korabeli újságokban lapozgatott és több érdekességet is feltárt. Engem leginkább az a hír lepett meg, hogy miután a gyimesi vasút Romániával kötött egyezmény alapján épült, s a román fél az építkezéssel késlekedett, a bukaresti osztrák–magyar konzul a helyszínre hívta a román kereskedelmi minisztert, hogy a munkák előrehaladásáról tájékoztassa. Az érdekesség ebben az, hogy a meghívó konzul Aerenthal volt, röviddel később a Monarchia külügyminisztere (akinek nevéhez a végzetes boszniai okkupáció

fűződik), a román vendég pedig Bratianu, nemsokára miniszterelnök, számunkra nem kevésbé végzetes döntésekről elhírhedt politikus.

S végül a kötetből egy jellegzetes adoma. Amikor a MÁV 1895-ban a vonal építésébe kezdett, felkínálták Gyimesbükk községnek, hogy megállóhelyet létesítenek, hiszen a nagy állomás, melyet méltattunk, távol esik a községtől. Székely öntudat vagy maradiság, gyanakvás vagy önzetlenség miatt a község vezetőjének válasza így hangzott: „Bükknek nem kell megálló. Én vagy a bíró úr, ha bármikor Csíkszeredába kell menjünk, akár hivatalos, akár magánügyben, a községházának lófogatós kocsija van, és az elvisz Gyimesre, a vonatra és onnan vissza is hoz visszatértünkben.” (Közel 100 év után mégis létesült megállóhely.)

Az adomák és visszaemlékezések élvezetes olvasmannyá tesszik a kötetet, a rengeteg adat, építők, vasutasok nevei ezen felül dokumentatív értékűek. Ezt a könyvet minél többen vegyék kezükbe, főként közkönyvtárainkba kerüljön belőle. Szerzője azt írja, hogy a gyimesbükki vonal „egyike volt a történelmi Magyarország legszebb vasútjainak”. Jártam arra, láttam. Igazat adok neki.

ny (Bilibók Ágoston: *A Csíkszereda-Gyimesbükk vasútvonal története. Kiadta a Pogány-Havas. Havas Kistérségi Társulás, Csíkszereda 2005. ISBN 973-7875-13-3*)

K: KUBINSZKY MIHÁLY

(43)008

elb!

PÁLYÁK ÉS KÉNYSZERPÁLYÁK

72

73

Ritkán fordul elő, hogy a kulturális vetélkedésben, a vonzóbb, Érdekesebb események terén Berlin lekörözi Londont. Pedig pont ezt a benyomást szereztem május végén, néhány napos londoni útról Berlinbe hazatérve. Május 27-én avatták fel az új berlini főpályaudvart, az építészeti kultúra szempontjából jelentős nagyberuházást (erről Kubinszky Mihály számolt be a *Magyar Szemle* 2006. augusztusi számában). Június 3-án nyílt meg a Deutsches Historisches Museum állandó kiállítása. Akinek pedig mindez nem volt elég attrakciónak, az a Martin-Gropius-Bauban a vatikáni gyűjteményekből, valamint a nemrég látványos körülmények közt feltárt, az ókori Alexandria-tengerbe süllyedt részeiben talált

K: Brenner Falvas

műkincsekből láthatott kiállítást. A nyár eseményeiből óhatatlanul idekíváncsoznak az oldott, derűs hangulatban lezajlott futball-világbajnokság berlini meccsei is – a város és az ország talán soha ilyen jó fényben nem szerepelt a világ előtt, mint ezen a pár héten.

Bármennyire mellékesnek is tűnik, de a múzeumok, kiállítások élvezhetősége szempontjából nem elhanyagolható infrastruktúra: a ruhatárak, kávézók, *horribile dictu* WC-k működését is volt alkalmam egybevetni. A Tate Modern túlszűfolt, rosszul szervezett, szemmel láthatólag kizárólag turistafejésre berendezkedett földszinti étterem-kávézóját nem lehet egy napon említeni annak levegős, simán és zajtalanul működő Deutsches Historisches Museum-beli megfelelőjével.

Andeas Schlüter szigorú, négyzetre szerkesztett alaprajzú, fegyvertárnak épült barokk palotáját, mely helyet ad a Deutsches Historisches Museum állandó kiállításának, a felújítás utáni átadási ünnepség alkalmából láttam. Az udvart övező üres, háromhajós csarnokok láttán csaknem sajnáltam, hogy később teletömik őket kiállítási tárgyakkal, és valóban: használatba véve, minden igyekezet ellenére az épület kissé veszített nagyvonalúságából. Magáról a kiállításról nem akarok tételesen beszámolni. Csak néhány benyomás: a 18. század bemutatásánál Mária Teréziának és Nagy Frigyesnek, illetve dinasztiáik ellentétének a kiállítás alkotói azonos súlyt biztosítanak, a német történelem részeként kezelve az Ausztria-ház örökös tartományait is. Manapság, a Treitschke-féle kisméretű porosz apologetikával e ponton meglepően jól megférő *political correctness* idején ez korántsem magától értetődő. A jubileum alkalmából ide kíváncsozó példa: a salzburgi születésű és ott felnőtt Mozartot a mai osztrák köztudat a legnagyobb természetességgel könyveli el „*ex post*” osztrákként, holott Salzburg akkor nem is tartozott az ausztriai ház örökös tartományaihoz, hanem éppen olyan egyházi fejedelemség volt a régi birodalomban, mint mondjuk Würzburg vagy Bamberg.

De visszatérve a kiállításra, egy-egy megkapó tárgyi emlékre, amire a katalógus is külön utal: II. (Hohenstaufen) Frigyes arany fél augustalisán profilban római imperátorként, babékoszorúval és tógában ábrázoltatta magát, szemléletesen tanúságot téve arról a vélt folyamatosságról, amelyben önmagát látni és láttatni kívánta. A náci korszakot talán Felix Nussbaum jó nevű expresszionista festő 1944-ben, üldözői előli bujkálás alatt festett háromalakos

LURISZTÁNI ZABLA

képe jeleníti meg: az emberek szeméről leolvasható, beidegződött rettegés, az asztalon fekvő sárga csillag többet mond, mint akárhány dokumentumfotó. Ezután szinte megkönnyebbülten szemléli a látogató az ország (megosztottsága ellenére) gyors újjáépítését, majd az egyelőre – remélhetőleg hosszabb távon – érvényes happy endet, az újraegyesülést. Hogy ezután is bőven maradt megoldandó kérdés, mint például a demográfiai válság, azt a kiállítás szó szerint legsúlyosabb darabja illusztrálja: egy keletnémet lakótelep a lakók elfogytával lebontott házának panelje.

Szemben a Zeughaus épületével, a Kronprinzenpalaisban október 30-ig *Erzwungene Wege* címen hevesen vitatott kiállítás látható. A német elüldözöttek szövetsége által alapított *Zentrum gegen Vertreibungen* a 20. századi, nemzeti, faji, vallási, politikai alapon történt tömeges elüldözéseket taglalja időrendi sorrendben, az oszmán birodalom örmény lakóit sújtó üldözéstől a Jugoszlávia szétesésével összefüggő háborúk következményeiig. Központi szerepet játszik először a német, majd az európai zsidóság nagy részének elüldözése és deportálása, mint az emberiségellenes népirtási bűncselek-

mény önmagában is elrémisztő bevezetője. A kiállítás ellen elsősorban Lengyelországból jöttek heves reakciók, sajtóságos módon a kommunista uralom korát idézően szinte reflexszerűen revansizmussal vádolva a kiállítás szervezőit – a támadások most azonban elsősorban a jelenlegi lengyel kormány környezetéből származtak, sőt legújabban magától Kaczynski miniszterelnöktől. Mint minden szemlélő, természetesen én is elfogult vagyok, de megpróbálván objektív mércével mérni a kiállítást, indokolatlannak kell a vádakat tartanom. Egyrészt az 1945-ben a győztesek által meghúzott Odera–Neisse-határtól keletre lakó németek elüldözése, milliós nagyságrendű emberélet-vesztése a kiállításnak mindössze egy láncszemét alkotja, világosan megnevezve az okozati összefüggéseket, nevezetesen elsősorban az 1939. szeptemberi német támadást Lengyelország ellen. Másrészt az akkori Lengyelország keleti területei lakóinak sorsát, Sztálin bűnrészességét is bemutatják. Magyarország területe a kiállításban az áldozatok oldalán éppúgy szerepel, mint a tettesekén: többek között a magyarországi németek kitelepítésével és az 1945 utáni magyar-cseh) szlovák „népeségcserével”.

Furcsa módon ez a kiállítás szinte sokkal jobban megfelel a német elüldözöttek sorsának a kritikusok által minduntalan követelt összeurópai perspektívába állításának, mint a Deutsches Historisches Museumban megtekinthető, a német elüldözöttekkel foglalkozó kvázi-hivatalos időszakos kiállítás. Úgy látszik, nem mindegy, hogy ki akar mit mondani – a tény, hogy az *Erzwungene Wege* kiállítás mögött a német elüldözöttek szövetsége áll, sokaknak már elegendő ok az ítéletre, a tartalom tudomásulvétele nélkül. A „sötét revansisták” egyik feje egyébként a tavaly elhunyt csehországi német származású Peter Glotz, ismert publicista és kifejezetten baloldali szociáldemokrata politikus volt, aki egy megnyilatkozásában lényegében azzal motiválta csatlakozását az ügyhöz: elege van az európai történelem bizonyos pontjainak álszent agyonhallgatásából.

Számomra a legszuggesztívebb képeket nem is a németek elüldözésének bemutatása, hanem egy 1947-ben készült, mai fülnek kissé teatrális hangvétele ellenére megdöbbentő olasz filmhíradó nyújtotta, a pólai olaszok kitelepítésének története. A képsorok nyitott koporsóban fekvő halottat mutatnak, akitől hozzátartozói külön fájdalmasan búcsúznak, mert a régen elhunytak koporsóit a mene-

külők magukkal vihették. Amit az isztriai olaszok ingóságaikból nem tudtak magukkal vinni, és amit később, Amerikába továbbvándorolva vagy más sorsfordulók után otthagytak, az mindmáig, idestova hatvan éve, a trieszti kikötő egyik raktárépületében hever. Képzeljük el, milyen fantasztikus időzárvány, egy embercsoport életéről készült több ezer köbméteres tárgyi pillanatfelvétel van abban a trieszti raktárban. A kiállításra kölcsönadtak néhány (nem tudom, mennyire esetlegesen vagy tudatosan kiválasztott) darabot: olasz tisztelője által őrzött bronz Wagner-mellszobrot, mellette pohárszéket, babakocsit, szentképet... Mind e holmi akárhol Közép-Európában, hasonló társadalmi helyzetű családok birtokában megvolt, meglehetett. Boldog az, akinek, ha a tulajdona el veszett is, megmaradt a pótolhatatlan: valamennyi hozzátartozója.

K: BRENNER JÁNOS

CMS

322

XVI. BENEDEK PÁPA ÉS A FELVILÁGOSODÁS

ny. Az elmúlt kétszáz év katolikus gondolkodásmódját alaposan átította a felvilágosodás eszméinek – és a gondolatok következményeinek – az elítélése. Nem is ok nélkül, hiszen a 17–18. századi fordulat a társadalom szerkezetének gyorsuló ütemű átalakulásához vezetett, és a felszabadított indulatok történelmi léptékkal nézve is példátlan vérengzésekbe torkolltak. A felvilágosodás „a vallásnak és erkölcsnek teljes elpusztításához vezet, mert szerinte az észet azzal tesszük nagykorúvá, ha felszabadítjuk a természetfölötti kinyilatkoztatás és erkölcsrendszer rabságából” – írta például az 1931-es, Bangha Béla szerkesztette Katolikus lexikon. Katolikus gondolkodók legföljebb annyi engedményt tettek – különösen a II. vatikáni zsinatot követő időkben –, hogy ami értékes tartalom a felvilágosodás gondolataiban fellelhető, az mind a kereszténység eszmevilágából származik.

Ezek a nézetek napjainkban is közkeletűek, sőt, a felvilágosodás eszméinek elítélése még a politikai konzervativizmus gondolatvilágára is rányomta bélyegét. Ennek praktikus oka, hogy nagyon kézenfekvő és kényelmes eljárás a modern világ „minden egész eltörött” érzését egyetlen előzményre visszavezetni, ahogyan a keresztény tanítás is egyetlen történettel, a bűnbeeséssel magyarázza

K: Faly Zoltán

el az emberi társadalomban újra meg újra megtapasztalható rossz jelenlétét.

A katolikus gondolkodásmód felvilágosodással kapcsolatos változásának számtalan apró jele volt már az elmúlt húsz-harminc évben is. Amit a liberális teológia voluntarizmusa nem tudott elérni mesterséges módon a 19. században, az megvalósult önfeladás, a tanítás átírása nélkül a 20. század legvégén. Sokan döbrentek ugyanis rá a II. vatikáni zsinat utáni „ablaknyitás” közepette, hogy a katolikus egyház felvilágosodáskritikájával szemben a szekuláris világ inkább a 18. századi szellemi áramlat pozitívumait érzi és értékeli. Hermann Schalück, a ferences rend legfőbb előjárója például arra figyelmeztetett a kilencvenes években, hogy a felvilágosodás eszméit, a szabadság, egyenlőség és testvériség gondolatát a társadalom felszabadító és teljesen pozitív élményként éli meg, és ez nagyon is elgondolkodtató a katolikusok számára is: a hívők nem utasíthatják el ezeket az értékeket.

Ez az érvelés megpróbálja önmagában szemlélni a jelenséget, és óhatatlanul arra ösztönzi a gondolkodókat, hogy megkeressék az egyház és a nem hívők véleménye között mutatkozó látványos hasadás okát. A katolikus teológusok és filozófusok általában ennél óvatosabban fogalmaztak, és a pozitívumokról szólva inkább a felvilágosodás gyökereinek keresztény voltára irányították a figyelmet.

Így tett több írásában és megnyilatkozásában Ratzinger bíboros is, a hittani kongregáció prefektusaként. A világháború utáni politikai kezdeményezésekről, a nagy kereszténydemokrata nemzedékről, az Európai Unió alapjainak lerakásáról például így írt több évvel pápává választása előtt: *„Ezek a politikusok az államról, a jogról, a békéről és a felelősségről alkotott morális fogalmaikat a keresztény hitből merítették, amely átment a felvilágosodás vizsgáin, s a jog és az erkölcs pártos eltorzulásával szembehelyezkedve még inkább megtisztult.”*

A „felvilágosodás vizsgája”, a „jog és erkölcs pártos eltorzulása” kifejezés persze nem minősíti pozitívan magát a felvilágosodást, de bizonyos hangsúlyeltolódás már jól kiolvasható a kontextusból. Nem arról van szó, hogy a katolikus egyház körülbelül ötven év leforgása alatt megváltoztatta azt a véleményét, amelyik a megelőző kétszáz esztendőben teljesen egyeduralkodó volt, hanem arról, hogy mind erőteljesebben vette/veszi figyelembe egy bonyolult társadalmi jelenség más aspektusait is.

Ez mindenképpen gazdagodás, mint ahogyan az a – nem csak katolikus gondolkodók körében felmerülő – számvetés is gazdagodás volt, amely a II. világháború után éppen a felvilágosodás eszméinek meg nem valósulását kérte számon Európán. Markánsabb megfogalmazásban pedig néhányan épp ezen eszmék következményének tudták be a hatalmas vérontást.

II. János Pál megnyilatkozásaiban ilyen sarkos megfogalmazással nem találkozunk, de arra ő is felhívta a figyelmet, hogy az ember életét szebbé, értékesebbé tenni akaró nagy célok önmaguk ellentettjévé váltak, és ebben szerepe volt az Istent kiiktatni akaró szándéknak.

Ratzinger bíboros pápává választása után még tovább ment a felvilágosodás értékelése terén. Ennek fontos jele volt a muzulmán világban egy félreértés miatt nagy vihart kiváltó beszéd, mely 2006. szeptember 13-án hangzott el, a pápa németországi látogatása során, méghozzá hajdani tanári működésének helyszínén, a regensburgi egyetemen. Elsősorban a gondolkodás szélsőséges formájáról, az Istent kizárni szándékozó racionalizmusról, ennek az európai kultúrára gyakorolt hatásáról szólt, másodsorban pedig az erőszakos hittérítésről, mely mind az ember, mind a lélek természetével ellentétes. Az intellektuálisan rendkívül izgalmas és kissé talán szokatlanul személyes beszéd utolsó részében XVI. Benedek végül elutasította a felvilágosodás eszméinek differenciálatlan tagadását: *„A modern gondolkodás önkritikájának ez a nagy vonásokkal fölvezetett kísérlete egyáltalán nem zárja magába azt a véleményt, hogy vissza kellene térnünk a fölvilágosodás előtti korba, elvetve a modern kor nézeteit. Mindazt, ami a szellem modern fejlődésében értékes, fenntartások nélkül elismerjük: valamennyien hálásak vagyunk azokért a nagyszerű lehetőségekért, melyeket ez a fejlődés nyitott az ember előtt és az emberi fejlődés számára, melynek kedvezményezettjei vagyunk.”*

E kijelentés a katolikusokat arra figyelmezteti, hogy az isteni gondviselés túlságos leegyszerűsítése lenne, ha a modern kor minden nyűgét és baját a felvilágosodás nyakába varrnánk. A nem hívők, különösen pedig az egyháztól, vallástól elszakadó európaiak figyelmét arra hívja föl, hogy nem lehet a katolikus egyházat a társadalmi-technikai haladás megrögzött ellenlábásának tartani.

A fejlődés és a hit kérdésének még nyilvánvalóbb összekapcsolása volt a pápa 2006. esztendőben elmondott utolsó beszéde, mely a pápai kúria előtt hangzott el. Az üzenet tanulságainak egy ré-

sze a muzulmán világnak szól: XVI. Benedek az emberi jogok és a vallásszabadság tiszteletben tartásának fontosságára emlékeztetett – regensburgi beszédéhez nagyon hasonló kontextusban. A hívőknek el kell utasítaniuk a pozitívista értelem diktatúráját, ugyanakkor el kell fogadniuk „a felvilágosodás igazi vívmányait, az emberi jogokat, a hit és a vallásgyakorlás teljes szabadságát”. S hogy ne lehessen félreértés, kiemelte: a muzulmán világ napjainkban egy rendkívül sürgető feladat előtt áll, hasonlóan a felvilágosodás korabeli kereszténységhez.

Fordulatot említeni tehát a katolikus gondolkodás felvilágosodás-recepciójába nemcsak túlzás lenne, hanem a lényeg meghamisítása is. Komoly változás, differenciálódás azonban történt, és a pápai megnyilatkozások valószínűleg csak a folyamat elejét jelentik.

K: FÁY ZOLTÁN

Székház / Jaltu Lajos

csk

KIS MAGYAR VALÓSÁG – FÖLDÖN, ÉGEN

ny

Pénzügyi megszorításoktól hangos a színház világa, akárcsak az ország is. Rémüldöznek, tanácskoznak a direktorok, mert a legfrissebb hírek szerint a fővárosi önkormányzat a 2007-es költségvetési évben a kultúra szférájából 1,8 milliárd forintot vonna ki, ami az intézmények számára 1,1 milliárdos veszteséget jelentene. Többek nyilatkozták, ha ez bekövetkezik, azaz a közgyűlés a javaslatot elfogadja, alig néhány teátrum maradhatna talpon. Szám szerint tizenhárom fővárosi színházat érintene a drasztikus megvonás (ugye, Demszky Gábor nem ezzel kampányolt?!): gyakorlatilag az összeset, melyeket Budapest Székesfőváros önkormányzata tart fenn. Az egyik művész-színház igazgatója szerint nyomban be is zárhatnának, hiszen bevételük 33 százalékatól esnének el.

Sosem latolgattunk esélyeket számadatok alapján e folyóirat hasábjain. Most mégsem szorítkozhatunk pusztán esztétikai minősítésre. Eljött a pillanat, amikor létkérdéssé vált a kultúrpolitika döntése (persze nem ez az első eset, de a színházak vonatkozásában eddig még úgy-ahogy haladhatott a szekér). És ez nem pusztán ijesztgetés. Tapasztalhattuk az egészségügyben, amely e

K: Metz Katalin

gondolkodás szerint csupán egy a nemzetgazdaság ágazatai között. Most nem bizonygatnám közhelyek sorával a nemzetépítő kultúra stratégiai jelentőségét: ennek magától értetődőnek kellene lennie. De el sem hallgathatom a teátrumokat fenyegető, vésztlő jósló perspektívát, vagy inkább perspektívavesztést. Bizony lehet, hogy a színházak között nem egy olyan akad, amely a darabválasztás és művészi színvonal dolgában nemigen érdemes arra, hogy közpénzekből támogassuk, mivel nem teljesíti nemes értelemben vett alaphivatását. Ám ez nem igazolja a fűnyíróelv bevezetését: eddigi tapasztalataim szerint ugyanis nem azok esnek majd ki a rostán, amelyek dömpingárujokkal a saját lábukon is megélnének. A támogatás hiánya azokra végveszély, akik épp a kommersztől, a bulvártól óvakodnak, akik nem a kasszára kacsintanak minduntalan. Egyszóval: ismét a kontraszelekción diadalmaskodhat.

És ettől még fájdalmasabb, hogy csalódások sorát kell elviselnie a hivatásos nézőnek az idei évad félidejében. Rendre érdektelen, jó esetben közepszerű előadások születtek a teátrumokban, és sikerült elrontani egynéhány drámairodalmi remekművet is. Kimagasló, élményszerű előadásban meg végképp nem volt részünk. (Természetesen a fizikai képesség határán belül látottak közül.) Való igaz, ha a kritikus ránéz egy plakátra, szereposztásra, bizonyos – magától értetődő – színvonal-ingadozáson belül nagyjából be tudja határolni, mi várható a színpadon, még akkor is, ha egy-egy színész a saját szintjénél váratlanul jobbat vagy rosszabbat produkál. Az előadás egésze ugyanis nem (csak) ezen múlik. Talán épp fordítva. Nem egy színművészt épp a rendezés tart kordában, „visz félre”, bénít le vagy éppen forgat ki magából – a szerep ellenében. Mindenesetre, jóval több nagy kaliberű „színjátszó személyünk” van, mint amennyi jó rendezőnk. A fantáziátlan konvencionálisak és az öncélúan „önmegvalósítók” között igencsak kevés a mű belső világát hitelesen megjelenítő művész, aki a kor áramába is képes kapcsolni a gondolatok iránt fogékony és nem ellustult nézőt.

Az Új Színház, annyi sikeres előadás után, most történetesen melléfogott, amikor a kiváló román rendezők sokaságából épp Victor Ioan Frunzát hívta vendégül. Ő bizony kifejezetten spekulatív, öncélú ötletekkel, feltűnést kergető jelenetekkel, szertelenül, erőltetetten egymásra halmozott kellékekkel, díszletelemekkel agyonzsúfolt színpadon játszatta el a rendezői, illetve díszlettervezői

önkényének oktanul kiszolgáltatót színészekkel a *Marat/Sade*-ot (teljes címén a *Jean Paul Marat üldöztetése és meggyilkolása, ahogy a charentoni elmegyógyintézet színjátszói előadják De Sade úr betanításában*). A díszlet- és jelmeztervező Adriana Grand mesterkéltségű tárgyileleményeivel, a fürdőházi helyszínt ábrázoló, rengeteg, fölismerhetetlen szerkentyűvel, gépi torzóval agyonnyomja az előadást. Elvonja a figyelmet a színpadon történelekről, s mindenekelőtt, a jobb sorsra érdemes szereplőkről. Mindennek betetőzéseként Frunza külsőségesen kezelvén a darab forradalmi vonulatát, egysíkúvá silányítja a mű értelmezését. Már-már naturalista módon játszatja el és vonultatja föl a színen az elmekörtán megannyi változatát, anélkül, hogy a forradalom – és nem az elmebajosok – a történelemben annyiszor igazolt kórossá fajulását, morbiditásba fúló kárteknységát, és az intézeti ápoltság fojtott indulatainak vulkanikus kitörését, a földindulás természetrajzát jelenítené meg.

Az üres teatralitás rosszabb, mint egy konvencionális produkció: arra legfönnbbr legyintünk. Ezt meg képesek a naivabbak „korszerű” színjátszásként elkönyvelni, és egy életre elrettenni a jó értelemben vett, belső gondolatokat izzító-kivetítő modern törekvésektől.

Nagy fába vágta a fejszét a Vígszínház is: Gabriel García Márquez *Száz év magányát* vitte színpadra Forgács Péter Schwajda György színpadi adaptációjában. Ami már önmagában istenkísértés, hiszen a múlt század Nobel-díjjal jutalmazott, vérbő családregénye mindünk felejthetetlen olvasmányélménye, és nehéz az író hatalmas képzelőerővel és varázslatosan szemléletes leírásokkal elélt vetített Macondójával vetélkedni. A dzsungelvilág atmoszférája, a mágikus realizmusként emlegetett, hasonlíthatatlan, nemzetiségi életforma, amit a Buendíák hat nemzedéke az „ősanya”, Ursula összetartó erejének, vitalitásának, csöndes asszonyi áldozathozatalának melegénél végigélnek, maga a márquezi atmoszféra hiányzik az aprólékosan kidolgozott, nagyszabású előadásból. A hiányérzetbe itt is belejátszik a Füzér Anni (nyilván a rendező ilyen irányú ösztönzésére) tervezte díszlet. Merthogy a nyersszínű (amúgy mutatós) fabútorokkal szeszélyesen teleszórt, pallókkal, térelválasztó deszkalejérekkel szintekre szabott, zsúfolt színpad inkább elvonja figyelmünket a színészi játékról, semmint serkenténé asszociációs készségünket. García Márquez univerzumának igazi színpada inkább a képzeletünkben rejlik, s a mesterkéltségű zsúfoltság ennek ellenében hat. Nem szólva arról, hogy inkább egy

hevenyészett raktár képét mutatja, és a tárgyak uralmát sugallja – nem pedig a kolumbiai esőerdőkben húzódó, elszigetelt település szenvedélyeket szító, páradús atmoszféráját.

Amiért viszont igencsak érdemes megnézni az előadást, az az Ursulát félelmetes egyszerűséggel és belső izzással megjelenítő Börcsök Enikő játéka, s mellette a falut alapító ősapát, a végül agylágyulásban vegetáló José Acadio Buendíát megformáló Hegedűs D. Géza, akinek játékában ott bujkál az önirónia és az álmodozással vegyes tudásvágy, a könnyelmű elrugaszzkodás az anya képviselte rögválóságtól.

Mondhatni, rendhagyó módon, ezúttal egy kortárs magyar szerző darabját ajánlanám az érdeklődők figyelmébe. Tasnádi István *Finito (A magyar zombi)* című színjátékát Mácsai Pál vitte színre az Örkény István Színházban. A mű a szovjet időkben született Nyikolaj Erdman-komédia, a külföldön sokáig nagy sikerrel játszott *Az öngyilkos* nyomán íródott – pontosabban, pusztán annak az ötletéből – a magyar valóság talaján. Első változatát a zalaegerszegi színház mutatta be. Tasnádi átszabásában csak az alaphelyzet maradt meg, a csődbe jutott kisember, az esetlen-elesett, a megszorítások ösztüzében vergődő magyar vállalkozó, aki könnyelműen öngyilkosságot emleget. Nosza, a környezetében élők, lelki segély helyett, rá akarják bírni, hadd végezzen magával minél látványosabban, méghozzá az ő nevükben, hátha fölfigyel nyomorúságos gondjaira a szenzációéhes média, és az illetékes fórumok megmozdulnak. És (majdnem) úgy lőn. Így remél „fentről” támogatást az eladósodott település polgármestere, várja a szellemi szabadfoglalkozásuk adókedvezményeinek visszaállítását a (fűzfa)költő, a nézettség ugrásszerű megnövekedését reméli a tehetségtelen, pénzéhes és cinikus médiaszemélyiség, korunk irigyelt hőse az előre bejelentett, élőben közvetített öngyilkosságról; a feleséget és az anyóست viszont a rájuk váró tekintélyes összeg csigázza föl, amit a megboldogulandó férj öngyilkosságáért majd a megegyezés szerint kasszírozhatnak. Velejéig cinikus, vérmesen haszonleső figurák népesítik be a színpadot. Mácsai Pál pedig igazi groteszk komédiát vezet elénk a színpadon, telis-tele szórakoztató, ironikus ötletekkel; jó ízlésére vall, hogy színészeit a nemes szatíra, a tartalmas karikírozás szférájába tereli, egyetlen olcsó gesztust sem engednek meg maguknak a szereplők, és kegyetlen gúnnyal szem-

besítenek bennünket, nézőket a kisszerűség és pénzhajhászás tragikomikus magyar valóságával.

K METZ KATALIN

X 323

elm:

ALKOTMÁNYOS TOTALITARIZMUS?

Magyarország közönségdíjas politikusasszonya 2006 karácsonyán azt mondta, hogy az elmúlt év a demokrácia nagy próbatételét hozta. Fejtegetéseiből az sejlett föl, hogy ez a próbatétel sikeres volt, de igazán határozottan azért ezt még ő sem állította.

A visszafogottság indokolt volt. A magam részéről azt is indokoltnak tartottam, hogy csöppet sem visszafogottan azt gondoljam: *a demokrácia ezen a próbatételen elbukott*. Nem úgy, hogy most diktatúra lenne. Megtapasztalhattuk a rendszerváltáskor: *a diktatúra hiánya még nem demokrácia*. 2006 ősze után azzal vigasztalhatjuk magunkat: *a demokrácia hiánya sem diktatúra*. De a mai állapot mégis azt jelenti, hogy az elmúlt majd két évtized (az 1990 előtti utolsó éveket is beleértve) demokratikus törekvései mára kisiklottak, elhaltak vagy legalábbis dinamikájukat veszítették. A társadalom mostanra belefáradt a várakozásba, közömbössé vált a demokrácia kérdésében, szeretné már lezárni magában, annál is inkább, mert úgy érzi, eddig sok jót nem hozott neki. Ezért nem mutatkoznak olyan értelmiségi vagy politikai (erő)csoportok, amelyek valamiféle új modellt, vagy legalább a mai befulladt és befülledt állapotokból kifelé vezető utat, utakat mutatnának.

Sokak szerint a magyar gazdaság, politika, társadalom, közhangulat 2006-ban mélyebbre zuhant, mint ahonnan a rendszerváltáskor kiemelkedni akart. Ezt az ítéletet sok tényező cáfolja, mindenekelőtt az, hogy a legrosszabb demokrácia is jobb, mint a legjobb diktatúra. (Hogy ez az egy hajdani marxista ideológusnak a szocializmus és a kapitalizmus relációjában született tézisének parafrázisaként megfogalmazott tétel igaz-e, arról napjainkban szerezhetünk tapasztalatokat.) Sorolhatjuk a vívmányokat: működik a demokratikus intézményrendszer, kiépült a piacgazdaság, Magyarország integrálódott az EU számos intézményi és más szerkezetébe, érvényesül a sajtószabadság stb. stb. Mindez igaz. Kétségtelen, hogy van előre-

K: Gaspar Falus, G.

lépés a pártállam végnapjaihoz, csődjéhez képest. De mit gondolunk arról a parlamentáris demokráciáról, amelyben a képviselőt a pártfegyelem erősebben köti, mint a választóktól kapott megbízás, és előjárói pénzbüntetéssel sújthatják (nem az összeg, a gesztus a lényeg!), ha él a lelkiismerete szerinti szavazás alkotmányos jogával? (Mi több: pártját senki sem támadja meg az Alkotmánybíróságon...) Mit ér az a piacgazdaság, amelyben a többség elszegényedik, amelyben gazdasági kiszolgáltatottsága fokozódik? Mit jelent az az EU-tagság, amelyben a nemzeti szuverenitás megőrzése azt jelenti, hogy alkalmasint egy kétes legitimitású politikai hatalom retorziók nélkül sérthet meg olyan közéleti normákat, amelyeket az Európaiság elengedhetetlen részének tekintünk? Mit ér az olyan sajtószabadság, amelyben a médiaszerkezet döntő mértékben különbözik a közélet, közgondolkodás szerkezetétől, ahol az orgánumok többsége valójában az egykori pártsajtó működését idéző hatalmi függésben működik?

Vagyis a mai magyar társadalom kudarcát éppen az jelzi, hogy *csak* a pártállamhoz viszonyítva hivatkozhatunk valamicske eredményekre. De nem érezzük, hogy közelebb kerültünk volna azokhoz az ideálokhoz, amelyek jegyében a rendszerváltás kalandjához kezdtünk. És még a diktatúrával való összevetésben is csak akkor láthatunk előrelépést, ha a vizsgált metszeteket önmagukban, statikus állapotukban nézzük. Egy társadalom azonban élő szervezet, nem alkotható vélemény róla dinamikájának, vitalitásának figyelembevétele nélkül. Ha ezt is figyelembe vesszük, akkor látnunk kell: Magyarország alig jutott előbbre azon az úton, amelyet választott magának. Nem a formai elemeket tekintve, hanem tudati állapotát, eltökéltségét, szándékait tekintve rosszabbul áll, mint valaha. A nyolcvanas évek végén teli volt (részben persze illúzióknak bizonyult) reménységgel, bizakodással, tenni akarással, mozgásba lendülő alkotóerővel.

Ha valaki beleolvas az 1989-90-es hetilapokba és folyóiratokba, bámulatos szellemi pezsgést lát, nyitottságot, egy új Magyarország fölépítésének szándékát. Ma azonban az „Új Magyarország” kifejezés csak a kormány rövid ideig aktuális politikai szlogenje, a 100 napos programokhoz, 100 lépésekhez hasonló PR-elem, olyan, amelynek semmibe hullását az elmúlt években többször láthattuk.

2006 végére a közhangulatot a teljes kiábrándulás jellemezte. A ma értelmisége nem változtatni-építeni akar, hanem elmenni.

Nem azért, mert annyival nyitottabbá vált, hanem azért, mert az itteni helyzetet reménytelennek tartja. Orvosként egy hétvégi brit ügyeletért többet kap, mint itthoni havi fizetése, pedagógusként nemcsak családja fenntartására nem elegendő a bére, hanem totálisan kiszolgáltatott is. Mérnökként legfeljebb termelésirányító lehet egy multinál, mezőgazdászként abban érdekelt, hogy ügyesen vigye végbe a termeléskorlátozást. A közigazgatásban azt kapja biztatásul, hogy miatta nem működik az ország, kutatóként pedig eleve külföldre küldik, hogy itt ne kerüljön pénzbe. Alapjában véve a magyar értelmiségi azt tapasztalhatja, hogy értelmiségiként (mármint olyan emberként, aki az egészre is figyel, és valamit hozzá is akar adni a világhoz) valójában fölösleges: legfeljebb mint szakalkalmazottra van rá szükség.

Egy nemzet életében nemcsak a mérhető vagy konkrétan megnevezhető változások játszanak szerepet. Vannak pillanatok, amikor a társadalom-lélektani folyamatok mindennél fontosabbak. Vagy ha nem is: pontosabban jelzik a mélyben zajló változásokat, mint az objektívnak mondott mutatók. A magyar társadalomra, gazdaságra vonatkozó mérőszámok alapján rosszul állunk. A hatalmi elemek, a magyarság vitalitása, jövőbe vetett hite még ijeszteőbb képletet mutat. E közéleti naplójegyzet jellegű írásokban általában a nem, vagy csak igen nehezen mérhető tényezőkről szokott szó esni, most sem a jól leírható gazdasági gondok összefoglalása lesz, azok taglalására e lap hasábjain is sor került már.

Melyek tehát azok az okok, amelyek miatt legalább nekünk, magyaroknak, mégiscsak meg kellene vitatnunk a „magyar kérdést”?

Voltaképpen bárhol kezdhethetnénk ezeknek a felsorolását. Kezdjük azonban a legmegfoghatatlanabbal, a közhangulattal. Ezt a sajtó és a politikai diskurzus leggyakrabban a *megosztottság* szóval jellemzi, abban látva a jelenlegi helyzet legsúlyosabb tehertételét. A helyzet ennél súlyosabb: a közvélemény megosztott volt 1990-ben vagy 1994-ben is, ez a politikai elkötelezettségeket figyelembe véve természetes állapot. A megosztottság miatti panaszok egyik oka azonban az, hogy a hatalom birtokosai nehezen viselik, ha vannak, akik ellentmondanak nekik.

Középkorúak még jól emlékezhetnek azokra az időkre, amikor a pártállam korifeusai a leheletnyi ellenzékét disszidenseknek, másként gondolkozóknak titulálták, és miközben jelentéktelenségüket bizonygatták, krokodilkönnyeket hullajtottak amiatt, hogy

jelenlétükkel megbontják az egységet. Emlékezhetünk arra is, ahogyan Aczél György, a pártállam legfőbb kulturális hadura neki tudott keseredni, ha valami véletlen folytán az általa meghatározott hivatalos vonalvezetéstől eltérő vélemény nyilvánosságra került. A néhányan „felelőtlenül megbontják a konszenzust” kitétel valószínű ideológiai tűzparancsot jelentett, és azt, hogy a III/III-as ügyosztálynak nemcsak az átkos egységbontót, hanem annak minden rendű és rangú ismerősét is fokozott megfigyelés alá kell vonni.

Erre gondolva a megosztottság ténye nem jelent mást, mint hogy az országban még mindig vannak, akik nem ugyanazt akarják, mint az éppen regnáló hatalom. Sőt, ennek a véleményüknek hangot is adnak. Mindközönségesen azonban csak az olyan társadalmakat szokás a demokrácia megnevezéssel illetni, ahol ez természetesnek számít. Azokat a rendszereket pedig, ahol az egység ellenvélemény hiányában teljes, diktatúrának, totális államnak, totalitarizmusnak nevezik.

És itt kerülünk közel annak a válságnak a tartalmához, amibe belecsúsztunk.

A demokráciának csak szükséges, de nem elegendő feltétele a demokratikus intézményrendszer. Emlékezhetünk arra, hogy a sztálini típusú alkotmányok is bőven tartalmazták a különböző szabadságjogokat, a lelkiismereti és szólásszabadságról, a sztrájk- és gyülekezési jogról szóló szép szavakat. Csak éppen ezeknek a gyakorlati megvalósítása volt lehetetlen. Vagyis a demokrácia gyakorlatához nemcsak intézményrendszerre van szükség. Ahogyan nem demokrácia, ha a társadalomnak négyévente úgy nyílik alkalma véleménye kinyilvánítására, hogy közben senki sem kíváncsi rá, hogy nem kapja meg a tájékozódáshoz szükséges információkat, hogy a hatalomnak módja nyílik arra, hogy büntetlenül állíthasson valótlanúságot politikai ellenfeleiről, hogy meghamisítsa működésének eredményeit-következményeit. A demokráciához demokraták, demokratikus közvélemény, a mindenkori vezetők működésének tényleges társadalmi kontrollja és más effélék is kellenek – és ezekből már 1990-ben sem álltunk jól. 2006 pedig bebizonyította, hogy a helyzet nem javult, hanem romlott, és mindattól, ami egy működő demokráciát jellemez, inkább távolodtunk, mintsem közeledtünk hozzá. A demokrácia 2006-os próbatétele ezt bizonyítja, s azért állíthatjuk ezt határozottan, mert van mihez mérni Magyarország demokratikus teljesítményét. Az egykori szocializmust szí-

vesen illették a „létező” jelzővel, mert tudható volt, hogy az nem tekinthető valóságosnak. Valóságos demokráciák azonban vannak – még akkor is, ha azok sem tekinthetők minden szempontból ideálisnak. Aggodalmunk azon alapul, hogy ezektől is távolodunk.

Magyarországon lassanként politikai népszokássá válik Bibó István híres passzusának idézgetése, mely szerint demokrata az, aki nem fél. De ritkán szokták a gondolat egészét idézni! Az adott szövegrészben Bibó a politikai jobboldal némely híveihez szól, és arról próbálja meggyőzni őket, hogy nem szabad félniük a baloldal térnyerésétől. Hogy mennyire volt igaza a konkrét helyzetet tekintve, arról kevés szó esik. E tételének papírra vetése után igen hamar kiderült, hogy az általa nyugtatottak aggodalma nagyon is indokolt volt. Nem arról volt szó, hogy féltek: a demokráciát féltették.

A később fölösen is rendelkezésre álló tapasztalatai nyomán bizonyára Bibó is mást gondolt az egykori helyzetről. Munkásságából éppenséggel leszűrhető egy általa soha le nem írt tétel: „demokrata az, aki nem fél az igazságtól”. 2006-ban azzal kellett szembesülnünk, amit a diktatúra éveiben megtapasztaltunk: hogy a hatalom irtózik az igazságtól. Ennek nyomán kijelenthetjük: a demokrácia 2006-os válságának meghatározó eleme éppen ez, az igazságtól való félelem.

A dolgok természetéből fakadóan egy ország sorsáért, belső (és részben külső) viszonyainak alakulásáért a legfőbb felelősség mindig azokat terheli, akik kormányoznak. Ez a politika egyik természeti törvénye, nem függ attól, hogy éppen kié a hatalom. 2002 májusától szocialista–szabaddemokrata koalíció vezeti az országot. Ebből adódóan a kialakult válságért a felelősség is az övék: így azért is, hogy kormányzásuk alatt a valóság a magyar politikai stabilitás legfőbb ellensége lett. A gazdaság valós számainak meghamisítása Brüsszelben bélyegezte meg Magyarországot, annak elmaszatolhatatlan nyilvánossá válása, hogy a politikai hazudozás a kormányzat hatalomgyakorlási technikai repertoárjához tartozik, belpolitikai krízishelyzetet idézett elő.

Am az úgymond kiszivárgott (valójában a közvéleményre erőszakolt) őszödi Gyurcsány-beszéd önmagában, pusztá tényként nem sokat jelentett. Mégis, nagyon fontos jelzés volt. Ahogyan egy súlyos betegségnek csak tünete a láz, amit esetenként nem árt csökkenteni. Magát a kórt azonban a lázcsillapító nem gyógyíthatja

meg. Ezért téves a gyurcsányi hazugságbeszédet magát betegségnek, és nem tünetnek tekinteni. A problémának ugyan aligha elhanyagolható része, hogy a miniszterelnök bevallja, hogy szisztematikusan hazudott, de a demokrácia szempontjából az igazi baj az, hogy úgy gondolja és támogatói is úgy gondolják, gondolhatják, hogy ezt meg kellett tennie ahhoz, hogy hatalmát a választásokon megőrizze. Nem a hatalmi logikáról van ugyanis itt szó, hanem arról, hogy ez azt jelenti: a magyar politikai élet egyik meghatározó pártjának demokráciaértelmezésébe belefér az, hogy önmagát azonosítja a demokráciával. (Megtörtént ez a Horn-érában, amikor ugyanez a párt, és vele az államfő is, arról beszélt, hogy Magyarország előtt csak egyetlen alternatíva áll.)

Egy rendszer azonban csak addig demokratikus, ha vannak előtte alternatívák. Ha egy párt vagy egy pártvezető csakis önmagát tekinti alternatívának, akkor a demokrácia súlyos veszélyben van. Ha ez a párt vagy pártvezető erőszakot tesz az igazságon, hogy ezt az általa vélelmezett egyetlen alternatívát hatalmon tartsa, akkor hatalmát a választási eredmény csak formálisan legitimálja. A demokrácia azonban több, mint a demokratikus formációk megléte. Hazugsággal nyerni többpárti választásokat éppen csak formálisan különbözik a hazugság jegyében lebonyolított egypárti választásoktól, amelyeken a Hazafias Népfront jelöltjei rendre elsöprő győzelmeket arattak.

És miben bízik az, aki – hiszen hamis adatokra épült a sikere – nem bízhat meg saját választóiban? Miben bízhat az, aki a sajtójaitól is fél (hiszen ezért hazudott nekik)?

Ez 2006 ősze után már nem szónoki kérdés. Valóságos választ kaptunk rá. Bízhat ilyen-olyan manipulációs technikájában, bízhat abban, hogy újabb hazugságokkal fedheti el a régieket, bízhat a rendőrségben, a kormánypárt szakértői szerint is pártcélok és személyes ambíciók jegyében működtetett titkosszolgálati háttérben, az erőszakban, a centralizációban, az elszavazó frakciótagok megbüntetésében, az ellenvélemények elnémításában, abban, hogy mindennemű ellenfelét szükség esetén akár aránytalan erőszakkal is el tudja hallgattatni, ki tudja szorítani a nyilvánosságból.

Ez azonban már nyomokban sem demokratikus logika. E szerint bármit „művelési terület”-nek lehet minősíteni, nemcsak a Kossuth teret, hanem magát a parlamentet, a saját pártot, az ellenzékét, a sajtót. Így az erőszak sem csak a karhatalom bevetése lehet,

hanem a – máskülönben legitim – parlamenti többség szavazógép-ként való működtetése, szavazati súlyának mechanikus érvényesítése. Az így működő hatalom abban bízunk, hogy *a demokrácia technikáját sikeresen használhatja a demokrácia tartalma ellenében.*

Általában véve minden hatalmi csoport arra épít, amiye van. A mai kormány számára döntő a maga gazdasági hátszárnya, a politikai szerepre törése előtti időkben kialakított üzleti kapcsolatai, környezete.

A Gyurcsány-kormány hatalomra kerülése nyílt korszakváltást jelentett a gazdaság és a politika kapcsolatában. Korábban a politikai hatalomtól függött a gazdasági klientúra, később az úgynevezett politikai elit a gazdasági hatalom birtokosainak klienseként működött. A Gyurcsány-éra újdonságaként *a gazdaság hatalmasai közvetlenül, klientúra közbeiktatása nélkül jelennek meg, mint a politika döntő tényezői.* Számukra az üzleti világban szokásos technikák alkalmazása a politikában teljesen logikus lépés, nincs mit értetlenkedni azon, hogy az ott szokásos brutális érdekérvényesítés, a csak pénzügyi szempontokat figyelembe vevő költség/haszon számítás szemlélete a mai kormánypolitika bevett gyakorlatává vált.

Az üzleti élettől idegen a demokrácia: ezért az üzleti élet normáit követő politikai gyakorlat sem lehet demokratikus. Vagyis az elmúlt évek változásaiból közvetlenül következik, hogy az amúgy is igen törekeny magyar politikai demokrácia szerény fejlődése elakadt, sőt visszájára fordult.

Ezt a visszaesést súlyosbítja, és a valós folyamatoktól különböző látszatot ad neki, hogy a pártállam ideológiaformáló közegében szocializálódott vezetők regnálása idején történik. Különös interferenciajelenség tanúi lettünk így: a totalitárius rendszer egykori politikai kiskirályainak gátlástalansága összekapcsolódott a piacgazdaság nagymoguljainak arroganciájával.

Így aztán az önérvényesítésben nem ismernek akadályt – mert ilyenrel nem szoktak találkozni. Ha mégis: keresztülhazudják magukat rajta. Nemcsak az őszödi beszéd példája áll előttünk. Az is jellemző, ahogyan a kancelláriumiszter az augusztus 20-i tűzijáték idején lecsapó vihar áldozataiért való felelősségét kezeli. Nem egyszerűen azzal, ahogy az ügyben a jog szerinti felelősre bizza a kormányfő a felelősség kivizsgálását, és az ártatlannak találja magát. Hanem azzal, ahogyan kerek-perec letagadja, hogy ezt a felelősséget az ombudsmani vizsgálat egyértelműen kimondta. Egy

demokráciában önmagában is botrány a felelősség nem vállalása, de az még inkább, ha a felelősség tényének megállapítását mint újabb terhelő tényt is letagadja valaki. Praktikusan úgy jár el, mint ha – ahogyan ez a vállalati életben természetes – cégvezetőként utasítaná a titkárnőjét arra, hogy bizonyos ügyfelek előtt tagadja le.

Látnunk kell: a demokráciát ma nem egyszerűen valamilyes diktatúrára törő erőcsoportok, antidemokratikus ideológiák harcossai fenyegetik. Nem arról van szó, hogy az egykori állampárt gazdasági elité rendszerváltódott prominensei a kommunizmust akarnák visszahozni. A demokráciával szembeni ellenérdekeltség azonban ennek ellenére áthatja ezt a kört.

A diktatúrára való hajlam nem ideológiafüggő, annak több fajtája lehet, és nemcsak a korábbi típusai szülehetnek újjá, hanem új mutánsok is jelentkezhettek. Ezekkel szemben a társadalom eddig semmiféle ellenszert nem keresett, mert föl sem ismerte a veszély természetét.

Nem véletlenül írtam az előbb társadalmat, használtam egy olyan fogalmat, amelynek ma már talán nincs is jogosultsága a Magyar Köztársaság területén élő populáció leírásakor. Még csak nem is a politikai jobb- versus baloldalakra gondoltam, hanem mindkettőre. Az antidemokratikus veszélyek természetével szembeni vak-ság ugyanis nem politikai szimpátiák és ellenszenvnek függvénye. Szögezzük le: a demokráciát nemcsak a jobb-, hanem a baloldalon is sokan féltik (hogy e sorok szerzője szerint honnan fenyegeti nagyobb veszély, az az eddigiekből vélhetően már kiderült). Mai fenyegetettségérzetüket azonban rendszeresen a múltból vezetik le, valódi sérelmeik vizsgálatakor gyakran fantomfájdalmakra hivatkoznak.

A demokráciaellenes mai erők viszont nem kommunisták és nem is fasiszták. Bizonyos stiláris elemek, önmagukat túlélte ideológiai klisék, nyelvi-gondolati rekvizitumok esetleg alá is támasztanak ilyen képzeteket. De ha rosszul megtanult történelemleckék olykor stréberkedő fölidézése helyett egy kicsit a történelemre is nézünk, látnunk kell, hogy azért az igazi demokrácia – anélkül hogy az osztályharc kizárólagos történelemformáló erejére vonatkozó tant elfogadnánk – a „lent” sikeres érdekvédelmi harca a „fönt” ellen.

Ezért a hatalom birtokosai, a hatalmi logika számára a demokrácia alapvetően korlát, amelyet vagy elvi okokból tiszteletben tart

(előbbi közismerten elismert politikus példája Antall József volt), vagy amelyet csupán igazgatástechnikai szabálygyűjteményként fogad el. Csakhogy azt a rendszert, amely a demokratikus jogokat, intézményrendszereket a maga autoriter törekvéseinek kontextusába illesztve működteti, már nem nevezhetjük demokráciának – még akkor sem, ha alkotmányában formálisan biztosítja az emberi jogokat, és államformájában, politikai rendszerében fenntartja a demokrácia attribútumaiként ismert szervezeteket. Ha azonban az emberi együttélés alapvető szabályaival, erkölcsi elveivel szembe kerül, a többségi akaratot félrevezetésekkel, hazugságokkal manipulálja, alapvető információkat eltitkol vagy meghamisít, a közöséget érintő döntéseket önkényesen hozza, az ellenvéleményeket figyelmen kívül hagyja vagy erőszakosan fojtja el – akkor tényleges demokráciáról már nem, hanem csupán alkotmányos totalitarizmusról beszélhetünk.

Ezért olyan aggasztó a mai magyar közélet állapota. A kormányzati hatalom birtokosai 2006 végén elégedetten állapíthatják meg, hogy sikerült megvédeniük a demokráciát – az alulról induló támadásokkal szemben. A maguk logikája szerint tán még igazuk is van. De a demokráciát alulról megdönteni fogalmi ellentmondás, és a magyar demokráciát fölülről fenyegető veszélyek ellen senki sem védte meg az országot.

A kialakult súlyos helyzetet világszerte egy látványos, nagyon valóságos és jelképes akcióorozat illusztrálta. Az, amit máskülönbben az 1956-os forradalom ötvenedik évfordulóján megrendezett ünnepségsorozatnak tekinthettünk volna.

A magyar baloldal 1989 óta azon fáradozik, hogy a jogelődjének tekintett állampárt által kiépített rendszert elsöprő forradalmat a maga legitimitációjának megerősítésére használja fel. Nem kis feladat ez: 1956-tól 1989-ig a forradalom tagadására épült ugyanez a legitimitáció, ennek jegyében indult a mai baloldali pártelit karrierje. Ezért az évfordulós ünnepekre a mai körülmények között horribilis összegeket fordítottak, meghívták emlékezni a fél világot, s rövid ideig úgy tűnt, hogy a nagy manőver sikerül.

Mégsem így történt. A magát modern európai szociáldemokrata pártként definiálni akaró szocialisták kormánya a kritikus pillanatokban úgy viselkedett, mint elődei: az 1956-os vagy az 1989-ig uralkodó állampárt.

A helyzet tehát változatlan: a forradalom örökségét a gyurcsányi MSZP nem tudta a maga javára privatizálni. Igaz, 2006-nak még így sem lett valódi nyertese, a történetek a jobboldalt sem erősíthették meg. De ez már egy másik történet, és éppen azt jelzi, hogy a demokrácia a 2006-os próbatételekből súlyosan meggyöngyölve került ki.

K. GÁSPÁR G. JÁNOS

341. 140. 1 X

**A 27 UNIÓS ORSZÁGBÓL CSAK 26 ÁLL JOBBAN
NÁLUNK...**

X 338

ny **A** 2007-es esztendő gazdasági karakterét ugyanúgy a belpolitika aszabja meg, mint tavaly. Akkor választási év volt, és a hivatalban lévő kormány rekordmértetű adóssággal terhelte meg az államháztartást, hogy átmeneti adómérsékléssel és kiadásnöveléssel kedvezzen a feltételezett választói igényeknek. A számítás bevált: kicsi, de vitathatatlan többséget szerzett a szocialista-szabaddemokrata koalíció. A győzelmet követően nem sokkal nyilvánosságra kerültek (igaz, nemzetközi adatszolgáltatási követelmények miatt) a tényleges gazdasági mutatók, majd kiigazítási programot hirdettek meg (igaz, nyugati nyomásra).

Idáig ebben nincs sok meglepetés, hiszen a fentiek elmondhatók lennének a glóbusz tucatnyi országáról – noha a 2006-os magyar deficit mértéke még a harmadik világ legfejletlenebb országai között is kiemelkedett. Mondhatnánk: közhelyes lecsúszási történet. Ami nekünk sokkoló ebben a tucatsztoriban: hogy velünk esett meg.

Lapunk hasábjain másokkal együtt több írásban kerestem a sajtós magyar okokat és körülményeket. Az bizonyos, hogy e szomorú tucattörténet lényege nem a közigazgatási történésekben rejlik, noha gazdasági növekedési ütemünk lassúsága, államháztartásunk méretes eladósodása némileg összefügg azzal az ismert ténnyel, hogy hazánk már a rendszerváltozás szakaszába súlyos adósságokkal lépett be.

„Útvonalfüggség” – ez a szakszó arra a kézenfekvő összefüggésre, hogy egy nemzetgazdaság későbbi állapotát erősen befolyásolja a korábbi helyzet: ha például a múltban nagy volt az adósság,

K: Bod Péter Ákos

akkor annak finanszírozási terhei hosszú időre ránehezednek az országra, és így egy későbbi időpontban nagy valószínűséggel jelentős marad az adósság. Nagy valószínűséggel, de nem szükségszerűen. A korábbi útról le lehet térni, mint ahogy bizonyos függőségektől és káros szokásoktól meg lehet szabadulni.

Sőt azt is gondolhatnánk, hogy egy országban, ahol 1980-ban csaknem beállt a nemzetközi fizetéseképtelenség, majd 1990-ben óriási erőfeszítéssel lehetett csak elhárítani a pénzügyi krachot, ott csupán tizenkét évre rá, válságmentes időben, nem vállalja politikai erő és felelős személyiség az újabb eladósodást, és ilyen programhoz nem is lehet társadalmi támogatást nyerni. Mégis így lett; a társadalmi okokat és összetevőket sokáig elemezzünk még.

Egy másik vonatkozást is érdemes kiemelni itt, mert nem magától értetődik, s ha esettanulmányként, száraz tudományossággal tekintenénk a magyar ügyre, azt megkülönböztetné a kolumbiai, argentin vagy zimbabwei hasonló esetektől. Minálunk az a sajátosság, hogy a makrogazdasági megcsúszási folyamat egy olyan (európai) országban indult be, amely éppen európai uniós tagságra aspirált, a gyorsuló eladósodás pedig az elnyert tagság első két évére jutott. Holott az EU jogrendje mind a belépéshez, mint a beléphez mérhető közgazdasági feltételeket rendel, a nagyszámú jogi és politikai ismérv mellett. Sőt: a közgazdasági előfeltételek között – szerencsénkre, mondhatnánk – a gazdasági fejlettségi szintre, a jövedelmi viszonyokra vagy a gazdaság szerkezetére, azaz a realgazdaságra vonatkozó mutató nem található, így kevésbé tehető ország is beléphet a közösségbe; viszont világosan meghatározott mutatószámok vonatkoznak a tolerált államháztartási hiányra, adóssághányadra, azaz a pénzügyi fegyelmet leíró indikátorokra.

Ennek ismeretében van valami különös abban, hogy egy nem túl nagy (semmiképpen sem geopolitikai jelentőségű) és nem túl jelentéktelenül kicsi tagország ilyen mértékben és ilyen sokáig függetlenedjék az EU játékszabályaitól. Amikor ugyanis azt mondjuk ki, hogy nálunk 2002, 2006 és most 2007 közgazdasági karakterét a belpolitika határozta meg, azzal implicite azt is kimondtuk, hogy ezekben és a többi, nem említett években a magyar gazdasági fejlődés (vagy visszafejlődés) nagyrészt független volt a külső tényezőktől. Durvábban: esetünkben az EU-tagság nem működött fegyelmező erőként, vagy legalábbis 2006 őszéig nem. Onnantól lépett csupán mozgásba az uniós ellenőrző és (potenciálisan) fe-

gyelmező szabályrendszer, amely ha nem vetett is véget az ország eladósodásának, de azt a korábbiaknál szűkebb keretek közé szorította.

Meglepő fejlemény? Azoknak, akik a magyar belépéstől a nemzeti szuverenitás zömének elvesztését, a felelős magyar kormányzat mozgásterének szűkülését féltették, talán az. Akik az európai uniós tagságtól a fegyelméletesebb makrogazdasági felfogás megerősödését, a gazdasági életet illetően a napi politikának való kitettség mérséklődését prognosztizálták, bizonyosan meglepőnek találták az elmúlt néhány évet.

Bár ha megnézzük, hogy mi történt mondjuk a NATO keretein belül a magyar vállalatokkal, már kevés meglepetés érhet minket a nemzetközi kötelekek mai szorosságát illetően. Védelmi kiadásaink aránya szisztematikusan alatta van a NATO normáinak és a magyar kormányok hivatalos vállalásainak, de máig igazi következmény e tényből nem fakadt. Azt látni, legalábbis az EU és a NATO esetében, hogy a magyar tagság eddigi éveiben a külső befolyásolás sem pozitív, sem negatív értelemben nem vonta el a szuverenitást, a népfenség nevében kormányzók felelősségét. Ebben a vonatkozásban nyer jelentőséget a szinte közhelyszerű nyitómondat, mely szerint a magyar gazdaságpolitika karakterét a belpolitika határozza meg.

Következésképpen a 2007-es év makrogazdasági mozgatóit nem elsősorban a kül- és belföldi piacok világában kell keresnünk. Ha gondban vagyunk, és ma gazdasági kilátásaink problémáiról kell szólnunk, első helyen nem par excellence gazdasági tényezőket említünk. Az esztendő ugyan a nemzetközi kamatszintek folytatódó emelkedése, az európai energiaellátás kockázatainak növekedése jegyében indult, de az elemzők zöme hazánk szempontjából kedvező-semleges jelzővel illeti az évet.

Szükségünk is van az egészében véve kedvező nemzetközi gazdasági környezetre, mert a 2007-re elfogadott költségvetési törvény továbbra is rekordmértékű hiányt irányoz elő. Igazából a tervezett államháztartási hiány a hazai össztermék százalékában hajszálpontosan akkora, mint amennyit hivatalosan betervezték 2006-ra. „Csupán” az a különbség, hogy míg a 2006-os költségvetési évre az Országgyűlés által jóváhagyott deficit a várható hazai össztermék (GDP) százalékában 6,8% volt, de a valóságos hiány csaknem 10 százalékra rúg, most az elemzők nagy többsége tarthatónak véli a

központi költségvetés és az egyéb államháztartási tételek összesítve 6,9% körüli deficitarányának tényleges teljesülését.

Ezzel persze továbbra is nálunk lesz a legnagyobb arányú deficit az EU-ban; immár a 27 tagországból álló közösségben. Románia és Bulgária felvétele nem változtatott utolsó helyünkön; a módosulás csupán annyi, hogy nem 24, hanem 26 ország áll előttünk a hiány mértékét illetően.

Ha viszont a deficitünk továbbra is ilyen mértékű, akkor az állam eladósodása csak akkor nem folytatódhatna, ha a gazdaság gyorsan nőne. 2007 azonban nem lesz dinamikus esztendő. Nem is lehet az, hiszen a költségvetési kiigazítások rendszerint azzal járnak, hogy rövid távon, azaz egy- vagy kétéves horizonton a GDP növekedési üteme mérséklődik.

Ámbátor arra is van példa, hogy a pénzügyi rendbetétel hatására nem esik vissza a gazdasági aktivitás, sőt még az addigi üteme sem csökken. Ezek a példák ugyan ellentmondanak a Keynes nevéhez fűződő hagyományos elméletek előrejelzéseinek: azok szerint ugyanis az állam költekezése fakadhat ugyan hitelfelvételből, de végső soron az állami kiadás növeli a gazdaságban fellépő teljes keresletet, amire a piacgazdaság megfelelő kínálattal reagál, így végül a GDP növekedése nagyobb lesz (átmenetileg), mint lett volna a költségvetés többletkiadásai nélkül. A keynesiánus elmélet előrejelzése szerint amikor viszont a deficit mértéke csökken, akkor a korábbi többletköltekezés egy része elmarad: többen hoppon maradnak azok közül, akik állami megrendelésekre számítottak, így kereslet híján többlettermelés sem lesz. Hasonlóan visszafogja rövid távon a gazdasági növekedést az állam működési kiadásainak mérséklése: az elbocsátott tisztviselők egy része a munkanélküliek számát növeli; a kisebb folyó kiadás azt vonja magával, hogy a helyiségbérletre, fűtésre, papirosra kevesebb költ az állami bürokrácia.

Röviden: e teória szerint a pénzügyi stabilizálás irányában tett minden lépés egy időre visszafogja a piacgazdaság bővülését. Hogyan tapasztalhatták mégis több országban is azt, hogy változatlan, sőt akár élénkülő gazdasági konjunktúra lett a válasz a megszorító költségvetési lépésekre? Úgy, hogy a korábbinál kisebb állami költekezésnek már a híre is ösztönzően hatott a beruházásokra, melyek korábban annak ellenére álltak le, hogy maga az állam sokat költött különféle címeken. A kisebb állami költés mérsékeltebb ela-

dósodást hozott; abból pedig mérséklődő pénzügyi kamatok következtek; a csökkenő kamatszint viszont jót tesz a fejlesztésnek, beruházásnak és általában a gazdasági aktivitásnak.

Lehetséges tehát nem-keynesiánus reakció is, bizonyos társadalom-lélektani és gazdaság-intézményi feltételek mellett. Jól működő pénz- és tőkepiac, megjavuló beruházási klíma, visszatérő üzleti bizalom, fogyasztói optimizmus és munkavállalási kedv esetén a „szigorú, ám igazságos” gazdasági megszorítás járhat váratlanul kedvező végeredménnyel – miközben persze az utcára tett tisztviselők és a visszavont állami kiadások kárvallottjai joggal romlásként élik meg a változásokat.

Vajon nálunk van-e esélye a növekedést megtartó kiigazításnak? Nem meglepően a válasz nemleges. Már maga a kormányzati program is az eddigi növekedési ütem megfelelőedésével számol az EU-nak átadott középtávú gazdasági tervben 2007-et és részben 2008-at illetően. De azért sem lenne indokolt a megszorítások szokásostól eltérő következményeire várnunk, mivel a magyar kiigazítás fő eszköze adóemelés és állami bevételnövelés lesz (vizitdíj, drágább távfűtés és tömegközlekedés, illetékek emelése). Ilyen esetekben a modellek is csak a hagyományos keynesi hatást valószínűsítik: az adóval megterhelt gazdaság lassabb fokozatba esik vissza.

És a lélektani tényezők? A helyrehozott bizalom? A fogyasztói és beruházási optimizmus? A külföld respektjének visszaszerzése?

Bizalom és társadalmi párbeszéd helyett a jó öreg kádári össznépi játék folytatódása látszik. Tömény kormányzati propaganda mellett szigorító, jogvisszavevő lépések a hatóságok részéről; ügyeskedés és kiskapukeresés a társadalom részéről. Az állam felemeli a gázárakat – a családok bejelentik tartós lakónak a nagymamát, az egy főre jutó családi jövedelemszint leszállítása érdekében. A hatóságok megszigorítják a gyógyszerek felírásának szabályait – a betegek gyorsan felhalmoznak a patikaszerekből. Az államhatalom adót vet ki a megtakarításokra, és kilátásba helyezi a vagyonosodások vizsgálatát – a tehetőseknek nyújtott magánbanki szolgáltatások iránti kereslet megugrik, és a bankok ismét nagyokat keresnek a hatálybalépés előtt elhelyezett betétek révén.

Ez bizony nem az a társadalmi képlet, amely mellett reménykednünk lehetne a gazdasági lassulás kikerülhetőségében. Így vi-

szont marad az év karaktere: kedvező-semleges külső feltételek és belenyugvó-ügyeskedő társadalmi fogadtatás esetén is csak az várható, hogy a megszorítások hatására lelassul a gazdaság, kisebb mértékben folytatódik az eladósodás, mint a választási évben, de továbbra is rekordmértékű deficitet mutat fel az ország.

És miért csak ekkora a kiigazító megszorítás? Mert ennyire kalibrálták a kormánypártok a társadalom belenyugvó képességét. Itt nem a gazdasági kalkulációé a fő szerep: íme, ismét egy példa a politika primátusára. S ha a társadalom ellenáll, avagy a külső környezet előnytelenebbre fordul? Akkor jöhetnek a még ennél is rosszabb scenáriók.

Ki **BOD PÉTER ÁKOS**

A MAGYAR JEZSUITÁK FOLYÓIRATA

Távlatok

VILÁGNÉZET, LELKISÉG, KULTÚRA

Szerkeszti: Szabó Ferenc és Nagy Ferenc

Megjelenik évente négyszer.

Előfizetés 2007-re: 3200 Ft.

Megrendelhető H-1026 Budapest, Sodrás u. 13.

Tel.: (36-1) 200 8054/105; fax: (36-1) 275 0269

E-mail: tavlatok@mail.exnet.hu

Honlap: www.tavlatok.hu

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Bi-Monthly, Vol. XVI, Nos. 1-2., February 2007, Budapest.

Editor-in-Chief: Gyula Kodolányi. Publisher: György Granasz-tói. Published by Magyar Szemle Foundation.

GÁSPÁR GRÓH. *Elusive Goals*. Editor's Note by Gáspár Gróh.

FERENC KULIN, Former Chairman of the Cultural Committee of Parliament, Dean of Humanities, Károli Gáspár Calvinist University, Budapest. *He Will Tell You Who You Were? The „One Sentence” and Its Story*. A re-tracing of the intellectual development of Gyula Illyés from his early sympathy to Communism to his gradual alienation in the Thirties, and complete disgust after 1945, which lead him to write the famous „One Sentence for Tyranny” in 1950, to be published in November 1956 as the poem of the Hungarian Revolution.

JÁNOS SZÁVAI, Former Ambassador to France, Professor of Literature, Eötvös Loránd University, Budapest. *Illyés and Éluard*. „Liberté”, that famous poem of the Resistance by Illyés' friend Éluard, inspired Illyés in form and spirit to write a very different poem, „One Sentence”, which puts into poetry his experience of totalitarianism very much in Hannah Arendt's sense of the word.

GYÖRGY SZABAD. Former Speaker of Parliament, historian, Budapest. *In Memoriam Zoltán I. Tóth*. Words of remembrance, at the inauguration of his statue, of the former Dean of History of Eötvös Loránd University, a man of consensus-building, shot by frenzied political police guards at the Communist Party centre in October 1956.

KATALIN BOTOS, Former State Secretary, Dean of Economics at Pázmány Péter Catholic University, Budapest. *1956: Economic Causes and Economic Results*. Among the causes of the 1956 Revolution the breakdown of the economy was prominent – and the Kádár restoration initiated policies which aimed the avoidance of the traps and consequences of Stalinist economic dogma.

ÉVA CSESZKA, economist, Pázmány Péter Catholic University, Budapest. *The Failure of Communist Economic Policy: 1956*. In the outbreak of the Hungarian Revolution, a significant part was played by the breakdown of the economy: the communist „planned economy” of the Rákosi clique and their heedless subservience to Soviet commands to export vital goods to the Soviet Union.

SZANISZLÓ BÉRCZI, mathematician, Eötvös Loránd University, Budapest. *Geometric Principles of Hun-Scythian Decorative Art*. Objects of the decorative arts of the Huns, in museums in Tokyo and China and Hun funds in Russia, demonstrate common motifs with Scythian art, and early Hungarian art, and follow strict geometric principles of combination. The article is illustrated by drawings of the author.

DR. KÁROLY VIGH, historian, Budapest. *Masaryk and the Hungarians*. First part of a study of first Czechoslovak President Masaryk's relationship to Hungarians and his reception in Hungary, with many details not known before the Hungarian public.

DR. BÁLINT TÖRÖK, historian, journalist, Budapest. *The Political Career of Béla Kovács*. Hungarian democracy suffered a deadly blow in March 1947, when Soviet officers arrested, despite his immunity as M.P., Béla Kovács, General Secretary of the Smallholders' Party, the biggest force in Parliament. The essay gives an outline of his development and political career, his imprisonment, and his brief return to politics in October 1956.

T. H. ILVES, President of the Republic of Estonia, Tallinn. *We Will Become Better*. Inauguration speech of the new Estonian president, spoken on 9. October 2006, outlining Estonia's course since regained independence, and the difficulties faced by Estonian society. Reprinted from *Finnugor Világ*, 2006. december.

1% *Metaphysics*: Texts selected by GYÖRGY SZABADOS. A tribute of two passages from recently deceased Hungarian writers. Ervin Lázár, *The Saving of the City*. Gáspár Nagy, *Esztergom apokrif*.

Books and Events

GÁSPÁR GRÓH. *A Guard on Duty*. A commemorative essay on the last book of András Sütő, the great master of Hungarian literature in Transylvania (Romania), who died in October (*Létoégi hajrában*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2006).

GERGELY EGEDY. *Regime Change and Democracy*. A detailed appraisal of Tamás Fricz's important recent book on the state of the new Hungarian democracy. (*Az árok két oldalán. A Magyar demokrácia természetrajza*. 21. Századi Intézet, Budapest, 2006).

MIHÁLY KUBINSZKY. *The Csík-Gyimes Railway Line*. After the Second Vienna Decision of August 1940, when Northern Transylvania and the Székely lands were ceded back to Hungary by the Axis powers, modern railway links connecting the Székelys to main lines were built at great speed, true feats of engineering, our architecture columnist writes.

JÁNOS BRENNER. *Courses, Chosen and Forced*. In his series of reports of architectural events in Berlin, our contributor writes about the array of remarkable new buildings and interesting exhibitions.

ZOLTÁN FÁY. *The Enlightenment and Pope Benedict XVI*. The relationship of the Church to the enlightenment is witnessed here through statements from the 20th century. The present Pope repeatedly argued for development and progress in 2006.

KATALIN METZ. *Little Hungarian Reality on Earth and in Heaven*. The petty theatricals of present-day Hungarian reality permeate new Budapest productions as varied as *Marat/Sade* at the Új Theatre, an adaptation of Garcia Marquez' *Hundred Years of Loneliness* at the Vig Theatre and Hungarian playwright István Tasnádi's *Finito* at Örkény István Theatre, our theatre columnist writes.

JÁNOS G. GÁSPÁR. *Constitutional Totalitarianism?* 2006 was the year of the failure of Hungarian democracy, our domestic columnist writes. It marks the lowest point in public spirit since the great expectations and democratic opening of 1990, with the accompanying symptoms in social mentality. The Gyurcsány government uses the institutions of democracy against the substance of democracy.

PÉTER ÁKOS BOD. *Only 26 out of 27 Have a Better Standing*. Hungary has slipped to the last place in the European Union in macroeconomic indicators and in the expectations of the citizens. Some long unsolved economic problems have been compounded by the blunders of the present government, including its present „reforms”, to create the phenomenal deep dive of the country since 2002.

The present issue of Magyar Szemle is illustrated by drawings of Szaniszló Bérczi, for his article on the Geometric Laws of Hun-Scythian Ornamentics.

E SZÁMUNK SZERZŐI

BÉRCZI SZANISZLÓ (Szeged, 1950), fizikus, csillagász, matematikai egyetemi doktor, a földtudomány kandidátusa (Ph.D.), az ELTE TTK docense.

BOD PÉTER ÁKOS (1951, Szigetvár): közgazdász, egyetemi tanár. 1990–1991-ben gazdasági miniszter, 1991–1994-ben a Magyar Nemzeti Bank elnöke. Jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem tanzévezetője, a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. F. m.: *A vállalkozó állam a mai tőkés gazdaságban* (1987), *3 ország, 3 történet, 3 szereplő, avagy rendszerváltozás Kelet-Közép-Európában* (Leszek Balcerowiczsal, Václav Klauszal, 1997), *Pénz, hatalom, erkölcs. Tanulmányok a gazdasági rendszerváltás időszakából* (1997), *A pénz világa – a világ pénze. Egy magyar közgazdász szemével* (2001), *Gazdaságpolitika* (2002).

BOTOS KATALIN (1941, Nagyvárad): közgazdász. Egyetemi tanár a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen.

BRENNER JÁNOS (1954, Budapest): okleveles építészmérnök, építésügyi asszesszor, PhD; építésügyi igazgató a Német Szövetségi Közlekedési, Építés- és Lakásügyi Minisztériumban.

CSESZKA ÉVA (1977, Esztergom) történész. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen doktorált történelemből. Kutatási területei: a Rákosi-rendszer koncepciósi perei, gazdaságtörténet, valamint az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei.

EGEDY GERGELY (1953, Budapest): a politikatudomány kandidátusa, a BKAE Államigazgatási Kar főiskolai tanára, az ELTE BTK docense. F. m.: *Nagy-Britannia története a XX. században* (1999), *Ausztrália története* (2000), *Konzervatívizmus az ezredfordulón* (2001), *Brit konzervatív gondolkodás és politika* (2005).

FÁY ZOLTÁN (1966) könyvtáros, publicista. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és a Pázmány Péter Hittudományi Főiskolán tanult.

GÁSPÁR G. JÁNOS: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

GRÓH GÁSPÁR (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus. A *Magyar Szemle* rovatvezetője. F. m.: *Egymásért vagyunk.* (Tanulmányok, kritikák, 2000.) *Szabó Dezső: Az elfelejtett arc* (válogatás és szerkesztés, 2001), *Az elsodort író. In memoriam Szabó Dezső* (válogatás és szerkesztés, 2002), *Móricz Zsigmond: A magyarság rendeltetése* (Magyar Néző, válogatás és szerkesztés), 2004).

KUBINSZKY MIHÁLY (1927, Sopron): építészmérnök. 1992: Ybl-díj, 1996: a Soproni Egyetem Prof emeritus címe, 2003: Széchenyi-díj.

KULIN FERENC (1943, Pomáz): irodalomtörténész, politikus. 1975–80 a Mozgó Világ munkatársa, 1981–83 főszerkesztője. 1990–1998 között országgyűlési képviselő (MDF, MDNP). F. m.: *Hódíthatatlan szellem* (1982), *Közelítések a reformkorhoz* (1986), *A bukásunk lez a vesztetek* (1987), *A tét* (1994).

LÁSZLÓFFY ALADÁR (1937, Torda): költő, író. 1981– az *Utunk* (1989– a Helikon) szerkesztője, a Magyar Művészeti Akadémia tagja. Főbb kitüntetései: a Román Tudományos Akadémia Eminescu-díja (1974), Graves-díj (1988), József Attila-díj (1991), Kossuth-díj (1998). 1962 óta jelennek meg verses és esszékötetei, novellagyűjteményei. Legutóbb megjelent kötetei: *Szélmalom-leltár* (esszék, 1999), *Bársonyok és Borgiák* (versek, 2000), *Csudaóra* (2000).

LÁZÁR ERVIN (1936–2006) író.

METZ KATALIN (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószelemben. Harag György, a rendező-mágus* (1998), *Hetedhét határon túli gongvitések* (2004).

NAGY GÁSPÁR (1949–2007) költő.

SZABAD GYÖRGY (1924, Arad): történész. 1970–1994 egyetemi tanár. 1990–1998 országgyűlési képviselő. 1990–1994 az Országgyűlés elnöke. F. m.: *Kossuth politikai pályája* (1977); *Az önkényuralom kora 1849–1867* (1979); *Miért halt meg Teleki László?* (1985); *Magyarország önálló államiségének kérdése a polgári átalakulás korában* (1986); *Kossuth Lajos üzenetei* (összeáll. 1994); *A kormány parlamenti felelőségének kérdése* (1998).

SZÁVAI JÁNOS (1940, Budapest): irodalomtörténész, műfordító, egyetemi tanár, diplomata. F. M.: *Saint-Exupéry* (1970), *Roger Martin du Gard világa* (1977), *Az önéletírás* (1978), *Zsendül-e a fűgefű ága?* (1984), *André Malraux* (1985), *Nagy francia regények* (1989), *Magyar*

Larousse I-III. (főszerk., 1991–94), *La Hongrie* (1966), *Írástudók és próféták* (2002).

TÖRÖK BÁLINT (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számos újságba, folyóiratba, sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-, 2006-ban pedig Teleki Pál- emlékéremmel tüntették ki. F. m.: *Esterházy János Emlékkönyv* (Esterházy Alizzal közös szerkesztésben, 2001). *A demokrácia fellegróvárának építői* (Csicsery-Rónay Istvánnal és Horváth Jánossal közös tanulmány- és cikkválogatás, 2002), *Farkas esz meg, Medve esz meg... Szent-Iványi Domokos és a Magyar Függetlenségi Mozgalom* (2004).

VÍGH KÁROLY (1918, Losonc): a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság örökös tb. eln. 1991– a Rákóczi Szöv. aleln. 1993– a *Válóság* szerk. biz. eln. A tört. tud. kand., dokt. (1996). F. m.: *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről* (1969), *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása* (1979), *Ugrás a sötétbe* (1984), *Tildy Zoltán életútja* (1991), *Bajcsy-Zsilinszky Endre. A küldetéses ember* (1992), *A szlovákiai magyarság sorsa* (1992), *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*.

DUNA
 A NEMZETI TELEVÍZIÓJA

SZERELMES FÖLDRAJZ

A BARTÓK BÉLA-DÍJAS
MŰSORBAN

NEVES KÖZÉLETI SZEMÉLYISÉGEK,
TUDÓSOK, ÍRÓK, MŰVÉSZEK MUTATJÁK BE
SZERETETT TÁJUKAT, VIDÉKÜKET.

NÉGYHETENTE VASÁRNAP, LEGKÖZELEBB
FEBRUÁR 25-ÉN 11.10-KOR
A DUNA TELEVÍZIÓBAN

MAGYAR SZEMLE

Megrendelem a folyóiratot ..... példányban
Egy évre postaköltséggel együtt:
2880 Ft; Európában 30 €, az USA-ban 75 \$
fél évre postaköltséggel együtt
1440 Ft; Európában 15 €, az USA-ban 38 \$

Az előfizetési díjat a részemre megküldött postautalványon
egyenlítem ki.

Név: .....

Cím: .....

Dátum .....

Aláírás: .....

Kérjük, vágja ki és borítékban adja föl a szerkesztőség postafiók-
címére. Postafordultával csekket küldünk. A hiányzó, régebbi
számokat beszerezheti a szerkesztőségben.

Cím: Blahó Erika szerkesztőségi titkár, Magyar Szemle, tele-
fon/fax 311-6477. Postacím: Budapest 1399, Postafiók 701/216.
Drótposta: msza@mail.datanet.hu.
Bankszámla: 11707024-20332033.

MAGYAR SZEMLE

A szerkeztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u. 24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477
472-0318

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
ABINÉRI Ottó
AbiPrint Bt.

Nyomdai munkálatok
PRESS + PRINT Kft.

Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Zrt. Hírlap Üzletága
1088 Budapest, Orczy tér 1.
Előfizethető valamennyi postán, kéz-
besítőknél, e-mailen:
hirlapelofizetes@posta.hu

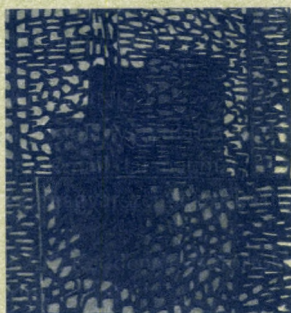
Előfizetési díj:
egy évre 2880 Ft, fél évre 1440 Ft
Külföldről megrendelhető
a Magyar Szemle Alapítvány
számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy levélben, melyre csekket kül-
dünk. Előfizetési díj:
postaköltséggel együtt
egy évre 75\$, fél évre 38\$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁB-
BI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTJÁK
BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai
aluljáró; Flórián üzletközpont; Bé-
csi út 122-124; Déli pályaudvar,
lapüzlet; Kosztolányi Dezső tér;
Újpest, Árpád úti metró; Kálvin
tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák
téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.;
Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor
u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri
lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró;
Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross
téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró;
Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlöny-
bolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüz-
let; Móricz Zsigmond körtér, 6-os
villamos végállomása; 114. posta-
hivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs
vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ
KÖNYVESBOLTOK BUDAPEST-
TEN: BENCÉS KÖNYVESBOLT
(V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLT-
JA (VI., Andrássy út 45.); LITEA
KÖNYVESBOLT (I., Hess András
tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVES-
BOLT (II. Margit krt. 7.); MAGIS-
TER KÖNYVESBOLT (V., Városház
u. 1.); PONT KÖNYVESBOLT (V.,
Nádor u. 8.); GONDOLAT KIADÓI
KÖR KÖNYVESBOLT (V. Károlyi
M. u. 16.); VINCE KÖNYVESBOLT
(I., Krisztina krt. 24.); BUDAPESTI
TELEKI TÉKA: VIII. Bródy Sándor
u. 46., a BALASSI KIADÓ könyves-
boltjában (II., Margit u. 1.) korábbi
számaink is kaphatók.

Kodolányi Gyula
A HULLÁM
TARAJA

Válogatott esszék és interjúk
2000–2005

NAP KIADÓ

MAGYAR ESSZÉK sorozat
2900 Ft

nk
NAP KIADÓ

1117 Budapest, Budafoki út 183.
Tel./fax: 208-0796
E-mail: napkiado@napkiado.hu
Internet: www.napkiado.hu

Hihető-e, hogy a puha diktatúra valódi célja volt önmaga átlényegítése: egy szabad társadalom megteremtése a nemzeti függetlenség történelmileg lehetséges feltételei között? Legyünk méltányosak a kádári adminisztráció sok már halott és néhány még élő szereplőjével szemben, és engedjük meg: voltak, lehettek, akik így hitték. Ez az ő személyes tragédiájuk 'is. De ne legyünk naivan jóhiszeműek! Aki 1985-ben, tehát akkor, amikor a gulyáskommunizmus már a szakadék szélére juttatta Magyarországot, 1956-ra visszatekintve a „szocializmus alapvető vívmányainak kockáztatásáról” beszél, annak nem lehetett őszinte törekvése, hogy a magyar kultúrát – s ezen belül Illyés életművét – összebékítse a kádári politikával. Aki ismerte Illyés munkásságát – a kisajátító Aczél Görgy márpedig nagyon jól ismerte –, pontosan tudta, hogy az *Egy mondat...* költője az 1956 után írott műveinek hosszú sorával válaszolt a fenti kérdésekre, s foglalt állást egyre szenvedélyesebben és egyre okosabban a tovább élő zsarnoksággal szemben.

KULIN FERENC

